

ΤΕΙ ΔΥΤΙΚΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

ΣΧΟΛΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ- ΤΜΗΜΑ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ, ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ
ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΩΝ ΜΟΝΑΔΩΝ

ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΟ ΜΝΗΜΕΙΟ: ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ ΑΝΑΠΛΑΣΗ ΠΑΡΑΛΙΑΚΗΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗΣ ΖΩΝΗΣ ΠΑΤΡΑΣ

Όταν το σήμερα σέβεται το χθες ...

Κιτσώνης Δημήτριος- Κωνσταντάκη Ευστρατία

Επιβλέπουσα καθηγήτρια

Αλεξοπούλου Αικατερίνη

Πύργος, Ιούνιος, 2014

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Ευχαριστούμε θερμά για την πολύτιμη βοήθειά τους τους :

Αικατερίνη Αλεξοπούλου επιβλέπουσα καθηγήτρια

Κωνσταντίνο Μωραΐτη

Νικόλαο Αβραμίδη

Βύρωνα Βαφειάδης

Όλους τους καθηγητές του τμήματος ΔΟΕΠ&ΤΜ (πρώην τμήμα Μ.Μ.Σ.Ε)

ΛΕΞΕΙΣ - ΚΛΕΙΔΙΑ

- Αποκατάσταση
- Βιομηχανική κληρονομιά
- Βιομηχανικό κτίριο
- Βιομηχανικό μνημείο
- Εκθεσιακός χώρος – Μουσείο
- Επανάχρηση
- Συλλογική μνήμη
- Τεκμηρίωση
- Συντήρηση
- Μη κερδοσκοπικός οργανισμός
- Ένταξη μνημείου
- Πολιτιστικός οργανισμός
- Βιομηχανική ζώνη Πάτρας
- Πολιτιστικός πολυχώρος

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΙΣ ΒΑΣΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

1.1 Πολιτιστική κληρονομία.....	σελ.8
1.2 Το αντικείμενο της βιομηχανικής κληρονομιάς.....	σελ. 8
1.3 Η σημασία της βιομηχανικής κληρονομιάς.....	σελ.8
1.4 Οι αξίες της βιομηχανικής κληρονομιάς.....	σελ.9
1.5 Η σημασία του εντοπισμού, καταγραφής και μελέτης.....	σελ.9
1.6 Βιομηχανική κληρονομία και αρχιτεκτονική.....	σελ.10
1.7 Το ενδιαφέρον για την βιομηχανική κληρονομία (ιστορική εξέλιξη)...	σελ.11
1.8 Η διατήρηση.....	σελ.14
1.9 Διαφορές ανάμεσα στη διατήρηση βιομηχανικής κληρονομιάς και την διατήρηση της αρχαιολογικής και ιστορικής πολιτισμικής κληρονομιάς.....	σελ.15
1.10 Το κοινό της βιομηχανικής κληρονομιάς	σελ.17
1.11 Νομική προστασία.....	σελ.19
1.12 Προβλήματα στην διατήρηση της βιομηχανικής κληρονομιάς...	σελ.20
1.13 Προβλήματα βιομηχανικών μνημείων	σελ.25
1.14 Προβλήματα βιομηχανικού εξοπλισμού.....	σελ.31
1.15 Η διατήρηση της βιομηχανικής κληρονομιάς στην Ελλάδα.....	σελ.32

2. ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ : ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΑ ΚΑΤΑΛΟΙΠΑ

2.1 Εργοστάσιο Β.Ε.Σ.Ο.....	σελ.38
2.2 Ιστορικό	σελ.38
2.3 Η κατάσταση του εργοστασίου μετά το κλείσιμο.....	σελ.39
2.4 Η σημερινή κατάσταση του εργοστασίου Β.Ε.Σ.Ο.....	σελ.42
2.5 Αρνητική επανάχρηση βιομηχανικού κτιρίου της Β.Ε.Σ.Ο.....	σελ.43
2.6 Επανάχρηση εργοστασίου Λαδόπουλου.....	σελ.44
2.7 Ιστορικό ΕΓΛ.....	σελ.45
2.8 Η εγκατάσταση. Κτίρια και εξοπλισμός.....	σελ.48
2.9 Μέθοδοι και τρόποι επανάχρησης Εργοστασίου Λαδόπουλου.....	σελ.54
2.10 Κοινωνία.....	σελ.65
2.11 Παγκόσμια επιστημονική κοινότητα.....	σελ.65
2.12 Στόχοι	σελ.66
2.13 Διοίκηση.....	σελ.68
2.14 Πολιτική του οργανισμού.....	σελ.71
2.15 Περιγραφή χώρων και δυνατοτήτων των επισκεπτών.....	σελ.73
2.16 Νέες χρήσεις κτιρίου.....	σελ.82
2.17 Μαρτυρίες εργαζομένων του εργοστασίου.....	σελ.84
2.18 Βιβλιογραφία.....	σελ.86

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η παρακάτω πτυχιακή εργασία εκπονήθηκε από το τμήμα ΔΟΕΠ&ΤΜ (πρώην τμήμα Μουσειολογίας , Μουσειογραφίας και Σχεδιασμού Εκθέσεων) του Ανώτατου Εκπαιδευτικού Τεχνολογικού Ιδρύματος Δυτικής Ελλάδας (παράρτημα Πύργου) από τους φοιτητές Κιτσώνη Δημήτριο και Κωνσταντάκη Ευστρατία υπό την επίβλεψη της επίκουρου καθηγήτριας και εισηγήτριας του θέματος Αικατερίνης Αλεξοπούλου.

Τα στοιχεία και οι πληροφορίες προέρχονται από την βιβλιοθήκη του Ανώτατου Τεχνολογικού Εκπαιδευτικού Ιδρύματος Πατρών , τη βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου Πατρών , τη βιβλιοθήκη του τεχνικού επιμελητήριου Πατρών , το αρχείο του Δήμου Πατρών τμήμα τεχνικής υπηρεσίας και από ηλεκτρονικές διευθύνσεις.

Για την λήψη φωτογραφικού υλικού και λοιπών μελετών χρειάστηκαν αρκετές επισκέψεις στο εργοστάσιο ΕΓΛ επί της οδού Ακτής Δυμαίων.

Η πρόταση επανάχρησης του χώρου έγινε μετά από την σκέψη της αστικής επανένταξης της χαρτοβιομηχανίας Λαδόπουλου μέσω της δημιουργίας ενός πολιτιστικού κέντρου υπερτοπικής εμβέλειας που θα έχει ως σκοπό την ανάδειξη του πολιτιστικού πλούτου. Στόχος της πρότασής μας είναι να αναδειχθεί το σημαντικό βιομηχανικό παρελθόν της πόλης της Πάτρας, αλλά και της ευρύτερης περιοχής της Αχαΐας , αλλά και να του αποδοθεί η πρέπουσα σημασία του σύμφωνα με τις αρχές του δημοσίου συμφέροντος, έτσι όπως μας τις ανέδειξαν πρώην εργαζόμενοι σε αυτό το χώρο περιγράφοντας τα τότε βιώματά τους. Η πρότασή μας για τη δημιουργία μιας βιώσιμης πολιτιστικής μονάδας αναλύεται στη διαμόρφωση ενός νέου πολιτιστικού περιβάλλοντος που θα επαναπροσδιορίζει κοινωνικές αξίες αφήνοντας χώρο για να διαμορφωθούν νέες, στον πυρήνα των οποίων θα βρίσκονται οι έννοιες της ελευθερίας, της κοινωνικής ισότητας, της χειραφέτησης του ανθρώπου, της αλληλεγγύης, η βελτίωση του περιβάλλοντός μας.

Το προτεινόμενο πολιτιστικό κέντρο περιλαμβάνει μουσείο βιομηχανικής ιστορίας, χώρους περιοδικών εκθέσεων, βιβλιοθήκη, καλλιτεχνικά εργαστήρια, αίθουσες σεμιναρίων, χώρους έκθεσης κοινού κ.α. Κυρίαρχο και άμεσο στοιχείο είναι ότι το κέλυφος της πρότασής μας αλλά και του πολιτιστικού χώρου που προτείνουμε είναι το ίδιο το κτίριο και ο υπάρχων μηχανολογικός εξοπλισμός του: έκθεμα μέσα στο έκθεμα.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στην εν λόγω εργασία μελετάται μια πιθανή λύση επανάχρησης του παλαιού εργοστασίου Λαδόπουλου σε πολιτιστικό πολυχώρο υπερτοπικής εμβέλειας.

Αρχικά γίνεται μια αναφορά για το τι είναι βιομηχανική κληρονομιά και την σημασία της. Τί ονομάζουμε βιομηχανική κληρονομιά? Τί περιλαμβάνει αυτή η έννοια. Πώς πρέπει να αντιμετωπίζεται. Ποιο είναι το κοινό της και ποιοι είναι οι τρόποι διατήρησης της. Τέλος, γίνεται μια αναφορά στην Βιομηχανική κληρονομιά της Ελλάδας τα τελευταία χρόνια.

Στη συνέχεια, γίνεται παρουσίαση του εργοστασίου της ΒΕΣΟ και του λάθους τρόπου επανάχρησης του με τεκμηριωμένα επιχειρήματα και στοιχεία.

Σημαντικό κομμάτι της μελέτης μας είναι η εκτενέστερη έρευνα και περιγραφή του εργοστασίου Λαδόπουλου. Καταγράφεται λεπτομερώς η υπάρχουσα κατάσταση και παρέχουμε αναλυτική πρότασή μας για επανάχρηση του ως πολιτιστικό πολυχώρο. Η πρόταση αυτή περιλαμβάνει διαχειριστικούς, διοικητικούς, κοινωνικούς και πολιτιστικούς παράγοντες που θα καταστήσουν βιώσιμο τον χώρο αυτό και θα τον μετατρέψουν σε έναν πρωτότυπο πολυχώρο ευρωπαϊκών προδιαγραφών.

“..Ότι είναι παρελθόν είναι πρόλογος...”

Γουίλιαμ Σαίξπηρ

1.ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΙΣ ΒΑΣΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

1.1 Πολιτιστική κληρονομία

Πολιτιστική Κληρονομιά είναι το κληροδότημα από φυσικά αντικείμενα και από άυλα χαρακτηριστικά μιας ομάδας ή κοινωνίας , τα οποία έχουν κληροδοτηθεί από τις παλαιότερες γενιές και διατηρούνται στο παρόν ενώ παράλληλα παραχωρούνται στο μέλλον για να επωφεληθούν οι επόμενες γενιές. Ο όρος Πολιτιστική Κληρονομιά περιλαμβάνει τον απτό πολιτισμό, τον άυλο πολιτισμό και τη «φυσική» κληρονομιά, που περιλαμβάνει σημαντικά πολιτιστικά τοπία και βιοποικιλότητα. Η πολιτιστική κληρονομιά είναι μοναδική και αναντικατάστατη, γεγονός το οποίο φορτίζει τον σύγχρονο πολιτισμό με την ευθύνη της διατήρησης και διαφύλαξης της. Μικρότερα αντικείμενα όπως έργα τέχνης και άλλα πολιτιστικά αριστουργήματα συλλέγονται από Μουσεία και γκαλερί.

1.2 Το αντικείμενο της βιομηχανικής κληρονομιάς

Σύμφωνα με το TICCIH το οποίο είναι η παγκόσμια οργάνωση που αντιπροσωπεύει τη βιομηχανική κληρονομιά και είναι ειδικός σύμβουλος του ICOMOS σε θέματα βιομηχανικής κληρονομιάς με τον όρο «βιομηχανική κληρονομιά» εννοούμε το σύνολο των πηγών του βιομηχανικού παρελθόντος, που συνεισφέρουν στη γνώση της ιστορίας των παραγωγικών δραστηριοτήτων μιας χώρας ή ενός πληθυσμού. Η πρόοδος της βιομηχανίας δημιουργεί ένα σωρό από αχρηστεμένα προϊόντα, μηχανές, κτίρια και υλικά. Ό,τι, όμως εγκαταλείπεται, σπάνια είναι χωρίς αξία. Παράλληλα, πολλά αντικείμενα και κτίρια ξαναχρησιμοποιούνται και, συχνά, με τέτοιο τρόπο ώστε να μην αναγνωρίζονται. Ό,τι περισσεύει γίνεται η «πρώτη ύλη» της πολιτιστικής κληρονομιάς. Στα κατάλοιπα της βιομηχανικής κληρονομιάς περιλαμβάνονται τα εξής : α) οι παλιές κατασκευές και τα βιομηχανικά τοπία, δηλαδή τα πρώτα κτίρια παραγωγής, τα παλιά εργαστήρια, τα νέα εργοστάσια, οι κατοικίες των εργατών και εργοδοτών, β) ο εξοπλισμός, δηλαδή από τα παλιά εργαλεία ως τις πρώτες μηχανές, καθώς και ο βιομηχανικός εξοπλισμός, γ) έντυπα και χειρόγραφα κείμενα, εικονογραφία, αρχεία, απομνημονεύματα, φωτογραφικό υλικό ,δ) άλλα τεκμήρια, όπως στολές εργατών ή άλλα προσωπικά αντικείμενα, διακοσμητικά, έπιπλα. και ε) τεκμήρια παραγόμενων προϊόντων.

1.3 Η σημασία της βιομηχανικής κληρονομιάς

Η θεώρηση ενός τεχνικού μνημείου ή ενός αντικειμένου βιομηχανικής χρήσης ως φορέα πληροφοριών είναι σημαντική, αλλά και αναγκαία, αφού σ' αυτό βρίσκεται ενσωματωμένο το σύνολο των επιδράσεων του πολιτισμού και του περιβάλλοντος. Η σημασία ενός τέτοιου στοιχείου ως έγκυρου φορέα πληροφοριών συνίσταται, επομένως, στο γεγονός ότι αυτό αποτελεί μια πιστή απεικόνιση όλων αυτών των

διαφορετικών επιδράσεων, της σειράς των αιτίων που οδήγησαν στην δημιουργία του. Επομένως, ένα τεχνικό μνημείο ή αντικείμενο, ως αποτέλεσμα και συνισταμένη των πολιτισμικών επιδράσεων, και ταυτόχρονα ως φορέας πληροφοριών για αυτές, μπορεί να δώσει διευκρινίσεις για τις πολιτικές, την οικονομία, σε τοπικό και εθνικό επίπεδο, τις τεχνικές συνθήκες και εξελίξεις, τις κοινωνικές καταστάσεις, τις συνθήκες εργασίας, τις γεωλογικές συνθήκες και τις πρώτες ύλες, το δίκαιο και τα νομικά θέματα, τις οικολογικές και κλιματικές συνθήκες, την ιατρική και τις συνθήκες υγιεινής. Μπορεί ακόμα να αποτελέσει πηγή πληροφοριών για τις καλλιτεχνικές αντιλήψεις και τη θρησκεία αλλά και για πρόσωπα και μεμονωμένα περιστατικά.

1.4 Οι αξίες της βιομηχανικής κληρονομιάς

α. Η βιομηχανική κληρονομιά είναι τα τεκμήρια δραστηριοτήτων που είχαν και συνεχίζουν να έχουν σοβαρές ιστορικές συνέπειες. Τα κίνητρα προστασίας της βιομηχανικής κληρονομιάς βασίζονται στην οικουμενική αξία αυτών των τεκμηρίων και όχι στην ιδιαιτερότητα μεμονωμένων χώρων.

β. Η βιομηχανική κληρονομιά έχει κοινωνική αξία ως τμήμα των καταλοίπων της καθημερινής ζωής συνηθισμένων ανδρών και γυναικών και, με αυτή την ιδιότητα, προσδίδει μια σημαντική αίσθηση ταυτότητας. Έχει τεχνολογική και επιστημονική αξία στην ιστορία της μεταποίησης, της μηχανικής, των κατασκευών και μπορεί να έχει και σημαντική αισθητική αξία για την ποιότητα της αρχιτεκτονικής, της μελέτης και του σχεδιασμού.

γ. Αυτές οι αξίες είναι εγγενείς στον ίδιο το χώρο, στον ιστό του, στα συστατικά του, τα μηχανήματα και το πλαίσιο, στο βιομηχανικό τοπίο, στα γραπτά τεκμήρια και επίσης στα άυλα ίχνη της βιομηχανίας που περιέχονται στις ανθρώπινες αναμνήσεις και στα ήθη.

δ. Η σπανιότητα, ως προς την επιβίωση συγκεκριμένων διαδικασιών, την τυπολογία των χώρων και τοπίων, προσθέτει ιδιαίτερη αξία και πρέπει να αξιολογείται προσεκτικά. Τα πρώιμα ή πρωτοποριακά παραδείγματα έχουν ιδιαίτερη αξία.

1.5 Η σημασία του εντοπισμού, της καταγραφής και της μελέτης

α. Κάθε περιοχή πρέπει να εντοπιστεί, να καταγραφεί και να προστατευτούν τα βιομηχανικά κατάλοιπα που θέλει να διατηρήσει για τις επόμενες γενιές.

β. Μελέτες περιοχών με διαφορετικές βιομηχανικές τυπολογίες πρέπει να εντοπίζουν την έκταση της βιομηχανικής κληρονομιάς. Χρησιμοποιώντας αυτές τις πληροφορίες, πρέπει να δημιουργηθούν μητρώα όλων των χώρων που έχουν εντοπιστεί. Πρέπει να οργανώνονται με τέτοιο τρόπο ώστε να είναι εύκολη η έρευνα σε αυτά και το κοινό να έχει ελεύθερη πρόσβαση. Η ηλεκτρονική μορφή τους και η άμεση πρόσβαση μέσω ηλεκτρονικών δικτύων είναι αξιόλογοι στόχοι.

γ. Η καταγραφή αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της μελέτης της βιομηχανικής κληρονομιάς. Πρέπει να γίνεται μια πλήρης καταγραφή των φυσικών χαρακτηριστικών και της κατάστασης του χώρου και να καταχωρείται σε δημόσιο αρχείο πριν γίνουν οποιοσδήποτε παρεμβάσεις. Μπορούμε να κερδίσουμε πολλές πληροφορίες αν η καταγραφή γίνει πριν σταματήσει να λειτουργεί ένας χώρος ή μια διαδικασία. Τα αρχεία πρέπει να περιέχουν περιγραφές, σχέδια, φωτογραφίες και βιντεοσκοπήσεις κινούμενων αντικειμένων, με αναφορές σε υποστηρικτική τεκμηρίωση. Οι αναμνήσεις των ανθρώπων είναι μοναδική και αναντικατάστατη πηγή

που πρέπει επίσης να καταγράφονται, όταν είναι διαθέσιμες.

δ. Η αρχαιολογική διερεύνηση των ιστορικών βιομηχανικών χώρων είναι μια θεμελιώδης τεχνική της μελέτης τους. Πρέπει να διεξάγεται με τα ίδια υψηλά κριτήρια που ισχύουν για χώρους άλλων ιστορικών και πολιτισμικών περιόδων.

ε. Χρειάζονται προγράμματα ιστορικής έρευνας για να υποστηρίξουν την πολιτική της προστασίας της βιομηχανικής κληρονομιάς. Λόγω της αλληλεξάρτησης των πολλών βιομηχανικών δραστηριοτήτων, οι διεθνείς μελέτες μπορούν να βοηθήσουν στον εντοπισμό χώρων και τύπων χώρων με παγκόσμια σημασία.

στ. Τα κριτήρια για την αξιολόγηση των βιομηχανικών κτιρίων πρέπει να ορίζονται και να δημοσιεύονται ώστε το ευρύ κοινό να αποδεχτεί τη χρήση ορθολογικών και σταθερών κανόνων. Με βάση την κατάλληλη έρευνα, οι κανόνες αυτοί θα πρέπει να χρησιμοποιούνται για να εντοπιστούν τα πιο σημαντικά επιζώντα τοπία, οικισμοί, χώροι, τυπολογίες, κτίρια, κατασκευές, μηχανήματα και διαδικασίες.

ζ. Οι τόποι και οι κατασκευές που έχουν κριθεί σημαντικές πρέπει να προστατεύονται με νομικά μέτρα, αρκετά ισχυρά ώστε να εξασφαλίζουν τη διατήρηση της σπουδαιότητάς τους. Ο Κατάλογος της Παγκόσμιας Κληρονομιάς της UNESCO πρέπει να αναγνωρίσει δεόντως τον τρομερό αντίκτυπο που είχε η εκβιομηχάνιση στον ανθρώπινο πολιτισμό.

η. Η αξία των σημαντικών τόπων πρέπει να οριστεί και να εδραιωθούν κατευθυντήριες γραμμές για μελλοντικές επεμβάσεις. Πρέπει να εφαρμοστούν οποιαδήποτε νομικά, διοικητικά και οικονομικά μέτρα είναι απαραίτητα για να διατηρηθεί η αξία τους.

θ. Πρέπει να εντοπιστούν οι χώροι που βρίσκονται σε κίνδυνο, έτσι ώστε να ληφθούν τα κατάλληλα μέτρα για να περιοριστεί ο κίνδυνος και να διευκολυνθούν τα κατάλληλα σχέδια για την επισκευή και την επανάχρησή τους.

ι. Η διεθνής συνεργασία είναι μια ιδιαίτερα κατάλληλη προσέγγιση στη διατήρηση της βιομηχανικής κληρονομιάς μέσω συντονισμένων πρωτοβουλιών και καταμερισμού των πόρων. Πρέπει να αναπτυχθούν συμβατά κριτήρια για να συγκροτηθούν παγκόσμια μητρώα και βάσεις δεδομένων.

1.6 Βιομηχανική κληρονομιά και αρχιτεκτονική

Τα πρώην βιομηχανικά κτήρια, λόγω της τυπολογίας και της μορφολογίας που διαθέτουν, προσφέρονται για την εγκατάσταση μιας μεγάλης ποικιλίας νέων χρήσεων. Οι χρήσεις αυτές, πολλές φορές τυγχάνει να καθορίζονται από διάφορους παράγοντες, όπως οικονομικούς, πολιτικούς και περιβαλλοντικούς, που επηρεάζουν άμεσα τη διαδικασία της επανάχρησης, αλλά και από την ίδια τη δομή των κελυφών. Κατά πολλούς, το αίτημα είναι η χρησιμοποίηση παλαιών κελυφών με προσθήκες, κατεδαφίσεις ή αναδιαρρυθμίσεις που θα εξυπηρετούν μια νέα χρήση, θα χρησιμοποιούν σύγχρονη τεχνολογία και θα σκοπεύουν στην ανανέωση της μορφής και της λειτουργίας του αστικού χώρου, χωρίς να καταργούν την ταυτότητά του. Κάθε νέα χρήση οφείλει να σέβεται τη σημασία και την αξία του μνημείου, να τις προβάλλει στη σύνθεση που θα προκύψει με την εισαγωγή της νέας χρήσης και να λαμβάνει υπ' όψιν διάφορες παραμέτρους, όπως την αρχική λειτουργία του και την κατασκευαστική δομή του. Σε γενικές γραμμές, οι νέες χρήσεις πρέπει να εντάσσονται δημιουργικά στο κτίριο, να ενδυναμώνουν την ιστορική του μνήμη, να σέβονται την πολιτιστική του σημασία και να συνδιαλέγονται με τις λειτουργίες και τον χαρακτήρα του περιβάλλοντος.

Οι πιο διαδεδομένες χρήσεις, τόσο σε ελληνικό όσο και σε παγκόσμιο επίπεδο, είναι αυτές του εκθετηρίου και των πολιτιστικών λειτουργιών. Είναι η φύση του ίδιου του κτιρίου να φιλοξενεί τέτοιου είδους χρήσεις. Αρχικά, ένα βιομηχανικό κτίριο έχει, κατά κανόνα, μια απλή κτιριολογική συγκρότηση. Υπάρχουν βέβαια και χώροι με ειδικές απαιτήσεις, αλλά οι κύριοι χώροι παραγωγής είναι συνήθως χώροι μεγάλων διαστάσεων και ύψους, διαθέτουν μία τυποποιημένη κατασκευαστική λογική, με μεγάλα ανοίγματα και επομένως έχουν τη δυνατότητα να δεχτούν περισσότερες από μία εσωτερικές διατάξεις. Όσο λιγότερο πολύπλοκη είναι η κτιριολογική του συγκρότηση, τόσο περισσότερη ευελιξία διαθέτει το κτίριο, ώστε να δεχτεί τις νέες απαιτήσεις και ανάγκες και να ενταχθούν στους διατιθέμενους χώρους, με τις κατάλληλες προσαρμογές. Επιπλέον, οι πρώην βιομηχανικοί χώροι είναι αναμφισβήτητα φορείς της συλλογικής μνήμης ενός τόπου. Συνεπώς, η μελλοντική χρήση οφείλει να είναι τέτοια που να προβάλλει την παραγωγική διαδικασία και τον τρόπο λειτουργίας του άλλοτε εργοστασίου. Στις περιπτώσεις μάλιστα που υπάρχει πλούσιο κτηριακό απόθεμα και διατηρείται ο μηχανολογικός εξοπλισμός, οι προαναφερθείσες χρήσεις συμβάλλουν ακόμη περισσότερο στην ανάδειξη της ιστορικής και αισθητικής αξίας τους. Η επανάχρηση παλαιών κελυφών δεν έχει να προβάλλει ένα συγκεκριμένο μοντέλο – πρότυπο σχεδιασμού, καθώς η διαφορετικότητα και η πολυπλοκότητα των περιπτώσεων συντείνουν σε μία ποικιλία χρήσεων. **Οι πιο διαδεδομένες χρήσεις, τόσο σε ελληνικό όσο και σε παγκόσμιο επίπεδο, είναι αυτές του εκθετηρίου και των πολιτιστικών λειτουργιών.** Είναι η φύση του ίδιου του κτηρίου να φιλοξενεί τέτοιου είδους χρήσεις. Αρχικά, ένα βιομηχανικό κτήριο έχει, κατά κανόνα, μια απλή κτηριολογική συγκρότηση. Υπάρχουν βέβαια και χώροι με ειδικές απαιτήσεις, αλλά οι κύριοι χώροι παραγωγής είναι συνήθως χώροι μεγάλων διαστάσεων και ύψους, διαθέτουν μία τυποποιημένη κατασκευαστική λογική, με μεγάλα ανοίγματα και επομένως έχουν τη δυνατότητα να δεχτούν περισσότερες από μία εσωτερικές διατάξεις. Όσο λιγότερο πολύπλοκη είναι η κτηριολογική του συγκρότηση, τόσο περισσότερη ευελιξία διαθέτει το κτήριο, ώστε να δεχτεί τις νέες απαιτήσεις και ανάγκες και να ενταχθούν στους διατιθέμενους χώρους, με τις κατάλληλες προσαρμογές. Στις περιπτώσεις μάλιστα που υπάρχει πλούσιο κτηριακό απόθεμα και διατηρείται ο μηχανολογικός εξοπλισμός, οι προαναφερθείσες χρήσεις συμβάλλουν ακόμη περισσότερο στην ανάδειξη της ιστορικής και αισθητικής αξίας τους.

Όλα αυτά τα χαρακτηριστικά φαίνεται να καθιστούν ιδανικό το βιομηχανικό κτίριο για την υποδοχή χώρων έκθεσης τέχνης και πολιτιστικών δραστηριοτήτων, που σε συνδυασμό με την έλλειψη χώρων για τη στέγασή τους, είναι ένας ενδιαφέρον τρόπος αξιοποίησης αυτών των κελυφών. Δεν υπάρχει όμως, καμία αμφιβολία ότι όλες οι χρήσεις, εφόσον πληρούν τις προϋποθέσεις που αναφέρθηκαν προηγουμένως, δίνουν μια νέα πνοή όχι μόνο στο ίδιο το κτίριο, αλλά και στην ευρύτερη περιοχή.

1.7 Το ενδιαφέρον για τη βιομηχανική κληρονομιά

Ιστορική εξέλιξη

Η σημερινή αντίληψη για τα τεχνικά μνημεία και την βιομηχανική συντήρηση διαμορφώθηκε και εξελίχθηκε μετά το τέλος του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου.

Πατρίδα της βιομηχανικής συντήρησης θεωρείται η Μ. Βρετανία, που υπήρξε, άλλωστε, και η κοιτίδα της βιομηχανικής επανάστασης, περί τα μέσα του 18ου αιώνα. Ήδη, από την τρίτη δεκαετία του 20ου αιώνα, στη Μ. Βρετανία παρατηρείται ένα

αυξανόμενο ενδιαφέρον κάποιων ιστορικών, τόσο επαγγελματιών όσο και ερασιτεχνών, που σηματοδοτεί την απαρχή ενός κινήματος διάσωσης της βιομηχανικής κληρονομιάς. Παράλληλα, οι τοπικοί πληθυσμοί ξεκινούν να ενδιαφέρονται για τα βιομηχανικά μνημεία της περιοχής τους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το κτίριο της βιομηχανίας μεταλλουργίας στο Sheffield της Μ. Βρετανίας, όπου, αρχικά, για τη διάσωσή του, ενδιαφέρθηκαν οι τοπικές αρχές και οι κάτοικοι. Αυτή πραγματοποιήθηκε τελικά με εθελοντική εργασία, η οποία διήρκεσε 30 χρόνια. Ωστόσο, οι ερασιτεχνικές αυτές προσεγγίσεις χαρακτηρίζονται από πληθώρα ελλείψεων, τις οποίες έρχεται να καλύψει η βιομηχανική συντήρηση, που αναπτύσσεται ως επιστημονικός κλάδος μετά το 1960 και πάλι στη Μ. Βρετανία.

Στη Γερμανία, υπήρξε από νωρίς ενδιαφέρον για τη διατήρηση του βιομηχανικού παρελθόντος. Αρχικά, με την περιγραφή και διατήρηση των τεχνικών μνημείων ασχολήθηκαν κυρίως σύλλογοι μηχανικών και πατριωτικές κινήσεις που έπαιρναν τα στελέχη τους από κινήσεις της νεολαίας. Κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου, η ενασχόληση με τα «τεχνικά μνημεία πολιτισμού» συγκεντρώνεται στο Μόναχο και στο «Γερμανικό Μουσείο των Επιτευγμάτων των Θετικών Επιστημών και της Τεχνολογίας», το οποίο εκδίδει και την σειρά «Technikgeschichte». Το 1932 οι Conrad Matschoss και Werner Lindner εκδίδουν το βιβλίο «Τεχνικά Μνημεία Πολιτισμού», που θεωρείται πρόδρομος όλων των σημερινών εκδόσεων για τα τεχνικά μνημεία, ενώ παράλληλα η «Κίνηση Προστασίας της Πατρίδας» και ο «Σύλλογος Γερμανών Μηχανικών» αναπτύσσουν δραστηριότητες και πρωτοβουλίες για τη φροντίδα μνημείων, με ιδιαίτερη σημασία και πολύτιμα στοιχεία για την ιστορία της τεχνολογίας. Παραδείγματα τέτοιων δραστηριοτήτων είναι η διατήρηση της υψικαμίνου Luisenhütte, των μέσων του 19ου αιώνα, στο Wocklum του Saarland, ή του φουσερού του Schwarzenberg στο Freiberg, όπου ήταν και το ορυχείο-έκθεμα «Alte Elisabeth». Από την εποχή εκείνη ξεκινά και η απαίτηση για την δημιουργία υπαίθριου μουσείου για τη διατήρηση προβιομηχανικών και πρωτοβιομηχανικών μέσων παραγωγής.

Κατά την περίοδο της εθνικοσοσιαλιστικής διακυβέρνησης το ενδιαφέρον στρέφεται προς την τέχνη. Με τη λήξη του δεύτερου παγκοσμίου πολέμου όλες οι προσπάθειες επικεντρώνονται στην αποκατάσταση μνημείων τη τέχνης και μόνο μετά τις πρώτες μεγάλες κρίσεις της δεκαετίας του '60, που οδήγησαν στο κλείσιμο πλήθους βιομηχανιών και στον «θάνατο των ορυχείων», δημιουργήθηκε η ανάγκη να ληφθούν υπόψη τα σημαντικότερα τεχνικά μνημεία. Τότε ακριβώς γίνεται για πρώτη φορά αντιληπτή η επιρροή της Μ. Βρετανίας στη βιομηχανική συντήρηση. Η Μ. Βρετανία δικαίως θεωρείται σήμερα πατρίδα της βιομηχανικής συντήρησης, αφού εκεί αναπτύχθηκαν, στα μέσα της δεκαετίας του 1950 οι σημαντικές τάσεις που οδήγησαν στη δημιουργία του επιστημονικού αυτού κλάδου στη Δυτική Ευρώπη. Οι πρώτες δραστηριότητες των Βρετανών την εποχή αυτή αποσκοπούσαν σαφώς στη σωτηρία και αποκατάσταση των τεχνικών μνημείων. Η βιομηχανική συντήρηση, ως κλάδος με διεπιστημονικό χαρακτήρα, αναπτύχθηκε αργότερα και σταδιακά συμβάλλοντας, όχι απλά στην προστασία τεχνικών μνημείων, αλλά και στην ιστορία της τεχνολογίας και της οικονομίας. Η συμβολή της αυτή βασίζεται στην κριτική και ερμηνεία καταγεγραμμένων και ταξινομημένων πηγών, δηλαδή των υλικών καταλοίπων της βιομηχανίας και του συγκοινωνιακού τομέα. Η επικράτηση της νέας αυτής αντίληψης στη Μ. Βρετανία οφείλεται στον Paulinyi Akos (1978) που αναφέρει ότι ουσιαστικά

ήταν η ενασχόληση μερικών και η επιστήμη κάποιων άλλων, με κοινό στοιχείο τις προσπάθειες για καταγραφή και σωτηρία βιομηχανικών μνημείων.

Στις αρχές της δεκαετίας του '70, ο Buchanan A. (1972), δίνει τον ορισμό της βιομηχανικής συντήρησης: «είναι ένας ερευνητικός τομέας που ασχολείται με τη διερεύνηση, την κατανόηση, την καταγραφή και, σε μερικές περιπτώσεις, την διατήρηση των βιομηχανικών μνημείων. Η σημασία των μνημείων πρέπει να τεθεί στο πλαίσιο της ιστορίας της κοινωνίας και της τεχνολογίας. Ο κλάδος βασίζεται στον εντοπισμό και την διατήρηση παραμελημένων υλικών καταλοίπων και μπορεί, με την κριτική και την ερμηνεία αυτών των τεκμηρίων, στο πλαίσιο της οικονομικής, κοινωνικής και τεχνικής εξέλιξης, να διευρύνει τις γνώσεις μας για την οικονομική εξέλιξη και τις τεχνολογικές και κοινωνικές όψεις». Μια άλλη αντίληψη προτείνεται από τον Raistrick A. (1972), που τονίζει ότι σκοπός της έρευνας, εν τέλει, δεν είναι τα υλικά αντικείμενα αυτά καθαυτά, αλλά η διερεύνηση και επιστημονική ανάλυση αυτής της τάξης πηγών, με τελικό στόχο τη συμβολή στην ιστορία της παραγωγικής δραστηριότητας του ανθρώπου και των συνθηκών της. Θεωρεί ότι η διατήρηση της βιομηχανίας σχετίζεται άμεσα με τη μελέτη του εργαζόμενου ανθρώπου σε σχέση με τα εργαλεία του, τις κατασκευές, τα κτίρια και τις πρώτες ύλες με τις οποίες εργάζεται καθώς και με το άμεσο περιβάλλον στο οποίο διεξάγεται η εργασία. Η έρευνα θα έπρεπε, επομένως, να περιλάβει και τα φυσικά τεκμήρια-κατάλοιπα και των άλλων παραγωγικών δραστηριοτήτων, κυρίως αυτών της γεωργίας και των επαγγελματιών της υπαίθρου. Ο τρόπος θεώρησης της βιομηχανικής συντήρησης από τον Raistrick A. (1972), ανταποκρίνεται σε αρκετά σημεία στην πολωνική αντίληψη που υιοθετήθηκε από τα ευρωπαϊκά σοσιαλιστικά κράτη. Κατά τον Pazdur J. (1953) ,θιασώτη της πολωνικής αντίληψης, δεν σχηματίστηκε μια νέα επιστήμη, αλλά ένα διακλαδικό ερευνητικό πεδίο. Από το 1953 η Πολωνία διαθέτει ένα ινστιτούτο ιστορίας του υλικού πολιτισμού στην Ακαδημία των Επιστημών της. Το κέντρο βάρους των ερευνών εντοπίζεται στους ακόλουθους τομείς : ιστορία των ορυχείων, μεταλλουργία, γεωργία, χειροτεχνικά επαγγέλματα και βιομηχανία, οικιστική δραστηριότητα και κατανάλωση από την παλαιολιθική εποχή ως την νεότερη.

Επίσης, στην Πολωνία υπάρχει το ιδιαίτερο πλεονέκτημα της θεσμικής κατοχύρωσης του τομέα, αν και δεν πρέπει να λησμονούμε ότι, ακόμα και εδώ, πρώτα δημιουργήθηκε η αντίληψη του κλάδου και έπειτα το ακαδημαϊκό τμήμα της έρευνας. Γενικά στα σοσιαλιστικά κράτη, η διατήρηση του βιομηχανικού παρελθόντος, ήταν πολύ ισχυρότερα ενσωματωμένη στη γενική εκπαιδευτική διαδικασία απ' ό,τι στη Δυτική Ευρώπη. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι, στις χώρες αυτές η βιομηχανική ιστορία γίνεται κατανοητή με έντονα κοινωνικό-πολιτικό τρόπο. Σύμφωνα με την θεώρηση αυτή η αναγνώριση της σημασίας των τεχνικών και παραγωγικών επιτευγμάτων αποτελεί απότιση τιμής στις δραστηριότητες της εργατικής τάξης, και για τον λόγο αυτό η συντήρηση των τεχνικών μνημείων αποτελεί «δικαίωμα και σοβαρή υποχρέωση» αυτής. Από αυτόν τον τρόπο θεώρησης προκύπτει μια πολύ ενδιαφέρουσα παρατήρηση που συναντάται για πρώτη φορά. Πρόκειται για την μελέτη και συντήρηση των τεχνικών μνημείων του παρόντος, τα οποία, μετά από κάποιο καιρό θα πρέπει να υπαχθούν κι αυτά στις δραστηριότητες της βιομηχανικής συντήρησης. Στον ερευνητικό χώρο της βιομηχανικής συντήρησης ανήκουν τα υλικά τεκμήρια, τα οποία μπορούν να ταξινομηθούν σε έμμεσα και άμεσα, ανάλογα με τη δυνατότητα παροχής πληροφοριών, είτε ως κατάλοιπα μιας συγκεκριμένης

βιομηχανικής δραστηριότητας, είτε ως αντικείμενα που μπορούν να δώσουν επαρκείς πληροφορίες για τη δραστηριότητα αυτή.

1.8 Η Διατήρηση της βιομηχανικής κληρονομιάς

Η πρώτη απτή διατήρηση καταλοίπων βιομηχανικής δραστηριότητας πραγματοποιήθηκε το 1794, όταν ιδρύθηκε στο Παρίσι. Το πρώτο τεχνικό μουσείο στον κόσμο, το “Conservatoire des Arts et Metiers”. Το πρώιμο αυτό ενδιαφέρον για βιομηχανικά κατάλοιπα, περιελάμβανε μόνο μηχανήματα, τμήματα εξοπλισμού, σύνεργα κ.λ.π.. Χρειάστηκαν εκατό χρόνια για να γενικευτεί το ενδιαφέρον για τη διατήρηση της βιομηχανικής, τεχνολογικής και αρχιτεκτονικής κληρονομιάς σε ένα κάπως ευρύτερο κοινό. Το 1891 ανοίγει το πρώτο ανοιχτό μουσείο στον κόσμο, το “Skansen” στην Στοκχόλμη. Εκεί, τα κτίρια που δεν μπορούσαν να διασωθούν *in situ*, χτίστηκαν από την αρχή. Αυτό βέβαια, δεν ήταν αποτέλεσμα της συνειδητοποίησης της τεχνικής αξίας των μνημείων αυτών, αλλά του γεγονότος ότι αποτελούσαν τυπικά τμήματα του Σουηδικού τοπίου. Στα τέλη του 19ου αιώνα παρουσιάζονται πολλά ακόμα μουσεία τα οποία εξειδικεύονται στην επιστήμη και την τεχνολογία. Κάποια από αυτά είναι δημοτικά βιομηχανικά μουσεία, όπως το Βιομηχανικό Μουσείο της Πράγας, που έχουν ως αντικείμενο την ιστορία της βιομηχανίας και την ανάπτυξή της. Οι εκθεσιακοί χώροι οργανώνονται με βάση την χρονολογική παράθεση καινοτομιών της τεχνολογικής εξέλιξης και ασχολούνται κυρίως με το φάσμα των πηγών ενέργειας, τη μεταλλουργία, την υφαντουργία και την εξέλιξη του αυτοκινήτου. Παράλληλα, δημιουργούνται συλλογές βιομηχανικών αντικειμένων από ιδιώτες. Και στις δυο περιπτώσεις τα αντικείμενα είναι, κατά βάση, εξειδικευμένα και οι συλλογές εστιάζονται στην εξειδικευμένη γνώση, με αποτέλεσμα να γίνονται μουσεία για ειδήμονες.

Με το πέρασμα του χρόνου αναδιοργανώνονται τέτοιου είδους μουσειακές συλλογές και έχουμε την επανερμηνεία τους, καταργώντας την παλιά εξειδίκευση, παρουσιάζοντας την βιομηχανική κουλτούρα σε ένα ευρύτερο πρίσμα και απευθυνόμενες πλέον σε ένα ευρύτερο κοινό. Υιοθετείται ένας αφηγηματικός χαρακτήρας, αλλά εξακολουθούν να μην επιχειρούν μια πιο ολοκληρωμένη μελέτη των βιομηχανικών κοινωνιών. Πολλά από αυτά τα μουσεία οφείλουν την ύπαρξή τους σε εταιρίες των οποίων τα στελέχη ήταν οι πρώτοι οργανωτές των συλλογών τους.

Η ίδρυση του “Deutsche Museum” στο Μόναχο, το 1906 έδωσε σημαντική ώθηση στην ανάπτυξη της βιομηχανικής συντήρησης. Ο ιδρυτής του, Arthur Miller, είχε, ήδη από το 1882, δημιουργήσει στο Μόναχο την “First Electric Exhibition” και ήταν ο πρώτος που χρησιμοποίησε τον όρο «τεχνικό πολιτισμικό μνημείο». Την πρώτη δεκαετία του 20ου αιώνα ιδρύθηκαν τα πρώτα μουσεία που στεγάζονταν σε πρώην βιομηχανικά συγκροτήματα και έδειχναν την βιομηχανική δραστηριότητα *in situ*. Τέτοιο παράδειγμα είναι το “Rademacher forges” στο Eskilstuna της Σουηδίας, όπου είκοσι μικρά σιδηρουργεία λειτουργούσαν από το 1658. Μεταξύ 1903 και 1906 ένα από αυτά είχε ήδη μετατραπεί σε μουσείο, ενώ ολόκληρη η περιοχή μετατράπηκε σε υπαίθριο μουσείο το 1959. Οι αντιλήψεις περί βιομηχανικής κληρονομιάς στήριξαν, επίσης, και πολλά προγράμματα αστικής ανάπτυξης ή αναβίωσης σε περιοχές, συνήθως με έντονη οικιστική ανάπτυξη, που είχαν μακρόχρονη βιομηχανική ιστορία, που κατέληξαν να ασφυκτιούν από ένα κράμα εγκαταλειμμένων και ενεργών βιομηχανιών. Έτσι, σε μια κοιλάδα στην περιοχή του Όσλο, το πρόγραμμα

Akerseiva, μέσα από έναν μακρόχρονο ειδικό σχεδιασμό, κατέληξε στη δημιουργία του «Περιβαλλοντικού Πάρκου Aker River» το 1987. Πρόκειται για κοινή επιχείρηση του Υπουργείου Περιβάλλοντος και της Τοπικής Αυτοδιοίκησης, που χάραξε νέες κατευθυντήριες γραμμές για τον γενικό περιβαλλοντικό σχεδιασμό και τη διάσωση των ιστορικών καταλοίπων. Αναγνώρισε ότι οι βιομηχανίες, που επιβιώνουν σε μια περιοχή με μακρόχρονη βιομηχανική ιστορία, μπορεί να αντιπροσωπεύουν έναν συνδυαστικό κρίκο με το παρελθόν και πρότεινε νέες χρήσεις για τα παλιά βιομηχανικά κτίρια. Σήμερα, οι περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες έχουν αποδεχθεί τη σημασία της βιομηχανικής κληρονομιάς, η οποία διασφαλίζεται από το γενικό νομοθετικό πλαίσιο που ισχύει για την προστασία και διατήρηση μνημείων και χώρων.

1.9 Διαφορές ανάμεσα στη διατήρηση βιομηχανικής κληρονομιάς και την διατήρηση της αρχαιολογικής και ιστορικής πολιτισμικής κληρονομιάς.

Για τη διατήρηση της βιομηχανικής κληρονομιάς χρησιμοποιείται ουσιαστικά η μεθοδολογία έρευνας της τυπικής αρχαιολογίας και άλλων ιστορικών κλάδων. Η διαφορά, όμως, που παρατηρείται ανάμεσα στους δύο αυτούς επιστημονικούς κλάδους, και ίσως, εν μέρει, να οφείλεται στο ότι η πρώτη είναι ακόμα πολύ νέα ως έννοια, έγκειται στα κριτήρια με βάση τα οποία θα γίνει η επιλογή του τοπίου, κτίσματος ή αντικειμένου που θα χαρακτηριστεί «κληρονομιά». Στην περίπτωση της αρχαιολογίας δεν υπερτερεί η μοναδικότητα, η σπανιότητα ή η αισθητική αξία, αλλά οι πληροφορίες που μπορούν να εξαχθούν από αυτό για την ιστορία του παρελθόντος, τις τεχνικές υποδομές, τις κοινωνικές δομές, την τέχνη κ.λ.π. Αντίθετα, για να χαρακτηριστεί ένας χώρος ή ένα αντικείμενο ως «βιομηχανική κληρονομιά», το βάρος επικεντρώνεται κατά κύριο λόγο στην ιδιαιτερότητα, στην αισθητική και αρχιτεκτονική αξία στην περίπτωση ενός κτιρίου και στο κατά πόσο αντιπροσωπεύει τεχνολογικές καινοτομίες στην περίπτωση του αντικειμένου. Παραμερίζεται, με αυτόν τον τρόπο το τυπικό, το αντιπροσωπευτικό, για χάρη της μοναδικότητας και παραβλέπεται η σχέση των μνημείων με την βιομηχανική ανάπτυξη και ιστορία των τεχνικών και των επιστημών. Επομένως, η συντήρηση της βιομηχανικής κληρονομιάς παρέκλινε, για μεγάλο διάστημα, από έναν από τους πρωταρχικούς στόχους της, την θεώρηση της κοινωνίας και της ανθρώπινης δραστηριότητας ως το βασικό αντικείμενο έρευνας. Αντί αυτού, παρέμεινε στην εξωτερική, κατά κάποιο τρόπο, εμφάνιση, στα οπτικά χαρακτηριστικά και σε μία επιφανειακή θεώρηση της λειτουργίας και ανάλυση της τεχνικής των μνημείων, χωρίς να επιχειρήσει μια βαθύτερη θεώρηση της ιστορίας και σύνδεση με τις υπόλοιπες ανθρώπινες δραστηριότητες. Αυτό ίσως να οφείλεται στο γεγονός ότι πρόκειται για έναν κλάδο που εμφανίστηκε εξαιρετικά πρόσφατα και, ουσιαστικά, ακόμα αναπτύσσεται και αναζητά προσανατολισμό. Μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '80 υπήρξε ελάχιστη έρευνα και τεκμηρίωση για συντήρηση βιομηχανικού εξοπλισμού, σε αντίθεση με την συντήρηση ανασκαφικού υλικού, και η βιομηχανική συντήρηση αντιμετωπιζόταν σαν συντήρηση ρουτίνας απλών, μεγάλων αντικειμένων. Υπάρχει, ωστόσο, και ένας άλλος, εξίσου σημαντικός, παράγοντας που οδηγεί σε αυτή την προβληματική. Από την βιομηχανική επανάσταση και μετά, η τεχνολογική εξέλιξη, όπως και πολλοί άλλοι τομείς, υπήρξε ραγδαία. Οι κτιριακές εγκαταστάσεις και ο βιομηχανικός εξοπλισμός έπρεπε πια να αντικαθίστανται πιο γρήγορα από ότι θα επέτρεπε η φυσική φθορά

τους. Επιπλέον, τα κτίρια και ο εξοπλισμός υπόκεινται και σε μετασχηματισμούς. Αυτές οι ταχύτερες διαδικασίες ανακαίνισης και μετασχηματισμού είναι οι πιο χαρακτηριστικές για την ιστορία του βιομηχανικού πολιτισμού. Παράλληλα, άλλα κτίρια και μηχανές εγκαταλείπονται, άλλα προϊόντα αχρηστεύονται και καταστρέφονται. Η βιομηχανική συντήρηση θα επιλέξει ποια από τα εναπομείναντα αντικείμενα και τοπία, που για κάποιες περιόδους είναι υπεραρκετά, ενώ για άλλες είναι λιγότερα από το επιθυμητό, θα αναγνωριστούν ως «βιομηχανική κληρονομιά».

Το σύνολο των αντικειμένων αυτών είναι μεγάλο και ιδιαίτερα όσο πλησιάζουμε στη σύγχρονη εποχή με το πλήθος των καθημερινών αντικειμένων. Η τυπική αρχαιολογική συντήρηση έχει το πλεονέκτημα να ασχολείται με τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας από το απώτατο παρελθόν, και αυτό την καθιστά ικανή να κρίνει πιο καθαρά, λόγω της χρονικής απόστασης. Αντίθετα, η διατήρηση της βιομηχανικής κληρονομιάς, καλείται, στην πραγματικότητα, να αναγνωρίσει την ίδια την εποχή στην οποία κινείται, τον χαρακτήρα της και, τελικά, ποια από τα δημιουργήματά της αξίζουν να διασωθούν, χωρίς να της δίδεται η δυνατότητα αποστασιοποίησης. Ωστόσο υπάρχει μια ακόμα δυσκολία, που είναι και αυτή ένας από τους παράγοντες που οδηγούν στην προβληματική που αναφέρθηκε προηγουμένως, και έγκειται στις διαφορές ανάμεσα στους όρους «τεχνικό μνημείο» (με άλλα λόγια «μνημείο βιομηχανικής κληρονομιάς») και «μνημείο τέχνης». Ο διαχωρισμός ανάμεσα στους δυο αυτούς όρους είναι, συχνά, δύσκολος και ασαφής.

Τα λεγόμενα «μνημεία τέχνης» έτυχαν προνομιακής μεταχείρισης, παρόλο που η συντήρηση των μνημείων, ως κλάδος, επικεντρώνεται όλο και περισσότερο τα τελευταία χρόνια με την οριακή περιοχή ανάμεσα στην τέχνη και την τεχνική και με τις τεχνικές εγκαταστάσεις. Το «μνημείο», στους νόμους για την προστασία αυτών, ορίζεται ως «κινητό ή ακίνητο αντικείμενο που προέρχεται από μία περασμένη πολιτισμική περίοδο. Έχει ιδιαίτερη αξία ως χαρακτηριστικό έργο της περιόδου κατασκευής του, για την κατανόηση της τέχνης και της ιστορικής εξέλιξης, για την γνώση της αρχαιότητας και την ιστορική έρευνα και για την διάσωση διαδικασιών που παρουσιάζουν ιδιαίτερο ιστορικό ενδιαφέρον». Ο ορισμός αυτός πρέπει να διαφοροποιηθεί σε ένα τουλάχιστον σημείο, με την διαγραφή της φράσης «που προέρχεται από μια περασμένη πολιτισμική περίοδο», ώστε να μπορούν να υπαχθούν στην έννοια αυτή και σύγχρονα μνημεία. Κατ' αντιστοιχία με τον παραπάνω ορισμό, θα μπορούσε να οριστεί ως «τεχνικό μνημείο» το κινητό ή ακίνητο αντικείμενο που χαρακτηρίζει την εποχή του και συμβάλλει στην κατανόηση μιας εργασιακής διαδικασίας. Μπορεί να προέρχεται από όλους τους χώρους της βιομηχανίας, του εμπορίου, των μεταφορών, των υπηρεσιών παροχής αγαθών και κάθε άλλου τομέα που έχει επηρεαστεί από τον τεχνικό πολιτισμό.

Η ραγδαία εξέλιξη της τεχνολογίας και οι καταστροφές που προκάλεσε ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, οδήγησαν σε ένα νέο μεγάλο ρεύμα τεχνικών μουσείων στις δεκαετίες του 1920 και του 1930, όπως το "Open Air Mining Museum" στη Ludvika της Σουηδίας, που άνοιξε το 1938, ενώ είχε ήδη αρχίσει η δημιουργία της συλλογής από τη δεκαετία του 1920.

Στο δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα πολλαπλασιάστηκε εντυπωσιακά ο αριθμός των βιομηχανικών μνημείων και καθημερινών αντικειμένων του πρόσφατου παρελθόντος που θεωρήθηκαν πόροι κληρονομιάς, αναγνωρίστηκαν και προστατεύτηκαν.

Παράλληλα, αυξήθηκε εντυπωσιακά και το κοινό που ενδιαφέρθηκε για την κληρονομιά αυτή. Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος και οι επιπτώσεις του ήταν η αιτία για τη δημιουργία του τρίτου και μεγαλύτερου ρεύματος για τη διατήρηση και προβολή της τεχνικής και βιομηχανικής κληρονομιάς. Το 1967 ιδρύεται το “Ironbridge Gorge Museum Trust” στη Μ. Βρετανία, το πρώτο ενός νέου είδους μουσείων, που χαρακτηρίζονταν από τη μεγάλη ποικιλία και τον συνδυασμό μουσείου και επιστημονικής έρευνας. Αποτέλεσε, μάλιστα, το πρότυπο για εκατοντάδες τεχνολογικά και βιομηχανικά μουσεία σε ολόκληρο τον κόσμο. Πρόκειται για τα λεγόμενα «περιβαλλοντικά μουσεία» που συνδυάζουν την διατήρηση in situ και την ερμηνεία και ανάπτυξη συλλογών που περιλαμβάνουν από εξοπλισμό και βιομηχανικά προϊόντα μέχρι κτιριακές εγκαταστάσεις, εργαστήρια, εργατικές κατοικίες και σιδηροδρομικά δίκτυα, που χρησίμευαν για τις ανάγκες της βιομηχανίας. Εντάσσεται, δηλαδή για πρώτη φορά το περιβάλλον της βιομηχανίας στη βιομηχανική κληρονομιά. Πέρα από τη σημασία της νέας αυτής μορφής αφήγησης της βιομηχανικής ιστορίας, τα μουσεία αυτού του τύπου πέτυχαν την προσέλκυση του κοινού και του τουρισμού. Την ίδια εποχή ξεκινά στη Γαλλία η κίνηση των οικομουσείων, με στόχο τη συνεχή αλληλεπίδραση μουσείου και κοινού. Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι το οικομουσείο της περιοχής Fourmies-Trelon), που κατάφερε να χρησιμοποιήσει αποτελεσματικά το κοινό του, τόσο στη λήψη αποφάσεων για τη μουσειακή συγκρότηση και παρουσίαση των συλλογών, όσο και την τεκμηρίωση και την ερμηνεία.

Στην Πολωνία συντάσσεται το 1962 ειδικός νόμος για την προστασία των βιομηχανικών μνημείων, ενώ το 1973 έχουμε το πρώτο διεθνές συνέδριο στο “Ironbridge Gorge Museum Trust”, όπου συναντήθηκαν για πρώτη φορά ενδιαφερόμενοι για τα θέματα της βιομηχανικής αρχαιολογίας από όλο τον κόσμο. Τις τελευταίες δεκαετίες έχει δημιουργηθεί σε ολόκληρο τον κόσμο ένα κλίμα ενθουσιασμού για τη διατήρηση της βιομηχανικής κληρονομιάς, ακόμα και σε χώρες και πόλεις που είναι κέντρα της κλασσικής τέχνης, όπως η Βενετία, όπου το 1980.

1.10 Το κοινό της βιομηχανικής κληρονομιάς

Είναι ιδιαίτερος ενδιαφέρον να εξετάσουμε τί είναι αυτό που προσελκύει το κοινό στα υλικά κατάλοιπα του παρελθόντος. Και αυτό γιατί, όπως παρουσιάστηκε παραπάνω, το ενδιαφέρον του κοινού ήταν αυτό που έθεσε τις βάσεις για την ανάπτυξη της βιομηχανικής συντήρησης και σ’ αυτό απευθύνεται τελικά. Εξάλλου, δε θα πρέπει να ξεχνάμε την εθελοντική εργασία που προσέφερε κατά καιρούς, από τις αρχές του αιώνα μέχρι και σήμερα, για τη διάσωση της βιομηχανικής κληρονομιάς. Η έλξη του κοινού είναι ζωτικής σημασίας και για έναν ακόμα λόγο, γιατί έτσι αποδεικνύεται ότι η ανάπτυξη του τομέα αυτού μπορεί να αποδειχθεί κερδοφόρος, γεγονός που προκαλεί το ενδιαφέρον των κρατικών και τοπικών αρχών, καθώς και επιχειρήσεων. Με τον τρόπο αυτό διευκολύνεται η ανεύρεση οικονομικών πόρων, ένα από τα πιο σημαντικά προβλήματα της διατήρησης της βιομηχανικής κληρονομιάς, λόγω του πολύ υψηλού της κόστους, σε πολλές περιπτώσεις.

Πέρα από το ενδιαφέρον που παρουσιάζουν τα μνημεία της τεχνικής και βιομηχανικής κληρονομιάς για τους ιστορικούς και τους μελετητές, λόγω της τεχνικής

τους αξίας, έχουν και συναισθηματική αξία για το κοινό και τις τοπικές κοινωνίες. Όχι μόνο αποτελούν μέρος του τοπίου της περιοχής, αλλά και σημαντικό παράγοντα για την οικονομική ανάπτυξη κάποιων περιοχών. Έτσι βλέπουμε αυτά τα μνημεία να αποτελούν συχνά ορόσημο και να δεσπόζουν σε μία περιοχή. Σίγουρα, η νοσταλγία αποτέλεσε ένα από τα πρώτα κίνητρα για τη διάσωση τέτοιου είδους μνημείων από τους τοπικούς πληθυσμούς, κυρίως στην περίπτωση ανεμόμυλων ή νερόμυλων που έχουν έντονο ρομαντικό χαρακτήρα. Επίσης, έχουν και κοινωνική αξία, προβάλλοντας τη σχέση ανάμεσα στον άνθρωπο και την εργασία. Σήμερα υπάρχει ένας ακόμα λόγος, πιο βαθύς, ίσως που μας κάνει να στρεφόμεστε στη διατήρηση της βιομηχανικής κληρονομιάς και αυτός είναι το ότι οι βιομηχανικά αναπτυσσόμενες χώρες προσεγγίζουν το λεγόμενο «τέλος εποχής», και περνούν πλέον από την «βιομηχανική εποχή» στη εποχή «της πληροφορίας και των υπηρεσιών».

Το ερώτημα είναι ποια είναι η κινητήρια δύναμη που ωθεί τον επισκέπτη στην ενασχόληση με το παρελθόν και με ποιο τρόπο ο συντηρημένος βιομηχανικός χώρος μπορεί να ικανοποιήσει τα κίνητρα αυτά. Το ότι οι ίδιοι οι επισκέπτες δεν είναι σε θέση να ερμηνεύσουν εύκολα ποια είναι τα κίνητρα τους, είναι μια ένδειξη ότι αρκετά από αυτά δρουν στο υποσυνείδητο. Πάντως κατά την επίσκεψη σ' ένα τέτοιο χώρο, τίθεται σε λειτουργία μια διαδικασία που προκαλεί τις υποθέσεις τους για το πώς το παρελθόν μας οδήγησε στο παρόν. Τα αντικείμενα του υλικού πολιτισμού μιλούν σε μία «γλώσσα» μη λεκτική που γίνεται αντιληπτή από τον παρατηρητή στο επίπεδο του υποσυνείδητου. Οι λειτουργίες της «γλώσσας» αυτής έγιναν αντικείμενο μελέτης για πολλούς ανθρωπολόγους και γλωσσολόγους. Επειδή η γλώσσα αυτή δεν είναι σαφής γενικά, υπάρχει ο κίνδυνος να στέλνει λανθασμένα μηνύματα. Γι' αυτό απαιτείται ιδιαίτερη φροντίδα κατά τη συντήρηση ενός μνημείου ή αντικειμένου της υλικής κληρονομιάς, συμπεριλαμβανομένων και των βιομηχανικών, ώστε τα μηνύματα που θα στέλνει αυτό να είναι ακριβή, ανεξάρτητα του έντυπου υλικού που το συνοδεύει. Να έρθουν, δηλαδή, πιο κοντά στο επίπεδο του συνειδητού. Τότε πράγματι μπορεί η υλική κληρονομιά να μιλήσει στον επισκέπτη για το παρελθόν, τους δημιουργούς της και το περιβάλλον της.

Ωστόσο, λίγα είναι γνωστά για τη λειτουργία της γλώσσας αυτής, αλλά, όπως συμβαίνει και με κάθε άλλο κώδικα επικοινωνίας, μπορούμε να πούμε ότι πρέπει να συνοδεύεται από ένα γενικό πλαίσιο, από συμφραζόμενα, ώστε να μεταβιβάζει με σαφήνεια τα μηνύματα της. Είναι κάτι που είναι προφανές στον προφορικό λόγο και αποτελεί μέρος της τυπικής μεθοδολογίας της αρχαιολογίας και της συντήρησης της αρχαιολογικής κληρονομιάς. Αντίστοιχα, για την κατανόηση του συντηρημένου ιστορικού μνημείου, η ύπαρξη του γενικού πλαισίου στο οποίο εντάσσεται, είναι ουσιώδης. Οι επισκέπτες «διαβάζουν» το μνημείο χρησιμοποιώντας τη λεκτική, συνειδητή γλώσσα όσο και τη μη λεκτική, υποσυνείδητη, που περιλαμβάνει όλες τις αισθήσεις. Και οι δύο συμβάλλουν στην κατανόηση του τοπίου, μνημείου ή αντικειμένου που έχει συντηρηθεί και η καθεμιά έχει τις αδυναμίες της. Έτσι, τα λεκτικά μηνύματα είναι σαφή και έχουν το προτέρημα να προκαλούν ερωτηματικά. Είναι, όμως, αναπόφευκτα, αφηρημένα, κάτι που ενέχει τον κίνδυνο παραποίησης της μοναδικότητας του γεγονότος ή του αντικειμένου σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό και, επομένως να καταστούν εσφαλμένα ή προκατειλημμένα. Αντίθετα, τα μη λεκτικά μηνύματα είναι υποσυνείδητα και, ωστόσο μεταφερθούν στο συνειδητό, δε μπορούν να προκαλέσουν διάλογο γύρω από το νόημά τους, ενώ μπορούν να

εκμεταλλευτούν την αίσθηση κάποιου που δε γνωρίζει τη λειτουργία τους. Η συντήρηση ενός αντικειμένου της ιστορικής κληρονομιάς μπορεί να δώσει τη δυνατότητα να απομακρυνθούν κάποιες προκαταλήψεις, που έχουν ανεπαίσθητα εισχωρήσει στον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε το παρελθόν. Μπορεί, επομένως, η συντήρηση να αμφισβητήσει τις στερεότυπες αντιλήψεις που προέρχονται από την αφηρημένη φύση της λεκτικής γλώσσας, αλλά αυτό μόνο όταν αμφισβητεί και τα μη λεκτικά στερεότυπα, μόνο αν βασιστεί και σχολαστικά συμπεριλάβει κάθε αντιπροσωπευτικό πολιτισμικό κατάλοιπο που έχει διασωθεί.

Ειδικά στον τομέα της συντήρησης των βιομηχανικών μνημείων εισέρχεται συχνά η πρόκληση να αποκλειστούν κάποια στοιχεία που είναι μάλλον αντιαισθητικά, αλλά αποτελούν, παρόλα αυτά, το φόντο όπου έλαβαν χώρα οι ανθρώπινες δραστηριότητες και το οποίο είναι ουσιώδες για τη σωστή κατανόηση του παρελθόντος. Έτσι τίθεται το ζήτημα της σωστής έκθεσης και προβολής του βιομηχανικού αντικειμένου, εξοπλισμού ή τοπίου, που δημιουργεί πολλούς προβληματισμούς και για το οποίο έχουν προταθεί πολλές διαφορετικές λύσεις, όπως θα παρουσιαστεί αναλυτικά στα κεφάλαια που ακολουθούν.

Πολλά είναι τα παραδείγματα που η διατήρηση τεχνικών και βιομηχανικών μνημείων βρήκε αντίθετους τους τοπικούς πληθυσμούς και τις τοπικές αρχές, κυρίως στο παρελθόν. Αλλά και σήμερα, δεν είναι ακόμα πλήρως αποδεκτή από το ευρύ κοινωνικό σύνολο. Ένας από τους λόγους είναι η μη εξοικείωση μεγάλου μέρους του κοινού με αυτό το υλικό, αλλά και τα αρνητικά αποτελέσματα που επέφερε η βιομηχανία στο περιβάλλον και στο κοινωνικό σύνολο, κυρίως στους εργαζόμενους σ' αυτήν. Για να αλλάξει αυτό, απαιτείται όχι μόνον έρευνα, αλλά κυρίως μια αφύπνιση στον τομέα της εκπαίδευσης, παράλληλα με έναν καλύτερο σχεδιασμό διατήρησης και διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς. Είναι πολύ σημαντικό το έργο της συγκρότησης και διαχείρισης κάθε πολιτιστικού κληροδοτήματος, επομένως και του βιομηχανικού, να θεωρηθεί μέρος μιας υπηρεσίας που προσφέρεται στο κοινό.

1.11 Νομική προστασία

α. Η βιομηχανική κληρονομιά πρέπει να θεωρείται αναπόσπαστο μέρος της εν γένει πολιτισμικής κληρονομιάς. Ωστόσο, η νομική της προστασία πρέπει να λαμβάνει υπόψη την ειδική φύση της βιομηχανικής κληρονομιάς. Πρέπει να είναι σε θέση να προστατεύει εργοστάσια και μηχανήματα, υπόγεια και υπέργεια έργα ή κατασκευές, σύνολα και συγκροτήματα κτιρίων και βιομηχανικά τοπία. Περιοχές βιομηχανικών λυμάτων πρέπει να εξεταστούν για την ενδεχόμενη αρχαιολογική καθώς και οικολογική τους αξία.

β. Στις πολιτικές για την οικονομική ανάπτυξη και στον περιφερειακό και εθνικό προγραμματισμό πρέπει να περιλαμβάνονται προγράμματα για τη διατήρηση της βιομηχανικής κληρονομιάς.

γ. Οι πιο σημαντικοί χώροι πρέπει να προστατεύονται πλήρως και να μην επιτρέπονται παρεμβάσεις που υπονομεύουν την ιστορική τους ακεραιότητα ή την αυθεντικότητα του ιστού τους. Η ήπια και φιλική προσαρμογή και επανάχρηση μπορεί να είναι ένας κατάλληλος και οικονομικός τρόπος εξασφάλισης της επιβίωσης των βιομηχανικών κτισμάτων και πρέπει να ενθαρρύνεται με κατάλληλους νομικούς

ελέγχους, τεχνικές συμβουλές, φορολογικά κίνητρα και επιχορηγήσεις.

δ. Οι βιομηχανικές κοινότητες που απειλούνται από γοργές δομικές αλλαγές πρέπει να υποστηρίζονται από την κυβέρνηση και την τοπική αυτοδιοίκηση. Οι πιθανές απειλές που αντιπροσωπεύουν τέτοιου είδους αλλαγές για τη βιομηχανική κληρονομιά, πρέπει να προβλέπονται και να προετοιμάζονται σχέδια ώστε να αποφεύγονται τα έκτακτα μέτρα.

ε. Πρέπει να καθιερωθούν διαδικασίες που να προβλέπουν άμεση ανταπόκριση όταν κλείνουν σημαντικές βιομηχανικές εγκαταστάσεις, ώστε να αποφεύγεται η απομάκρυνση ή η καταστροφή σημαντικών στοιχείων τους. Οι αρμόδιες αρχές πρέπει να έχουν θεσμική εξουσία για να παρεμβαίνουν, όταν είναι απαραίτητο να προστατευτούν σημαντικοί ιστορικοί τόποι που απειλούνται.

στ. Η κυβέρνηση πρέπει να έχει συμβουλευτικά σώματα ειδικών που μπορούν να δώσουν ανεξάρτητες συμβουλές σε θέματα που σχετίζονται με την προστασία και τη διατήρηση της βιομηχανικής κληρονομιάς και η γνώμη τους πρέπει να αναζητείται σε όλες τις σημαντικές περιπτώσεις.

ζ. Πρέπει να καταβληθεί κάθε προσπάθεια για να εξασφαλιστεί η συμβουλή και η συμμετοχή των τοπικών κοινοτήτων στην προστασία και την διατήρηση της τοπικής βιομηχανικής κληρονομιάς τους.

η. Οι σύλλογοι και οι ενώσεις εθελοντών έχουν να παίξουν σημαντικό ρόλο στον εντοπισμό των χώρων, στην προαγωγή της δημόσιας συμμετοχής στη διατήρηση, στη διάδοση πληροφοριών και στην έρευνα, δεδομένου ότι είναι οι απαραίτητοι ρόλοι στη σκηνή της βιομηχανικής κληρονομιάς.

1.12 Προβλήματα στη διατήρηση της βιομηχανικής κληρονομιάς

Κατηγορίες βιομηχανικών ευρημάτων

Βιομηχανικά τοπία

Τα πρώτα κατάλοιπα παραγωγικών δραστηριοτήτων, τα οποία αποτελούν αντικείμενο της βιομηχανικής συντήρησης, εμφανίστηκαν κατά τους τελευταίους αιώνες του Μεσαίωνα. Σ' αυτά συμπεριλαμβάνονται νερόμυλοι, κλίβανοι και υψικάμινοι. Με την ανάπτυξη των μέσων παραγωγής και των ανταλλαγών, που έφεραν στις διάφορες αγορές νέες πρώτες ύλες, οικοδομήθηκαν και τα πρώτα μεγάλα πολυώροφα κτίσματα με βοηθητικούς χώρους, που χρησίμευαν ως εργαστήρια. Τα κτίσματα αυτά έμοιαζαν περισσότερο με αρχοντικές κατοικίες της εποχής παρά με σύγχρονα κτίρια εργοστασίων. Οι επιχειρήσεις αυτές πολλαπλασιάστηκαν κατά τη διάρκεια του 17^{ου} και 18^{ου} αιώνα στις περισσότερες χώρες της Δυτικής Ευρώπης, χάρη στη διεύρυνση των εμπορικών ανταλλαγών και την σταθεροποίηση των μοναρχιών, που επεδίωκαν να στηριχθούν σε μια ευημερούσα οικονομία που δεν θα είχε εξάρτηση από το εξωτερικό. Αρχικά, παρήγαγαν προϊόντα πολυτελείας, αλλά ο τίτλος του εργοστασίου δόθηκε και σε επιχειρήσεις που παρήγαγαν προϊόντα καθημερινής χρήσης, όπως υφάσματα, μεταλλικά αντικείμενα, χαρτί. Τα χυτήρια και τα σιδηρουργία, απέκτησαν επίσης τον τίτλο εργοστάσια κατά τα τέλη του 17^{ου} αιώνα. Άλλες επιχειρήσεις που παρήγαγαν πιο ποικίλα προϊόντα δεν έφεραν τον τίτλο του εργοστασίου, αλλά δέχονταν και αυτές τις παραγγελίες, τις επιχορηγήσεις ή την προστασία του κράτους. Χάρη σε ορισμένες

προόδους που μεσολάβησαν πριν ξεσπάσει η βιομηχανική επανάσταση, τα εργοστάσια υπέστησαν μετατροπές, που τους προσέδωσαν, ήδη από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα, μια πιο σύγχρονη όψη. Έτσι, ενώ μέχρι τότε τα κτίσματα που εξειδικεύονταν στα διάφορα τμήματα μιας κατασκευής ήταν διάσπαρτα σε όλη την έκταση ενός κτήματος, δίνοντας την εντύπωση ενός μικρού χωριού μάλλον, παρά ενός εργοστασίου, κατά την περίοδο αυτή υιοθέτησαν μια πιο ορθολογική διάταξη των νέων εργαστηρίων, που αποσκοπούσε στη μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα και παραγωγικότητα. Την ίδια περίοδο, σε κάθε περιοχή που υπήρχαν ρεύματα με σταθερή παροχή νερού εγκαταστάθηκε μεγάλος αριθμός νερόμυλων. Οι σημαντικές ανακατατάξεις που επέφερε η εξέλιξη της τεχνολογίας κατά το δεύτερο μισό του 18^{ου} αιώνα οδήγησαν στην βιομηχανική επανάσταση και προκάλεσαν βαθιές αλλαγές στη δόμηση των εργοστασίων. Τρεις μεγάλοινεωτερισμοί τις θεμελίωσαν : η εισαγωγή του ατμού ως πηγή ενέργειας, τα ταχύτερα και ισχυρότερα μέσα μεταφοράς, και η χρήση νέων υλικών στις κατασκευές, όπως ο χυτοσίδηρος, ο σίδηρος και αργότερα ο χάλυβας. Τα νέα εργοστάσια, χτίστηκαν με προδιαγραφές εγκατάστασης και διανομής ατμού, για την τροφοδοσία των παραγωγικών διαδικασιών. Αργότερα τα μεγάλα εργοστάσια εφοδιάστηκαν με μια κεντρική ατμογεννήτρια, γύρω από την οποία τοποθετήθηκαν τα εργαστήρια. Η ανάπτυξη των βιομηχανιών οδήγησε τον πολλαπλασιασμό των εργοστασίων και στην επέκταση της επιφάνειάς τους. Για αυτό αναζητήθηκαν ταχύτερες και λιγότερο δαπανηρές μέθοδοι κατασκευής από αυτές που χρησιμοποιούνταν έως τότε. Έτσι, η οικοδόμηση με πέτρα έδωσε τη θέση της αρχικά σε οπτοπλινθοδομές και αργότερα σε λυόμενες μεταλλικές κατασκευές. Κατά το πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα, η χρήση οπλισμένου σκυροδέματος και χαλύβδινων δοκών έδωσε τη δυνατότητα για ακόμη μεγαλύτερα τολμήματα.

Βιομηχανικός εξοπλισμός

Οι πρώτες μηχανές, που βοήθησαν τον άνθρωπο στις πιο βαριές ή τις πιο λεπτεπίλεπτες εργασίες του, χρειάστηκαν χρόνο και προσπάθεια για να βελτιωθούν και να μπορέσουν να λειτουργήσουν ικανοποιητικά. Τα πρώτα σύνθετα εργαλεία, που κατασκευάστηκαν για να μεταβιβάσουν την περιστροφική κίνηση και άλλα για να την μεταβάλουν σε παλινδρομική, εφαρμόστηκαν αρχικά σε υπαίθρια εργοτάξια για την κατασκευή μεγάλων μνημείων (κάστρων, καθεδρικών ναών κ.α.) και έργων κοινής ωφέλειας (γεφυρών, διωρύγων κ.α.). Μόνο μετά από δεκαετίες πρακτικής εφαρμογής έγινε αντιληπτή η σημαντική τεχνική πρόοδος που προσέφεραν αυτοί οι νεωτερισμοί που εμφανίστηκαν βαθμιαία. Τον 17^ο και 18^ο αιώνα, οι πρόοδος των επιστημών διέγειρε το ενδιαφέρον κάποιων ανθρώπων που επεδίωξαν την συγκρότηση συλλογών, που επέτρεψε την διάσωσή τους. Η ανάπτυξη του εμπορίου με πολλές χώρες εισάγει νέα προϊόντα στις αγορές, αυξάνει τα διαθέσιμα κεφάλαια και υποχρεώνει τα εργοστάσια να πραγματοποιήσουν, με τη σειρά τους, σημαντικές προόδους στην παραγωγή τους. Οι επιχειρηματίες πιέζονται έντονα να βρουν νέες μεθόδους παραγωγής και νέα μηχανήματα, οπότε οι εφευρέσεις έπαψαν να είναι θέμα τύχης, αλλά αποτέλεσαν προϊόν μακροχρόνιων ερευνών και πολλών πειραμάτων. Σε ορισμένα εργοστάσια, όπως το Coalbrookdale, της Μ. Βρετανίας, που έχει μετατραπεί σε μουσείο, διασώζονται κατάλοιπα αυτών των πρώτων μηχανών. Γενικά όμως οι βιομηχανίες απαλλάσσονταν, όπως συμβαίνει και σήμερα,

από τον παλαιό τους εξοπλισμό και τον αντικαθιστούσαν από νέο, πιο σύγχρονο. Σε μερικές περιπτώσεις, οι μηχανές υπόκειντο σε μετατροπές, και ίσως όχι μόνο μία φορά, και συνέχιζαν τη λειτουργία τους. Η παροχή ενέργειας σε μηχανές, που ο άνθρωπος χρησιμοποίησε για την πραγματοποίηση κάποιας εργασίας, υπήρξε η πρώτη ανάγκη στην οποία έπρεπε να ανταποκριθεί όταν εγκατέλειψε την φυσική ανθρώπινη δύναμη ή αυτή των ζώων. Για την ενέργεια των υδάτινων ρευμάτων αρκούσε η κατασκευή ανυψωμένων διαβάσεων απ' όπου θα διερχόταν το νερό και η ρύθμιση του διαύλου ροής. Αργότερα κατασκευάστηκαν φράγματα, δημιουργήθηκαν παρακάμψεις καθώς και συστήματα υδατοφρακτών για την κατανομή του νερού στους διαύλους, για να φτάσουμε στα σημερινά δίκτυα συλλογής υδάτων και αγωγούς μεταφοράς, που τροφοδοτούν υδροηλεκτρικούς σταθμούς. Άλλες μορφές μεταφοράς ενέργειας δεν θα αφήσουν τόσο σαφή ίχνη, κυρίως λόγω της αποσυναρμολόγησής τους μόλις έπαψαν να είναι λειτουργικές, όπως οι πρώτες ηλεκτρικές γραμμές υψηλής τάσης ή οι παλιοί αγωγοί υδρογονανθράκων. Έχουν, όμως, αποκτήσει αρκετή παλαιότητα, ώστε να αξίζει να αντιπροσωπεύονται σε ένα τεχνικό μουσείο.

Προϊόντα βιομηχανικής παραγωγής

Μια ακόμα μεγάλη κατηγορία αντικειμένων, που αποτελούν αντικείμενο μελέτης της βιομηχανικής συντήρησης, είναι τα προϊόντα που παρήγαγαν οι βιομηχανίες και τα εργαστήρια. Σε αυτά συγκαταλέγονται από τα πιο ευτελή και καθημερινά, όπως χαρτί, υφάσματα, οικιακά σκεύη, κονσέρβες, μέχρι είδη πολυτελείας και υψηλής τεχνολογίας αντικείμενα, όπως κρυστάλλινα αντικείμενα, φωτογραφικές μηχανές, τηλεοράσεις, ποδήλατα, αυτοκίνητα, αεροσκάφη αλλά και όπλα. Πρόκειται για ευρεία κατηγορία αντικειμένων πάνω στην οποία αποτυπώνονται οι τεχνολογικές εξελίξεις, οι συνήθειες της κάθε εποχής, στοιχεία οικονομίας, στοιχεία αισθητικής και αναρίθμητες άλλες πληροφορίες και που έχουν το πλεονέκτημα να ανευρίσκονται πολύ εύκολα, αφού ακόμα και τα πιο σπάνια από αυτά προσέλκυαν το ενδιαφέρον συλλεκτών.

Έντυπα και αρχειακό υλικό

Οι γραπτές πηγές και τα έντυπα αποτελούν τη βάση κάθε γνώσης για τα αντικείμενα, τα μηχανήματα και τα κτίσματα της βιομηχανίας, αλλά παρέχουν και τα πειστήρια στις υποθέσεις που διατυπώνονται και στηρίζουν συχνά τις ερμηνείες που δίνονται για κάθε κατάλοιπο. Τα στοιχεία αυτά μπορεί να είναι συμβόλαια, αφηγήσεις, ζωγραφικοί πίνακες, διαφημιστικό υλικό, εφημερίδες κ.α., ή απλά χειρόγραφες αναφορές σε καθημερινά γεγονότα, σελίδες λογιστικών βιβλίων κ.α. Η φωτογραφία προσφέρει σημαντική συνεισφορά στη γνώση του περιβάλλοντος, των εγκαταστάσεων, των πραγματοποιούμενων εργασιών και των εργατών. Από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, τέτοιου είδους πηγές είναι ελάχιστες, πληθαίνουν όμως από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Ιδιαίτερα η σύγκριση φωτογραφιών μεταξύ τους μπορεί να δώσει χρήσιμες πληροφορίες για τις μεταβολές που αφορούν στις εγκαταστάσεις και το βιομηχανικό τοπίο. Τα αρχεία των επιχειρήσεων, κατά κανόνα χειρόγραφα, κατατάσσονται σε τρεις κατηγορίες: τα διοικητικά, τα τεχνικά και τα οικονομικά, και περιλαμβάνουν και σχέδια. Σε αυτά περιγράφεται κάθε δραστηριότητα της επιχείρησης, αλλά βρίσκονται, εάν σώζονται, σε ένα μόνον αντίτυπο και η πρόσβαση σε αυτά είναι συνήθως δύσκολη και κάποιες φορές αδύνατη. Η διατήρηση των

καταλοίπων της βιομηχανικής κληρονομιάς, εμφανίζει αρκετές δυσκολίες και προβλήματα που δεν είναι οικεία στο συντηρητή, τουλάχιστον με την έννοια αντιμετώπισης των προβλημάτων στα ευρήματα της παραδοσιακής αρχαιολογίας, αντίστοιχα.

Τα προβλήματα που συνοψίζονται είναι τα εξής:

Η δυσκολία καταξίωσης της βιομηχανικής κληρονομιάς στη συνείδηση του κοινού. Παρά την αναμφισβήτητη ύπαρξη ρεύματος βιομηχανικού ρομαντισμού καθώς και μιας τάσης ανάδειξης του βιομηχανικού παρελθόντος ως στοιχείου ταυτότητας μιας περιοχής, αλλά και ως αρχαιολογικού τεκμηρίου του παρόντος πολιτισμού, το παρελθόν της βιομηχανίας παραμένει ένοχο και σκοτεινό.

Αναμφισβήτητα, η εξέλιξη της βιομηχανίας υπήρξε καθοριστική για τη σημερινή μορφή του υλικού πολιτισμού και τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης του ανθρώπου εξαιτίας της απεξάρτησής του από τα φυσικά φαινόμενα. Οι τεχνικές κατακτήσεις τον αποδέσμευσαν από τη μυϊκή εργασία, και τα αγαθά που απέκτησε χάρη στη μαζική παραγωγή, διευκόλυναν τη ζωή του. Στις απαρχές της, όμως, η βιομηχανική επανάσταση οδήγησε στην εξαθλίωση τις πιο αδύναμες κοινωνικές ομάδες. Το φθινό εργατικό δυναμικό, που έδωσε την κατάλληλη ώθηση στη βιομηχανία στα πρώιμα στάδιά της, αποτελούταν από πληθυσμό της υπαίθρου που συγκεντρώθηκε στις πόλεις αναζητώντας καλύτερες συνθήκες, προκαλώντας ταυτόχρονη επιδείνωση των συνθηκών διαβίωσης σε αυτές. Οι έντονες διακυμάνσεις κυκλικού χαρακτήρα, που προκαλούνταν από ενδογενείς αιτίες του ίδιου του συστήματος, οδηγούσε σε αύξηση της ανεργίας, μια και η βιομηχανία προτιμούσε της ένταση της αυτοματοποίησης από την πρόσθετη εργασία.

Όλα αυτά είχαν ως αποτέλεσμα την ερήμωση της υπαίθρου, όπως π.χ. στην Ιρλανδία κατά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, την αστικοποίηση του μέχρι τότε αγροτικού ευρωπαϊκού πληθυσμού με επακόλουθα την παιδική εργασία επιδημίες, την όξυνση των αντιθέσεων ανάμεσα στις κοινωνικές τάξεις που οφείλονταν σε οικονομικά αίτια κ.α. Παράλληλα, υπήρξαν άμεσες συνέπειες στη νεοανερχόμενη εργατική τάξη και αλλαγή στη νοοτροπία και τις πνευματικές αξίες, μια και η κατοχή χρήματος έγινε ο άμεσος συντελεστής κοινωνικής ανόδου, και η διακίνηση και απόκτησή του, αυτοσκοπός. Τα κράτη με βιομηχανική υποδομή παρουσίασαν ασύμμετρα κέρδη εις βάρος άλλων υποανάπτυκτων, των οποίων όμως οι πλουτοπαραγωγικές πηγές λεηλατήθηκαν με μοιραίες συνέπειες στο φυσικό περιβάλλον αρά την ίσως μονομερή οπτική των παραπάνω απόψεων, οι βιομηχανικές εμπειρίες του πληθυσμού των πρώτων βιομηχανικών χωρών, έχουν ακόμη ισχυρή υποσυνείδητη επίδραση στους σημερινούς απογόνους τους και κατοίκους των βιομηχανικών περιοχών, ακόμη δε περισσότερο σε αυτές που η βιομηχανική τους δράση συνεχίζεται έως σήμερα. Είναι συχνό το φαινόμενο εκδηλώσεων μνήμης διαφόρων περιστατικών του βιομηχανικού παρελθόντος, τα οποία πολλές φορές αναφέρονται σε δυσάρεστα γεγονότα, όπως αιματηρές εξεγέρσεις του εργατικού δυναμικού για κατάκτηση δικαιωμάτων εργασίας, κ.α.

Η βιομηχανία του 20^{ου} αιώνα παρουσιάζει μικρό ενδιαφέρον όσον αφορά στη μονάδα παραγωγής, σε σχέση με την ίδια την παραγωγή. Ο σύγχρονος άνθρωπος, αν και αποδέκτης των βιομηχανικών προϊόντων που καθίστανται πλέον απαραίτητα σε όλους τους τομείς της δραστηριότητάς του, αντιμετωπίζει με ελάχιστο ενδιαφέρον τον τρόπο παραγωγής τους, κάτι που έχει συνέπειες όχι μόνο στην εξεταζόμενη ιστορική μνήμη, αλλά και σε άλλους ζωτικούς τομείς (περιβάλλον). Ελάχιστοι π.χ. γνωρίζουν την αρκετά πολύπλοκη διαδικασία κατασκευής ενός κοινού μεταλλικού μαγειρικού σκεύους, που ξεκινά από το στάδιο εξορύξεως και κατεργασίας του μεταλλεύματος, έως τη χρήση των βαρειών μηχανημάτων (πρέσες, τórνοι, κ.α.) για την τελική παραγωγή, διαδικασίες και τεχνικές που τελειοποιούνται συνεχώς από τα πρώτα βιομηχανικά χρόνια έως σήμερα. Είναι, λοιπόν, φανερό ότι η βιομηχανία, συνεχώς εξελισσόμενη, αναιρεί η ίδια το παρελθόν της, με αποτέλεσμα τη συνεχή αλλαγή της μορφής του βιομηχανικού τοπίου σε όλη τη διάρκεια της χρήσης του, με κατεδαφίσεις, προσθήκες, εγκατάλειψη τεχνικών και μηχανημάτων προκειμένου να υιοθετηθούν νέες ιδέες. Παράδειγμα αποτελεί η περίοδος του μεσοπολέμου στη Μ. Βρετανία που σήμανε την έναρξη της γραμμής παραγωγής και μετατροπής των εργοστασίων από μικρές εγκαταστάσεις σε μεγάλα συγκροτήματα. Αυτή η τάση φτάνει έως και στην καταστροφή του βιομηχανικού τοπίου μόλις ο αντικειμενικός του σκοπός, η παραγωγή, τερματιστεί. Το φαινόμενο αυτό παρουσιάζεται εντονότερο στα βιομηχανικά υπολείμματα 20^{ου} αιώνα, όπου οι σχέσεις της βιομηχανίας με τη βιομηχανική κληρονομιά κλονίστηκαν περισσότερο από οποιαδήποτε άλλη περίοδο της βιομηχανικής επανάστασης, μια και άλλαξαν θεμελιακά οι τρόποι εξόρυξης και κατεργασίας της πρώτης ύλης.

Η προαναφερθείσα τάση έχει και σαφή οικονομικά αίτια, μια και είναι συνυφασμένη με την έννοια της μαζικής παραγωγής, που έχει απώτερο στόχο την αύξηση των εσόδων της βιομηχανίας. Γενικότερα, ο οικονομικός παράγοντας είναι ο κύριος ρυθμιστής της διατήρησης της βιομηχανικής κληρονομιάς. Πολλά από τα υπολείμματα της βιομηχανικής κληρονομιάς έχουν διασωθεί λόγω του ότι βρίσκονταν στην κατοχή εταιριών που είχαν αναλάβει τη διατήρησή τους ή τα διευθυντικά στελέχη τους, έχοντας μεγαλώσει σε αυτές τις περιοχές, θεωρούσαν αυτονόητη την ιστορική τους συνέχεια. Συχνά, όμως, υπό το βάρος της συνεχούς ύφεσης της σύγχρονης οικονομίας, οι προτεραιότητες όσον αφορά στη διατήρηση της κληρονομιάς, μειώνονται, καθώς είναι πλέον απαγορευτικό το κόστος συντήρησης για μια ιδιωτική εταιρία που διέπεται από όρους, όπως το κέρδος και η αύξηση της παραγωγής. Η διατήρηση, κατά αυτή την άποψη, δύσκολα μπορεί να θεωρηθεί κερδοφόρος, οπότε, χωρίς την κρατική παρέμβαση, τα ιδιωτικά βιομηχανικά τοπία οδηγούνται στην εγκατάλειψη ή ακόμη και στην πλήρη καταστροφή. Επισημαίνεται, λοιπόν, το αβέβαιο μέλλον των βιομηχανικών τοπίων που οι ιδιοκτήτες τους πλέον δε μπορούν να ανταπεξέλθουν στο κόστος συντήρησης και την έλλειψη σωστού προγραμματισμού. Σε άρθρο του, ο Nils Bjorkenstam (1985) σχετικά με τη βιομηχανική κληρονομιά στη Σουηδία, αναφέρει: «Ο κύριος στόχος μιας βιομηχανίας είναι η επίτευξη αποτελεσματικότητας παραγωγής και πωλήσεων. Αυτό αποκλείει κάθε πολιτιστική δραστηριότητα. Το χάσμα μεταξύ φιλανθρωπίας και επιχειρήσεων έχει αυξηθεί λόγω της κρίσης στην αγορά. Παρόλα αυτά καμία βιομηχανία δε μπορεί να αποκοπεί από το παρελθόν της. Αν δοθεί το κατάλληλο ενδιαφέρον στους εργαζόμενους στη μεταλλουργία για την ιστορία της βιομηχανίας τους και το συνεχώς αυξανόμενο ενδιαφέρον για τη συντήρηση και την διατήρηση των βιομηχανικών

τοπίων, θα δημιουργηθούν και οι προϋποθέσεις για την ανάληψη πρωτοβουλίας από την σιδηροβιομηχανία.

1.13 Προβλήματα βιομηχανικών τοπίων

Εστιάζοντας, πλέον, ειδικότερα στα προβλήματα διατήρησης της βιομηχανικής κληρονομιάς, τα βιομηχανικά κτίρια και κατασκευές που συνθέτουν ένα βιομηχανικό τοπίο αποτελούν την ευνόητη ύλη που φαντάζεται ο ερευνητής ή ο παρατηρητής ως κύριους αποδέκτες της εξεταζόμενης διαδικασίας διάσωσης και διατήρησης. Αναφορικά, επισημαίνουμε ότι το βιομηχανικό τοπίο είναι ο χώρος της παραγωγικής δράσης, όπου συνέβησαν και συμβαίνουν, αν είναι ακόμη σε χρήση, όλες οι διεργασίες που αφορούν την εξόρυξη και την κατεργασία της πρώτης ύλης, με τελικό αποτέλεσμα την παραγωγή χρηστικών αντικειμένων κάθε είδους που τελικώς συνθέτουν τη σημερινή μορφή του τεχνικού πολιτισμού. Οι δυσχέρειες, λοιπόν, που παρατηρούνται στη διατήρηση των τοπίων αυτών έχουν άμεση σχέση με αυτές τις διαδικασίες καθώς και με άλλους τομείς.

Ειδικότερα:

Παρατηρείται, δυστυχώς, έλλειψη τεκμηρίωσης και καταγραφής του συνόλου των βιομηχανικών τοπίων με ελάχιστες εξαιρέσεις σε παγκόσμιο επίπεδο (Ηνωμένες Πολιτείες, Σκανδιναβικές χώρες, Μ. Βρετανία). Ακόμη και οι πρωτοπόρες χώρες στον τομέα της καταγραφής των βιομηχανικών τους τοπίων και μνημείων, αδυνατούν να προβούν σε μια ικανοποιητική συνολική και λεπτομερή απογραφή των υπολειμμάτων της βιομηχανικής τους ιστορίας. Οι λόγοι, κάποιοι από τους οποίους έχουν προαναφερθεί, είναι η μη αναγνωρισμένη ιστορική σημασία που οδηγεί στη λήθη, η διαρκής μετάλλαξη των ίδιων των τοπίων, η αδυναμία συνεργασίας των διαφόρων φορέων και υποτομέων της βιομηχανίας, το οικονομικό κόστος της όλης διαδικασίας κ.α. Οι κύριες επιπτώσεις της μη ύπαρξης συνολικής εικόνας, που θα μπορούσε να συνθέσει μια λεπτομερή καταγραφή για τη βιομηχανική ιστορία μιας χώρας, εστιάζονται κυρίως στη μη αξιοκρατική κατανομή των διαθέσιμων πόρων για τη διάσωση των τοπίων, στη δυσκολία επιλογής του «αντιπροσωπευτικού» μνημείου ή τοπίου, στην περίπτωση που διασώζονται πολλά όμοια και είναι αδύνατη η διατήρηση όλων, και φυσικά στη μοιραία υποβάθμιση μνημείων που αν και σημαντικά, δεν είναι καταχωρημένα και μένουν εκτός των προγραμμάτων διατήρησης. Ένα μεγάλο πρόβλημα για τον συντηρητή που έχει, κυρίως, εμπειρία σε αρχαιότητες ή έργα τέχνης είναι η κλίμακα των βιομηχανικών τοπίων. Το μέγεθος τους είναι τόσο μεγάλο που μπορεί να συγκριθεί μόνο με τη διατήρηση κτιρίων, που αν και αυτή έχει μεγάλη σχέση με τη διατήρηση της βιομηχανίας, αφορά κυρίως μεγάλα εργοστάσια και συνεργασία με πολλούς επιστημονικούς φορείς. Το βιομηχανικό τοπίο ή οι μονάδες, που το απαρτίζουν και που πολλές φορές είναι κτιριακές, έχουν σημαντικές διαφορές από μια τυπική διατήρηση κτιρίου. Πολλές φορές η έννοια κτίριο συγχέεται με τον εξοπλισμό, με τις δύο αυτές έννοιες να είναι πλήρως αλληλοεξαρτώμενες, λ.χ. μια ογκώδης δεξαμενή γκαζιού η οποία αποτελεί αρχιτεκτονικό οικοδόμημα, δε παύει ταυτόχρονα να είναι ένα δοχείο σε μεγάλη

κλίμακα. Η διαδικασία διάσωσης τέτοιου είδους μνημείων, που στην ουσία είναι αντικείμενα ή καλύτερα εξοπλισμός και που με τέτοια λογική θα πρέπει να διεκπεραιωθεί η αποκατάστασή τους, απαιτεί παρουσία και συνεργασία πολλών ειδικοτήτων, στις οποίες περιλαμβάνεται και αυτή του συντηρητή. Το πρόβλημα, όμως, της κλίμακας έχει και οικονομική χροιά. Δεν είναι δύσκολο να φανταστούμε γιατί δεν είναι δυνατό να διασωθούν πιο σύγχρονες βιομηχανικές μονάδες λόγω του μεγέθους τους, που συνεπάγεται αξία στην έκταση που καταλαμβάνουν και την αξία του υλικού κατασκευής τους, που καθιστά ασύμφορη τη μη εκμετάλλευσή τους όταν τερματιστεί η λειτουργία τους. Πράγματι, ακόμη και στην περίπτωση που ξεπεραστούν τα εμπόδια αξίας της έκτασης που καλύπτει το εκάστοτε τοπίο και της πρώτης ύλης κατασκευής του εξοπλισμού, η διατήρηση βιομηχανικών τοπίων μεγάλης κλίμακας, απαιτεί αστρονομικά ποσά, επενδύσεις με αβέβαιη απόδοση σύμφωνα με τους κανόνες της αγοράς, με αποτέλεσμα τη μερική ή ολική καταστροφή του τοπίου.

Οι οικονομικοί πόροι που χρησιμοποιούνται για τη διατήρηση της βιομηχανικής κληρονομιάς, διατίθενται είτε από το κράτος, είτε με κάποιο σύστημα χορηγίας, σε συμφωνία με κάποιο ιδιωτικό, συνήθως, φορέα ή εταιρία, που με την χορηγία διάσωσης ενός έργου, εξυπηρετεί κυρίως συμφέροντα προβολής της. Στην πρώτη περίπτωση η διάθεση είναι περιορισμένη, ιδίως όταν πρόκειται για εκτεταμένα βιομηχανικά τοπία, ενώ στη δεύτερη, ακόμη κι αν διατεθούν τα απαιτούμενα ποσά, δημιουργούνται προβλήματα ηθικής φύσεως στο συντηρητή, σε περιπτώσεις που το πρόγραμμα διάσωσης δέχεται παρεμβολές από τους χρηματοδότες του, που αποσκοπούν στην εξυπηρέτηση των συμφερόντων τους που συνήθως βασίζονται στην όσο το δυνατόν μεγαλύτερη και εμπορική προβολή του τοπίου. Αυτή η προβολή πολλές φορές δε συμβαδίζει με τις αρχές που διέπουν τη διατήρηση του τοπίου.

Παρόλα αυτά ο συντηρητής πιέζεται να προχωρήσει σε προεπιλεγμένες διαδικασίες αισθητικής Disneyland, που πολλές φορές υποβαθμίζουν το ίδιο το τοπίο. Το νομικό πλαίσιο (legislation), που έχει θεσπιστεί για την προστασία των βιομηχανικών τοπίων σε πολλές χώρες, λειτουργεί αποτρεπτικά για τη διατήρησή τους σε ορισμένες περιπτώσεις. Στη Σουηδία, μια από τις πρωτοπόρες χώρες στη διατήρηση της βιομηχανικής κληρονομιάς, η νομοθεσία που ισχύει για κάθε ένα βιομηχανικό κτίριο ξεχωριστά, δε μπορεί να εφαρμοστεί σε ένα σύνολο εγκαταστάσεων που συνθέτουν ένα βιομηχανικό τοπίο. Η κλίμακα των βιομηχανικών μνημείων, είναι τέτοια που για τη διατήρησή τους απαιτούνται σοβαρά κονδύλια. Αν ο ιδιοκτήτης του μνημείου δε μπορεί να ανταπεξέλθει στις οικονομικές ευθύνες της συντήρησης και περαιτέρω διατήρησής του, όταν μάλιστα η κατάστασή του επιτάσσει κάτι τέτοιο, απομένουν δύο πιθανότητες το κράτος χρηματοδοτεί το πρόγραμμα διατήρησης, ή απαλλοτριώνεται το μνημείο. Στην πραγματικότητα, όμως, οι δυνατότητες επίτευξης αυτών των στόχων είναι εξαιρετικά περιορισμένες, οπότε και πάλι παρατηρείται αυστηρά περιορισμένη, σε σφιχτά οικονομικά πλαίσια, διατήρηση της βιομηχανικής κληρονομιάς.

Η ιδιαιτερότητα πολλών βιομηχανικών μνημείων να ανήκουν σε ιδιώτες ή εταιρίες βιομηχανικού κυρίως χαρακτήρα, εγείρει εκτός από πλεονεκτήματα και σημαντικές δυσκολίες για τη διάσωσή τους. Παρόλο που πολλά σημαντικά βιομηχανικά μνημεία οφείλουν τη διάσωσή τους σε πρωτοβουλίες ιδιοκτητών ή στελεχών εταιριών, η

πρακτική αυτή ατόνησε κατά τη δεκαετία του 1970, καθώς οι ενίοτε αγαθές προθέσεις και ο ρομαντισμός παραχώρησαν τη θέση τους σε όρους της σύγχρονης αγοράς, όπως επένδυση, κέρδη ή μάρκετινγκ. Η σύγχρονη κατάσταση της βιομηχανικής οικονομίας και οι διακυμάνσεις της, αποκλείουν, πλέον, σχεδόν κάθε ιδιωτική απόπειρα διάσωσης με καθαρά κίνητρα ενδιαφέροντος για την βιομηχανική ιστορία, κάτι που δεν είναι απαραίτητα προϊόν της οικονομικής κρίσεως, αλλά και την έλλειψη οράματος διάσωσης εκ μέρους των εταιριών και άλλων ιδιοκτητών βιομηχανικών μνημείων. Σε συνδυασμό με την άκαμπτη νομοθεσία και τους περιορισμούς απαλλοτριώσεων βιομηχανικών μνημείων, οδηγεί πολλά τοπία σε μαρasmus και εγκατάλειψη. Ένα ακόμη από τα προβλήματα που παρατηρούνται στη διατήρηση των βιομηχανικών τοπίων, είναι και η αμφιλεγόμενη αισθητική τους, καθώς και η ομοιομορφία που τα διακρίνει. Ο Vogel R. (1985) αναφέρει ότι «παρά την ύπαρξη αρκετών μεταλλουργικών μονάδων, πολύ λίγες διασώζονται λόγω του προσωρινού της κατασκευής τους, της χρησιμοποίησης των εδαφικών τους ορίων σε μετέπειτα εποχές και την αφύσική τους ένταξη στο περιβάλλον (αισθητικά) σε σχέση με πιο “παραδοσιακές” βιομηχανικές μονάδες». Κάτι τέτοιο μαρτυρεί την προσήλωση του κοινού σε μια συγκεκριμένη αισθητική και αρχιτεκτονική αντίληψη, με αποτέλεσμα να ευνοούνται τα «όμορφα» και καλαίσθητα σύμφωνα με αυτή την άποψη, βιομηχανικά μνημεία, όπως γέφυρες, σιδηροδρομικοί σταθμοί, μύλοι, αποθήκες κ.α., που αν και είναι ήσσονος ιστορικής σημασίας, αδυνατούν να συνθέσουν μια συνολική εικόνα, χωρίς τα υπόλοιπα μνημεία τα οποία είναι άσημα, ή δεν εντάσσονται αρμονικά στο περιβάλλον τους, παρόλο που στο εσωτερικό τους έχουν συμβεί κρίσιμες ή ανεπανάληπτες βιομηχανικές διεργασίες. Εκτός από τις περιπτώσεις που η ύπαρξη παρόμοιων βιομηχανικών μονάδων συναντά δυσχέρειες, όχι μόνο στην κατανομή των οικονομικών πόρων, αλλά και στην επιλογή του αντιπροσωπευτικού ώστε να επιλεγεί προς συντήρηση, τίθεται και το ζήτημα του ορισμού του αντιπροσωπευτικού και με ποια κριτήρια γίνεται η επιλογή ενός τοπίου για να διατηρηθεί (αισθητικά, ιστορικά, κοινωνικά κ.α.). Η υποκειμενικότητα των κριτηρίων αυτών επιτείνει την καθυστέρηση διάσωσης βιομηχανικών τοπίων, μια και η ευθύνη διαλογής τους αντιμετωπίζεται με σκεπτικισμό.

Η συνεχής μετάλλαξη της βιομηχανίας και, κατά συνέπεια, των χώρων όπου συμβαίνει η μετάλλαξη αυτή, δύναται να δημιουργήσει καταστάσεις σύγχυσης για το συντηρητή και θέτει δυσεπίλυτα ερωτήματα καθ' όλη την διαδικασία συντήρησης. Σε αντίθεση με την παραδοσιακή αρχαιολογία, όπου ένα αρχαιολογικό τοπίο διατηρείται στην κατάσταση στην οποία έχει βρεθεί μια και η τελευταία του χρήση μπορεί να έχει συμβεί εκατοντάδες χρόνια πριν, οπότε η ιστορική της αξία θεωρείται δεδομένη, πολλά βιομηχανικά τοπία έχουν μεταλλαχθεί σε τέτοιο βαθμό από την έναρξη της λειτουργίας τους, ώστε στον τερματισμό της βιομηχανικής τους πορείας, που μπορεί να έχει συμβεί πρόσφατα, αποτελούν ένα συνονθύλευμα όχι μόνο εγκαταστάσεων που έχουν κατά καιρούς προστεθεί, αλλά και εξελισσόμενων μεθόδων κατεργασίας, λειτουργιών, διάφορων μορφών παροχής ενέργειας και ετερόκλητου χρονικά εξοπλισμού.

Ο συντηρητής έρχεται αντιμέτωπος με το δίλημμα επιλογής της πιο ρομαντικής περιόδου, ένα είδος Belle Epoque της βιομηχανίας, μιας πλασματικής περιόδου, αναμφισβήτητα εμπορικά και εκθεσιακά ελκυστικής για ένα ενταγμένο σε συγκεκριμένα στερεότυπα κοινό. Στερεότυπα του παρελθόντος, που παραπέμπουν

περισσότερο σε κινηματογραφικές παραγωγές ταινιών εποχής. Με ποια, όμως, κριτήρια θα μπορούσε κανείς να συντηρήσει μια μονάδα εξόρυξης μεταλλεύματος, ξεφεύγοντας από τα cliché που αναδεικνύουν μια ωραιοποιημένη και αγνή εικόνα της βιομηχανίας των αρχών του 20^{ου} αιώνα, με τα βαγονέτα μεταφοράς της πρώτης ύλης, τα ξύλινα οικήματα των εργατών, τις αναμφισβήτητα ελκυστικές στα όρια του gadget ενδυμασίες των πιονέρων της εποχής; Αν, μάλιστα, ισχύει και η συνηθισμένη περίπτωση η συγκεκριμένη μονάδα να ήταν σε λειτουργία έως τα μέσα του 20^{ου} αιώνα και έκλεισε οριστικά στην δεκαετία του 1960, τι θα απογίνουν οι συμπληρωματικές και πιο σύγχρονες μονάδες και προεκτάσεις και γενικότερα ο πολύ πιο ακαλαίσθητος βιομηχανικός εξοπλισμός με τις μεγάλες πολυσύνθετες, αλλά ακατανόητες και «βαρετές», μηχανές που καμία σχέση δεν έχουν με τη ρετρό αισθητική του εξοπλισμού των πρώτων βιομηχανικών χρόνων.

Κατά την ανάδειξη, όμως, ενός βιομηχανικού τοπίου ελλοχεύουν και άλλων ειδών κίνδυνοι ιστορικής παραποίησης, που αφορούν στη δράση του ανθρώπινου δυναμικού και όχι μόνο της παραγωγικής βιομηχανικής πορείας. Σε σε καμιά της περίοδο η βιομηχανική επανάσταση δεν ευνόησε τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα, που αποτελούσαν και το εργατικό δυναμικό των βιομηχανικών μονάδων, από πλευράς συνθηκών εργασίας αλλά και διαβίωσης, συνθήκες που πολλές φορές έφταναν στα όρια της εξαθλίωσης. Η παλαιότερη κυρίαρχη τάση κατά τη διατήρηση της βιομηχανικής κληρονομιάς, εκτός από ελάχιστες εξαιρέσεις, ήταν να εξαφανίζει τον ανθρώπινο παράγοντα, δημιουργώντας μια ψευδαίσθηση «οικογενειακού» κλίματος και ωραιοποιημένων συνθηκών εργασίας. Αυτό συνέβαινε κυρίως λόγω έλλειψης ιστορικών πηγών ή απουσία έρευνας του ανθρώπινου τομέα της βιομηχανίας, αλλά και εξαιτίας του γεγονότος ότι οι πρώτες απόπειρες διάσωσης έγιναν από τις ιδιοκτήτριες εταιρίες των τοπίων και βασίστηκαν περισσότερο στην ενίσχυση του εταιρικού κύρους και στην αυτοπροβολή, παρουσιάζοντας μια βελτιωμένη ιστορική εκδοχή, παρά στην αντικειμενική απόδοση του περιβάλλοντος εργασίας των βιομηχανικών τους μονάδων, την κατάσταση του γυναικείου ή του ανήλικου εργατικού δυναμικού. Το αποτέλεσμα ήταν η εξιδανίκευση του βιομηχανικού παρελθόντος με αθέμιτο τρόπο, αλλά κυρίως η ιστορική παραποίηση με τη μονομερή και όχι συνολική ανάδειξη του παρελθόντος, καθώς και τη δημιουργία των στερεοτύπων.

Ένα ακόμη πρόβλημα ηθικής φύσεως είναι οι τάσεις διατήρησης που επικρατούν και η αντιδικία συντήρησης- αποκατάστασης για την επιλογή της ιδανικότερης μεθόδου. Κατά τον Wallis G. (1988), οι όροι είναι αρκετά σαφείς:

«Διατήρηση, συντήρηση (preservation, conservation), η διατήρηση των υλικών ενός ευρήματος στην υπάρχουσα κατάσταση, εμποδίζοντας την περαιτέρω φθορά. Η οποία φθορά δε παρεμποδίζεται ποτέ εντελώς αλλά επιβραδύνεται.

Αποκατάσταση, ανασύλωση (restoration, repair), η επαναφορά των υλικών του ευρήματος σε μια πρότερη κατάσταση. Επειδή αυτή η κατάσταση συνήθως εικάζεται, το αντικείμενο επανέρχεται σε μια θεωρούμενη (υποκειμενική) αρχική κατάσταση. Αυτό φυσικά επηρεάζει την εγκυρότητα της διαδικασίας που ρυθμίζεται από παραμέτρους».

Παρόλα αυτά, εμπεριέχονται και δευτερεύοντες όροι, όπως αναστύλωση ή ανακατασκευή, και δημιουργούνται ερωτήματα κατά την πρακτική εφαρμογή. Η έλλειψη μιας ενιαίας στρατηγικής διατήρησης, που, αφενός, δικαιολογείται από την ποικιλία και τις ιδιαιτερότητες των υπολειμμάτων της βιομηχανικής κληρονομιάς, αφετέρου οδηγεί σε παραποιήσεις της ιστορικότητας των συντηρούμενων μνημείων, κάτι που εγκυμονεί αντίστοιχα προβλήματα στους μελλοντικούς ερευνητές, που θα κληθούν να συνεχίσουν τη διατήρηση των μνημείων αυτών, αφού μπορεί να αντιμετωπίσουν περιπτώσεις σύγχυσης αυθεντικού και ανακατασκευής, όπως π.χ. σε ένα βιομηχανικό κτίριο το οποίο έχει ανακατασκευαστεί κατά μεγάλο μέρος χωρίς όμως την παρουσία μαρτύρων διαφοροποίησης από την αυθεντική κατασκευή.

Σύμφωνα με τη Slotta R. (1990), «ένα τεχνολογικό μνημείο μπορεί να διατηρηθεί για τους εξής λόγους:

1. *Συνέχιση της βιομηχανικής του χρήσης.*
2. *Δημόσια ή ιδιωτική χρήση.*
3. *Μουσειακή χρήση*
4. *Διατήρηση για επίδειξη της χρήσης του αποκλειστικά».*

Σε πολλές περιπτώσεις η χρήση, που μπορεί να ξεκίνησε με την πρόθεση διάσωσης και διατήρησης του μνημείου, προκαλεί μη αντιστρεπτές καταστάσεις στη μορφή του μνημείου όπως μερική κατεδάφιση, επανοικοδόμηση ή άλλου είδους συμπληρώσεις, που πολλές φορές έρχονται σε αντίθεση με τους διεθνείς κανονισμούς συντήρησης. Σε άλλη περίπτωση η αλλαγή χρήσης ενός τοπίου οδηγεί στην υποβάθμιση της ιστορικής σημασίας της πορείας του και της θέσης του στο βιομηχανικό αλλά και ιστορικό υπόβαθρο της περιοχής. Πολλά βιομηχανικά τοπία έχουν διατηρηθεί σε τόσο αλλοιωμένη μορφή που διατηρούν ελάχιστα στοιχεία από την αυθεντική τους ταυτότητα και παρόλο που μπορεί να έχουν προσαρμοστεί επιτυχώς στη νέα τους χρήση, να μη δίνουν κανένα ιστορικό στοιχείο ή μαρτυρία στο κοινό που έχει πρόσβαση σε αυτά. Ο Cossons N. (1974) αναφέρει ότι «ο κίνδυνος που απορρέει είναι ο μη σεβασμός της ιστορικής πορείας του μνημείου και η μετατροπή χρήσης του με επιπτώσεις στην αυθεντική του δομή», παρόλο που η αλλαγή χρήσης ενός βιομηχανικού τοπίου παρουσιάζει πολλά πλεονεκτήματα.

Η διατήρηση ενός βιομηχανικού μνημείου σε λειτουργική κατάσταση, είναι μια αμφιλεγόμενη μορφή συντήρησης και, ενώ κατά μια άποψη θεωρείται η ιδανική μορφή που μπορεί να έχει ένα συντηρημένο τοπίο, ταυτόχρονα αντιπαραβάλλονται μειονεκτήματα της μεθόδου. Το αποτέλεσμα είναι η δημιουργία ενός ακόμη μείζονος προβλήματος ηθικής διάστασης για τον υπεύθυνο συντήρησης. Παρόλο που το θέμα λειτουργίας μιας μηχανής θα αναλυθεί σε επόμενη ενότητα, η συνολική εικόνα ενός λειτουργικού βιομηχανικού τοπίου εγείρει ερωτήματα σχετικά με την αυθεντικότητα της ενεργειακής του παροχής και αν ναι (π.χ. σε ένα εργοστάσιο που χρησιμοποιούσε γαιάνθρακα για τη λειτουργία του), τη συμμόρφωση του τοπίου ή όχι στους σύγχρονους κανονισμούς λειτουργίας που αφορούν την προστασία του περιβάλλοντος. Επίσης, το είδος και το μέγεθος των ανακατασκευών που μπορεί να απαιτήθηκαν για την επαναφορά του τοπίου στη λειτουργική του μορφή, την περαιτέρω αναπόφευκτη φθορά της μονάδας, την αποτελεσματικότητα και

αυθεντικότητα των εναλλακτικών λύσεων (χρήση ρεπλίκων) και φυσικά το οικονομικό κόστος του εγχειρήματος.

Εκτός, όμως, από δυσκολίες θεωρητικής, νομικής και ηθικής φύσης, ο συντηρητής πρέπει να δώσει λύσεις και σε πρακτικά προβλήματα, όπως η ιδιαιτερότητα των βιομηχανικών περιοχών, η ακούσια απομόνωση των τοπίων και η απαγόρευση πρόσβασης σε ορισμένες περιπτώσεις. Πράγματι πολλά βιομηχανικά μνημεία βρίσκονται μέσα σε ενεργές βιομηχανικές ζώνες, που καθιστούν την πρόσβαση δύσκολη, από πλευράς απόστασης αλλά και ασφάλειας. Επίσης βιομηχανικά τοπία μεγάλης ιστορικής αξίας, βρίσκονται ακόμη σε χρήση, γεγονός που προκαλεί δυσχέρειες στη διάσωση των εγκαταλειμμένων μονάδων τους που ανάγονται σε προηγούμενες βιομηχανικές περιόδους, τόσο από πρακτικής αλλά και νομικής άποψης.

Επιπλέον, πολλά σύγχρονα βιομηχανικά τοπία είναι ιδιαίτερα ευπαθή σε συνθήκες εγκατάλειψης και πολλά είναι αδύνατο να λάβουν νέο χρηστικό χαρακτήρα. Η φθορά αυτή έχει να κάνει με τη μείωση των οικονομικών πόρων που έχει ως αποτέλεσμα την καταστροφή τους. Εκτός των άλλων, σε συγκεκριμένες μορφές της βιομηχανίας, λ.χ. στον κλάδο κατασκευής οχημάτων, υπάρχει η τάση διατήρησης μόνο των προϊόντων της παραγωγής και όχι των παραγωγικών μονάδων, των οποίων η κατασκευή ενίοτε μαρτυρεί πολλά για την εκάστοτε ιστορική περίοδο, όπως οι επεκτάσεις των βιομηχανικών μονάδων σε περιόδους παραγωγικής ακμής.

Παρόλο που ο βιομηχανικός εξοπλισμός θα αναλυθεί ξεχωριστά, τα βιομηχανικά τοπία, συνδέονται αναπόσπαστα με αυτόν και διακρίνονται σε πλήρη όταν τον διατηρούν ακέραιο ή κατά ένα μεγάλο ποσοστό και σε αυτά που ο εξοπλισμός απουσιάζει εντελώς, οπότε το τοπίο αντιμετωπίζεται κυρίως με αρχιτεκτονικά κριτήρια, όπως π.χ. ένα διατηρητέο κτίριο. Τα προβλήματα αφορούν κυρίως τη νέα χρήση που ενδεχομένως θα επωμισθεί το τοπίο, δηλαδή αν θα εξελιχθεί σε κάτι ανεξάρτητο από την αυθεντική αρχική χρήση, αν θα χρησιμοποιηθεί για μουσειακούς σκοπούς, ή αν θα επανέλθει σε μια εικαζόμενη αρχική μορφή, με προσθήκη εξοπλισμού από κατεστραμμένα βιομηχανικά τοπία, χρήση που εγείρει και τα περισσότερα ερωτήματα, όπως η βιομηχανική περίοδος που θα αναδειχθεί σε ένα προσφερόμενο «κενό» βιομηχανικό τοπίο με «εν λευκώ» δυνατότητα επιλογής.

Η μακροχρόνια εγκατάλειψη σημαντικών τοπίων, οδηγεί πολλές φορές σε μοιραίες καταστάσεις, όπου οι μηχανικές αντοχές των κτιρίων του τοπίου είναι τόσο εκφυλισμένες, που η διάσωσή τους κρίνεται αν όχι αδύνατη, εξαιρετικά πολυδάπανη και μπορεί να οδηγήσει σε μονομερή απορρόφηση των διαθέσιμων κεφαλαίων. Ο συντηρητής ή ο υπεύθυνος του προγράμματος διάσωσης, βρίσκεται στο δίλημμα να επωμιστεί ή όχι την ευθύνη μιας κατεδάφισης, άρα και μη αντιστρεπτής κατάστασης που ενέχει αυτή η ενέργεια και την οριστική εξαφάνιση ενός χειροπιαστού στοιχείου του παρελθόντος. Οι χειρισμοί σε μια τέτοια διαδικασία που μπορεί να περιλαμβάνουν ακριβείς υπολογισμούς όλων των παραμέτρων για αξιόπιστο πόρισμα, συλλογή ιστορικών στοιχείων και καταγραφή αυτών, θα κρίνουν και το αποτέλεσμα και τις ήπιες ή μη επιπτώσεις στη μετέπειτα ιστορική έρευνα. Εκτός από τα προαναφερθέντα προβλήματα που αφορούν την όσο το δυνατόν πληρέστερη και αντικειμενική διάσωση της βιομηχανικής κληρονομιάς, ο συντηρητής έχει να αντιμετωπίσει και τους κινδύνους που μπορεί να έχουν οι διαδικασίες προσέγγισης

των βιομηχανικών τοπίων και διάσωσης τους, στην υγεία του. Η βιομηχανία υπήρξε αναμφισβήτητα η κύρια αιτία καταστροφής του φυσικού περιβάλλοντος και στα βιομηχανικά τοπία ακόμη και σ' αυτά που η βιομηχανική δράση έχει προ πολλού τερματιστεί, παρουσιάζεται έντονη μόλυνση των φυσικών πόρων, του υδάτινου ορίζοντα, του υπεδάφους και της ατμόσφαιρας, κάτι που δεν αφήνει ανεπηρέαστο το προσωπικό συντήρησης χωρίς τις κατάλληλες προφυλάξεις. Η υψηλή τοξικότητα που παρουσιάζουν πολλοί τομείς της βιομηχανίας, δε μεταφράζεται σε περιβαλλοντική μόλυνση, αλλά και σε προσθετική συσσώρευση τοξικών ουσιών σε όλο το βιομηχανικό τοπίο, σε κάθε υλικό στοιχείο, του οποίου την προστασία έχει αναλάβει ο συντηρητής. Ο κίνδυνος αυτός πολλαπλασιάζεται αν το πρόγραμμα διατήρησης προβλέπει και πρόσβαση του κοινού σε αυτό.

Ο συντηρητής καλείται να αντιμετωπίσει το σύνολο αυτών των δυσχερειών, έχοντας υπόψη του ότι οι προσπάθειές του για την επίλυση όλων αυτών των προβλημάτων, θα εμποδίζονται από τη συχνά μη ικανοποιητική παροχή πόρων και τον οικονομικό παράγοντα να αναδεικνύεται σε ρυθμιστή της διαδικασίας διάσωσης, να παρεμβαίνει στις αποφάσεις του και να στερεί την ευχέρεια κινήσεων και επιλογών. Ακόμη δε παραπάνω, να σταθμίζει ζητήματα ηθικής φύσεως, αυθεντικότητας του τοπίου, ανάδειξης της ιστορικής του πορείας και να καθορίζει το εύρος διάσωσης της βιομηχανικής κληρονομιάς.

1.14 Προβλήματα βιομηχανικού εξοπλισμού

Ο βιομηχανικός εξοπλισμός μπορεί γενικά να οριστεί ως το σύνολο των μηχανικών κατασκευών που χρησιμοποιούνται σε όλα τα στάδια της βιομηχανικής παραγωγής, αποτελούμενος κυρίως από μεταλλική πρώτη ύλη. Θεωρούμενος αναπόσπαστο μέρος του βιομηχανικού τοπίου, αποτελεί και το καθ' αυτό αντικείμενο του συντηρητή, μια και το τοπίο από κτιριακή άποψη, απαιτεί για τη διάσωσή του, συλλογική προσπάθεια πολλών τομέων. Από την άλλη πλευρά, ο εξοπλισμός παρόλο που απαιτεί για τη σωστή συντήρησή του, εξειδικευμένο προσωπικό που ανήκει σε διάφορους τεχνικούς τομείς, η συνολική διαδικασία, υπόκειται κυρίως στη ευθύνη του συντηρητή αφού σε τελική ανάλυση αποτελείται από μεταλλική ύλη που διαβρώνεται, ή είναι ήδη διαβρωμένη. Ο βιομηχανικός εξοπλισμός διακρίνεται σε:

1. Ογκώδη εξοπλισμό (κινητήρες, γεννήτριες, συσσωρευτές, λέβητες, εξαεριστήρες, πρέσες, πιεστήρια, ελασματουργεία, τόρνοι, γερανοί και ανυψωτικά μηχανήματα κ.α). Στην κατηγορία αυτή περιλαμβάνονται και οχήματα βιομηχανικής χρήσεως όπως βαγονέτα σε σιδηροτροχιές, ανατρεπόμενα οχήματα κ.α.
2. Φορητό βιομηχανικό εξοπλισμό (μικρότερες συσκευές, εργαλεία όπως λαβίδες, σφύρες κ.α., κράνη και εξοπλισμός ασφαλείας κ.α.).

Προβλήματα ογκώδους εξοπλισμού

Η διάκριση καταρχήν του εξοπλισμού σε ογκώδη και μη, σχετίζεται κυρίως με την κλίμακα του βιομηχανικού αντικείμενου, του περιβάλλοντος διατήρησης και έκθεσης

και του κόστους των διεργασιών. Είναι εύκολο να αντιληφθεί κανείς ότι ένα ογκώδες αντικείμενο αποτελείται από μεγάλες διαβρωμένες επιφάνειες που απαιτούν διαφοροποιήσεις στις μεθόδους συντήρησης απ' ότι στα μικρότερα αντικείμενα. Αυξάνεται το κόστος συντήρησης κατακόρυφα, η μεταφορά σε ειδικά διαμορφωμένους χώρους ή εργαστήρια είναι ανέφικτη, οπότε συνήθως αντιμετωπίζεται το ενδεχόμενο της *in situ* συντήρησης και έκθεσης.

1.15 Η διατήρηση της βιομηχανικής κληρονομιάς στην Ελλάδα

Πριν αναλυθεί η κατάσταση διατήρησης της βιομηχανικής κληρονομιάς στην Ελλάδα, είναι αναγκαίο να προσδιοριστεί η ιστορική πορεία της βιομηχανίας στη νεώτερη Ελλάδα από το 1830, χρονολογία της ανεξαρτησίας από την οθωμανική αυτοκρατορία, ώστε να γίνει αντιληπτό όχι μόνο το μέγεθος και το είδος της βιομηχανίας που αναπτύχθηκε στην ελληνική επικράτεια, αλλά και για να δοθεί μέτρο σύγκρισης σε σχέση με τα πρότυπα διατήρησης της κληρονομιάς των υπόλοιπων βιομηχανικών χωρών.

Ιστορικά στοιχεία

Στην ανεξάρτητη Ελλάδα του 1830, μια χώρα αγροτική και αραιοκατοικημένη (17 κάτοικοι ανά km² το 1839), δεν είχε νόημα να μιλάει κανείς για εκβιομηχάνιση. Ο τόπος μόλις συνέρχονταν από σοβαρές καταστροφές από το μακροχρόνιο πόλεμο της ανεξαρτησίας. Οι φυσικοί του πόροι δεν αξιοποιούνταν συστηματικά, και τα αστικά κέντρα ουσιαστικά δεν υφίσταντο. Βέβαια η διαδικασία των μεταλλαγών που έμελλε να συμπαρασύρει τη χώρα προς τη σύγχρονη εποχή, είχε ξεκινήσει στην ευρύτερη περιοχή από το τέλος του 18^{ου} αιώνα και συγκεκριμένα με την επέκταση των εμπορευματικών καλλιεργειών και την ανάπτυξη της εμπορικής ναυτιλίας. Ωστόσο ο κύριος όγκος του πληθυσμού ζούσε ακόμη σε αυτόρχεις οικονομικούς ρυθμούς, σε μια «στατική» οικονομία υπαίθρου, όπου δεν είχε επέλθει ο κατακερματισμός της εργασίας και η δευτερογενής παραγωγή, όταν ξεπερνούσε τα όρια της αυτοκατανάλωσης και του αγροτικού νοικοκυριού, ήταν στα χέρια πλανόδιων τεχνιτών, που ασκούσαν την τέχνη τους συμπληρωματικά ως προς την κύρια αγροτική τους απασχόληση. Παρόλα αυτά δεν έλειψαν οι πρώτες προσπάθειες δημιουργίας κάποιου είδους βιομηχανίας, βασισμένης κυρίως σε γαλλικά πρότυπα (συγκεντρωμένες μονάδες παραγωγής). Το Οθωμικό κράτος και οι διαδοχικές κυβερνήσεις διευκόλυναν τις προσπάθειες αυτές με όλα τα δυνατά μέσα εκτός από την άμεση χρηματοδότηση λόγω της άσχημης οικονομικής κατάστασης που επικρατούσε. Τα σχέδια αυτά απέτυχαν στο σύνολό τους εξαιτίας δομικών κυρίως παραγόντων, όπως η έλλειψη οικονομίας αγοράς, κοινωνικής διαφοροποίησης και σαφούς διαχωρισμού εργασίας. Την εποχή εκείνοι επέζησαν μόνο μικρά οικογενειακά εργαστήρια και βιοτεχνίες. Πρέπει ακόμη να σημειωθεί ότι δεν υπήρξε κανένα σχέδιο για ανάπτυξη βαριάς βιομηχανίας, μεταλλουργίας ή κατεργασίας μετάλλων. Το ενδιαφέρον ήταν και έμεινε στραμμένο κυρίως στο μεταποιητικό τομέα (υφαντουργία, βυρσοδεψία, αλευροβιομηχανία κ.α.).

Όσες επιχειρήσεις προσπάθησαν να συνδυάσουν τη βιομηχανική παραγωγή με την καλλιέργεια της πρώτης ύλης, ναυάγησαν κυρίως λόγω έλλειψης μόνιμου εργατικού δυναμικού. Γενικά, η απροθυμία του τοπικού πληθυσμού να ενταχθεί στο δυναμικό των εργοστασίων της εποχής και η τάση φυγής του προσωπικού, μόλις αποκτούσε

την απαραίτητη τεχνογνωσία ώστε να εξελίξει της μεθόδους της βιοτεχνικής παραγωγής σε μικρά οικογενειακά εργαστήρια, υπήρξε καθοριστική κατά την πρώιμη φάση εκβιομηχάνισης της Ελλάδας. Από το 1850 και μετά, ορισμένοι παράγοντες, που αφορούσαν την αύξηση της εξαγωγικής ζήτησης (η γαλλική αγορά απορρόφησε σχεδόν όλη την πρώτη ύλη για παραγωγή μεταξιού, λόγω της καταστροφής των ντόπιων καλλιέργειών), οδήγησαν στην ενδυνάμωση του πρώτου βιομηχανικού τομέα στην Ελλάδα, την μεταξοκλωστική, με την έννοια της συστηματικής μεταποιητικής δραστηριότητας, στεγασμένης σε συγκεντρωμένες μονάδες παραγωγής, παρόλο που κυριαρχεί η εμπορική του διάσταση. Ο τομέας θα λάβει την πλήρη βιομηχανική του μορφή, κατά την εποχή της λεγόμενης «απογείωσης» της βιομηχανίας, κατά τα έτη 1860-1875. Ανάλογη ανάπτυξη θα γνωρίσουν και οι τομείς της βυρσοδεψίας και της ναυπηγικής, με έδρα τους τον πρώτο βιομηχανικό πυρήνα της Ελλάδος, την Ερμούπολη της Σύρου. Οι απαρχές της εκβιομηχάνισης της χώρας τοποθετούνται στην περίοδο 1868-1875. Παρόλο που οι διαδικασίες αυτές διέφεραν από την πορεία των υπόλοιπων ευρωπαϊκών χωρών και των Η.Π.Α., βασίστηκαν ακριβώς στο ήδη προηγμένο επίπεδο βιομηχανικής ανάπτυξης αυτών.

Συγκεκριμένες ιστορικές περιστάσεις και τοπικές ιδιαιτερότητες, όπως οι ασταθείς πολιτικές συνθήκες, η εστίαση του ελληνικού κεφαλαίου στη ναυτιλία και το εμπόριο αντί της παραγωγής, η μικρή εξειδικευμένη εργατική δύναμη, η ανεπάρκεια του συστήματος μεταφορών στην ξηρά και η πολιτική δασμολόγησης, οδήγησαν στην αργή και αντιφατική ανάπτυξη του καπιταλισμού στην Ελλάδα.

Οι ποιοτικοί μετασχηματισμοί που επέβαλλε η βιομηχανική επανάσταση σε όλα τα επίπεδα της κοινωνικής και πολιτικής ζωής της κάθε χώρας, άρχισαν να συμβαίνουν στην Ελλάδα στην τελευταία δεκαετία του 19ου αιώνα και ολοκληρώθηκαν κατά τη δεύτερη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα. Κατά την περίοδο των 40 χρόνων που καλύπτουν τη μετάβαση από τον 19^ο αιώνα στον 20^ο, δημιουργήθηκαν οι κατάλληλες προϋποθέσεις για την ανάπτυξη της βιομηχανίας μετά το 1920, με κυριότερη την αύξηση της ελληνικής κυριότητας με την ανάκτηση του μεγαλύτερου τμήματος της Μακεδονίας, της Νότιας Ηπείρου και κάποιων νησιών του Αιγαίου.

Πράγματι η αύξηση αυτή (68%) είχε ως αποτέλεσμα την ταυτόχρονη αύξηση (78%) του πληθυσμού και συνεπώς του εργατικού δυναμικού, αλλά και της εσωτερικής αγοράς. Επίσης, μια σειρά αλλαγών στην οικονομία των δυτικών χωρών, οδήγησε στην αύξηση του βιομηχανικού ανταγωνισμού με την πρωτοπόρο, έως τότε Μ. Βρετανία, με το συσσωρευόμενο κεφάλαιο να αποκτά τάσεις επέκτασης, και τα Βαλκάνια να γίνονται μια ελκυστική περιοχή επενδύσεων.

Κάτω από αυτές τις συνθήκες η Ελλάδα γνώρισε ένα είδος παρεμβατισμού στα εσωτερικά της, που είχε όμως «δομικό» χαρακτήρα σε αντίθεση με τον έως τότε «χειραγωγικό» τρόπο, που ήταν ο προσφιλής τρόπος παρέμβασης των Μεγάλων Δυνάμεων στην Ελλάδα πριν από τη δεκαετία του 1880. Η εισροή του ξένου κεφαλαίου είχε κυρίως τη μορφή κρατικών δανείων και επενδύσεων στο σιδηροδρομικό δίκτυο της χώρας. Η κατασκευή ενός μεγάλου δικτύου σιδηροδρομικών γραμμών είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία μιας ενωμένης σχετικά εσωτερικής αγοράς. Ωστόσο, ο αριθμός των εργοστασίων της περιόδου 1867-1920 είναι πολύ μικρός, ενώ στην πλειοψηφία τους οι επιχειρήσεις ήταν μικρές οικογενειακές μονάδες, που είχαν τα χαρακτηριστικά της οικοτεχνίας και δε

βασίζονταν στη μισθωτή εργασία. Παρά την αύξηση των ρυθμών συγκέντρωσης των ελληνικών κεφαλαίων μετά το 1918, το μέγεθος των μεταποιητικών μονάδων, έμενε εξαιρετικά περιορισμένο. Μεταξύ 1880 και 1922 πάρθηκαν μια σειρά μέτρων με σκοπό τον εκσυγχρονισμό της χώρας και την κρατική παρέμβαση στην οικονομία της. Οι διαδοχικές υποτιμήσεις του εθνικού νομίσματος, η καθιέρωση προστατευτικών φόρων στα εισαγόμενα προϊόντα και η εισροή κεφαλαιούχων ξένων και Ελλήνων της διασποράς, οδήγησαν σε κάποια μικρή ανάπτυξη. Τα γεγονότα που σημάδεψαν την αρχή της δεκαετίας του 1920, είχαν θεμελιώδη επίπτωση στην οικονομία της χώρας. Η μικρασιατική καταστροφή (1922), είχε ως αποτέλεσμα την μαζική εισροή προσφύγων από τη μικρά Ασία στην Ελλάδα, της τάξεως του 30% του υπάρχοντος πληθυσμού (5.000.000), που διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην οικονομική ζωή της χώρας. Οι πρόσφυγες οι οποίοι αποτέλεσαν ένα εξαιρετικά μεγάλο, φθινό και ικανό εργατικό δυναμικό, εγκαταστάθηκαν κυρίως στα μεγάλα αστικά κέντρα και απασχολήθηκαν κυρίως στον κλωστοϋφαντουργικό τομέα. Κατά την περίοδο του μεσοπολέμου, η Ελλάδα γνώρισε ένα νέο κύμα εισροής ξένου κεφαλαίου από την κοινωνία των Εθνών ως βοήθεια για την αποκατάσταση των προσφύγων και ως κρατικές επιχορηγήσεις δημοσίων έργων και παραγωγικών δραστηριοτήτων. Στο ίδιο διάστημα, το ντόπιο κεφάλαιο άρχισε να προσανατολίζεται σε επενδύσεις στον τομέα της μεταποίησης και η βιομηχανία να λειτουργεί ως δυναμικός τομέας της ελληνικής οικονομίας. Η παγκόσμια οικονομική κρίση του 1929-30 προκάλεσε επιβράδυνση του ρυθμού ανάπτυξης, που διακόπηκε σε όλη τη δεκαετία του 1940.

Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, η ανάπτυξη της ελληνικής βιομηχανίας, σφραγίζεται κυρίως από τους μεγάλους εκσυγχρονισμούς του σχεδίου Marshall της δεκαετίας του 1950. Η ανάπτυξη των κλάδων των πετρελαιοειδών και των ναυπηγείων στις δυτικές ακτές του Σαρωνικού και η έκρηξη του κλάδου παραγωγής οικοδομικών προϊόντων, δημιουργεί την τελευταία γενιά βιομηχανικών εγκαταστάσεων στην Ελλάδα για τον 20ο αιώνα. Κατά τη δεκαετία του 1960 η συμβολή της βιομηχανίας στο Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν, ξεπέρασε το ποσοστό του γεωργικού τομέα. Η αιτία αυτής της ανάπτυξης ήταν περισσότερο εξωγενής παρά ενδογενής, αφού βασίζονταν στο ξένο κεφάλαιο. Έτσι η Ελλάδα ακολούθησε διαφορετική πορεία για την εκβιομηχάνισή της από τις χώρες της Δυτικής Ευρώπης και δεν κατάφερε να εξαλείψει τα χαρακτηριστικά της «υπανάπτυξης» που σημάδεψαν την περίοδο 1922-60.

Διαχείριση βιομηχανικής κληρονομιάς

Από τα μέσα της δεκαετίας του 1970 άρχισαν να εμφανίζονται τα πρώτα σημάδια της κρίσης στον τομέα της βιομηχανικής παραγωγής στην Ελλάδα, που επέφεραν ριζικές αλλαγές και συνέπειες τόσο στην οικονομία, όσο και στην κοινωνία. Η κρίση έγινε αισθητή με ξεχωριστή οξύτητα πρώτα στον Πειραιά, όπου το πλήγμα ήταν βαρύ.²⁶ Η αποβιομηχάνιση της χώρας είχε ως αποτέλεσμα τη διακοπή της λειτουργίας πολλών εργοστασίων και κατ' επέκταση την ερήμωση και εγκατάλειψή τους. Το μεγάλο απόθεμα βιομηχανικών εγκαταστάσεων έθεσε σύντομα μεγάλα ερωτήματα για τη διαχείριση των χώρων αυτών στο σύνολό τους. Η Ελλάδα δε βίωσε τη βιομηχανική επανάσταση στο βαθμό που την έζησε η Δυτική και Κεντρική Ευρώπη και δεν έχει να επιδείξει τη βαριά βιομηχανία άλλων χωρών. Ωστόσο, διαθέτει μοναδικό και αξιόλογο

βιομηχανικό απόθεμα, εκ του οποίου ένα μέρος δυστυχώς παραμένει ακόμη δίχως καταγραφή.

Στην Ελλάδα, η ευαισθησία για τα μνημεία της βιομηχανικής δραστηριότητας εμφανίζεται τη δεκαετία του '80. Παρατηρείται λοιπόν, ο συγχρονισμός με την Ευρώπη της ύπαρξης ενδιαφέροντος για τα ζητήματα της βιομηχανικής αρχαιολογίας. Στην ελληνική επικράτεια, το ενδιαφέρον γύρω από αυτά τα θέματα εκδηλώνεται με την ίδρυση του Πολιτιστικού Τεχνολογικού Ιδρύματος της ΕΤΒΑ, με αφιερώματα σε περιοδικά, όπως η «Αρχαιολογία» και τα «Τεχνικά Χρονικά», με οργάνωση συνεδρίων με θέματα βιομηχανικής αρχαιολογίας, αλλά και με τις πρώτες προσπάθειες καταγραφής της ελληνικής βιομηχανικής κληρονομιάς, ανάπλασης και επανάχρησης βιομηχανικών χώρων (αρχαία μεταλλεία Λαυρίου). Πρωταγωνιστικό ρόλο στις προσπάθειες αυτές κατέχει το Ελληνικό Τμήμα του TICCHI, που ιδρύθηκε τον Μάιο του 1992 και επιχείρησε να προωθήσει σε συνεργασία με κρατικούς και επιστημονικούς φορείς σημαντικά έργα διάσωσης και ανάδειξης των μνημείων της βιομηχανικής κληρονομιάς της χώρας.

Αρκετά ελληνικά βιομηχανικά συγκροτήματα που διασώθηκαν, αποκαταστάθηκαν και απέκτησαν νέες χρήσεις. Συνοπτικά, αναφέρονται το Εργοστάσιο Αερίοφωτος της Αθήνας γνωστό πλέον ως Γκάζι και το Πιλοποιείο Πουλόπουλου στα Πετράλωνα, που λειτουργούν ως πολιτιστικοί χώροι. Το συγκρότημα της Γαλλικής Εταιρείας Μεταλλείων Λαυρίου, το οποίο έχει μετατραπεί σε Τεχνολογικό και Πολιτιστικό Πάρκο Λαυρίου. Στην Ερμούπολη της Σύρου λειτουργεί το Μουσείο Βιομηχανικής Κληρονομιάς στα παλιά εργοστάσια Καστιμαντή, Αναιρούση, Βελισσαρόπουλου και Κορνηλάκη. Το πλινθοκεραμοποιείο Τσαλαπάτα στο Βόλο λειτουργεί πλέον ως Μουσείο Κεραμοποιίας. Επιπλέον, στα παραδείγματα βιομηχανικών χώρων που διατηρήθηκαν και επαναχρησιμοποιήθηκαν περιλαμβάνονται πολλά σαπωνοποιεία και ελαιοτριβεία της Λέσβου, το κεντρικό αντλιοστάσιο της ΕΥΑΘ, ο ηλεκτρικός σταθμός της Σπάρτης και οι μπαρουτόμυλοι της Δημητσάνας. Ωστόσο, υπάρχουν πολλά ακόμη μνημεία, τα οποία ενώ είναι θεσμικά προστατευμένα δεν έχουν αποκατασταθεί.

Σημαντικά βήματα στον τομέα της μελέτης και προστασίας της βιομηχανικής κληρονομιάς της Ελλάδας έχουν πραγματοποιηθεί, όμως αυτά που μένουν να γίνουν είναι ακόμη περισσότερα. Κατά της διάρκεια της εικοσαετίας, επιχειρήθηκε συχνά η αντιγραφή των διασωστικών ενεργειών της Ευρώπης, που είχε ως αποτέλεσμα την υιοθέτηση ενός μοντέλου μη προσαρμοσμένου στις ανάγκες της ελληνικής πραγματικότητας. Αυτό συνέβη αφενός διότι τα προβλήματα αρχών και γενικότερης πολιτικής δεν έχουν επιλυθεί ακόμη στην Ευρώπη και αφετέρου επειδή η βιομηχανική παράδοση παρουσιάζει ορισμένες βασικές διαφορές με αποτέλεσμα τα προβλήματα να μην είναι τα ίδια.

Τα προβλήματα που αντιμετωπίζει η Ελλάδα στα θέματα προστασίας και επανάχρησης είναι πολλά. Η μέχρι πρόσφατα απουσία επαρκούς θεσμικού πλαισίου, η έλλειψη πολιτικής, η έλλειψη ολοκληρωμένης επιστημονικής και ιστορικής γνώσης και καταγραφής των βιομηχανικών καταλοίπων, η δυσκολία συνεργασίας των τοπικών αρχών και των ιδιοκτητών, οι γραφειοκρατικές διαδικασίες και κωλυσιεργίες, η υποχρηματοδότηση ή ακόμη και η πρόσφατη οικονομική κρίση, συνθέτουν μία διόλου ικανοποιητική εικόνα για τα βιομηχανικά μνημεία της χώρας.

Σήμερα, μπορούμε να πούμε με σιγουριά ότι παρά τα προβλήματα αυτά, τα βιομηχανικά τοπία του 19ου αιώνα και του Μεσοπόλεμου έχουν βρει, ως πολιτιστικές αξίες, τη θέση τους στη συνείδηση των επιστημόνων, αλλά και των περισσότερων

ευαισθητοποιημένων πολιτών. Τα παραδείγματα που ακολουθούν επιλέχθηκαν όχι γιατί είναι πλήρως αντιπροσωπευτικά για τη γενική βιομηχανική ιστορία, αλλά γιατί συνθέτουν μια εικόνα των προσπαθειών διατήρησης και επανάχρησης των βιομηχανικών μνημείων της Ελλάδας.

***“..Εμείς διαμορφώνουμε τα κτίρια μας. Στη συνέχεια, αυτά
διαμορφώνουν εμάς...”***
Ουίνστον Τσώρτσιλ

2. ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ : ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΑ ΚΑΤΑΛΟΙΠΑ

2.1 ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΟ ΒΕΣΟ

Μετά από έρευνα αποφασίσαμε να ασχοληθούμε με την πόλη της Πάτρας. Η ραγδαία ανάπτυξη της Βιομηχανικής ζώνης της Πάτρας ήταν το κυρίαρχο κίνητρο για την επιλογή μας αυτή. Σημαντικό ρόλο της άνθισης αυτής έπαιξε το λιμάνι και η καίρια γεωγραφική του θέση καθώς εξασφλίζει τη σύνδεση της Ελλάδας με την υπόλοιπη Ευρώπη. Το γεγονός αυτό ευνόησε την εμπορευματική δραστηριότητα της πόλης και καθόρισε την οικονομική, κοινωνική και πολιτική της ταυτότητα. Ένα από τα χαρακτηριστικότερα παραδείγματα επανάχρησης βιομηχανικών καταλοίπων της παραλιακής βιομηχανικής ζώνης της Πάτρας είναι το εργοστάσιο Βιομηχανίας Ελαίων Σάπωνος οίνων και Οινοπνευμάτων Βέσο. Παρά την τεράστια αρχιτεκτονική και πολιτιστική του σημασία το 2001 μετατράπηκε σε ένα τριώροφο εμπορικό κέντρο το οποίο δεν θυμίζει σε τίποτα το παλαιό βιομηχανικό του πλούτο. Κάθε νέα χρήση οφείλει να σέβεται τη σημασία και την αξία του μνημείου, να τις προβάλλει στη σύνθεση που θα προκύψει με την εισαγωγή της νέας χρήσης και να λαμβάνει υπ' όψιν διάφορες παραμέτρους, όπως την αρχική λειτουργία του και την κατασκευαστική δομή του.

2.2 Ιστορικό

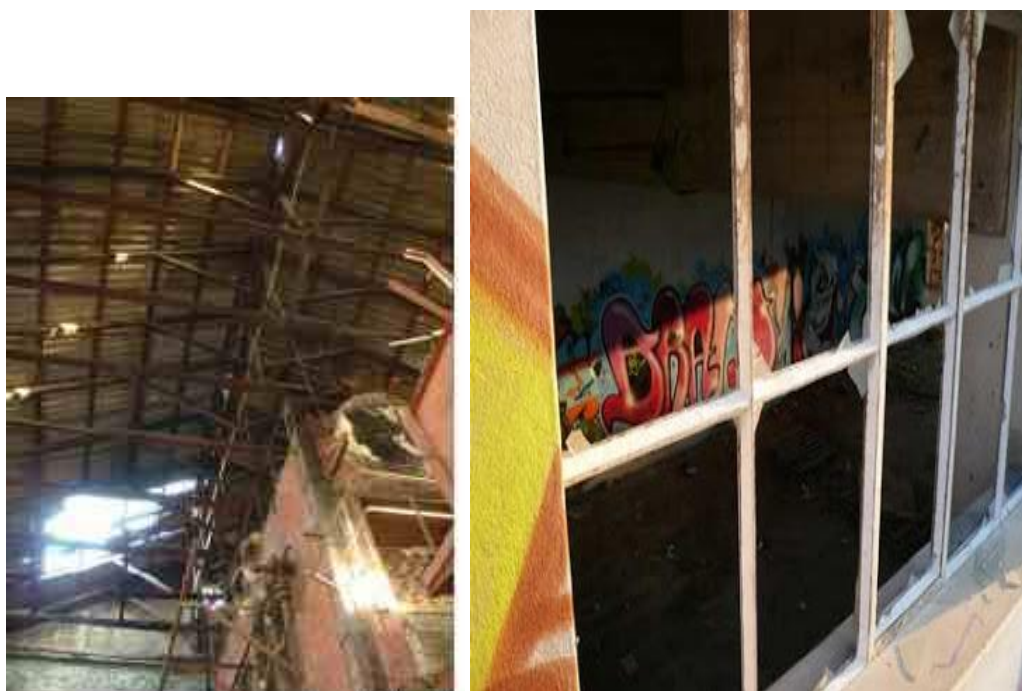
Η Β.Ε.Σ.Ο. ιδρύθηκε το 1930, με έδρα τον Πειραιά. Απορρόφησε όλη την περιουσία της «Κ.Α. Αλεξόπουλος και Σία», η οποία δραστηριοποιούνταν από το 1911 στη θέση Κρύα Ιτειών της μεσημβρινής πεδιάδας των Πατρών. Ο Κ. Αλεξόπουλος συμμετείχε και στην ίδρυση της Εταιρείας «Παλλάς Αθηνά». Η Εθνική Βιομηχανική Εταιρεία «Παλλάς Αθηνά» ιδρύθηκε το 1918, από τη συγχώνευση των μεγαλύτερων 12 εργοστασίων Πυρηνελαιουργίας της Ελλάδας. Διαθέτει εργοστάσια: στον Πειραιά, Ελευσίνα, Πάτρα, Κέρκυρα, Κεφαλονιά. Κύριος κλάδος: πυρηνελαιουργία. Άλλα προϊόντα: έλαια, σάπωνες, οινόπνευμα. Λόγω της σύνδεσης με την παραπάνω εταιρεία ένα από τα κρασιά της Β.Ε.Σ.Ο. φέρει το όνομα «Παλλάς»

Στη νοτιοδυτική παραλία της Πάτρας λειτουργούν δύο εργοστάσια της ΒΕΣΟ. Το Α' σε έκταση 7,5 στρέμματα και το Β' σε έκταση 14,5 στρέμματα. Το Α' εργοστάσιο, Ακτή Δυμαίων 17, το οποίο και θα μελετήσουμε στο κεφάλαιο αυτό περιλαμβάνει: α) Οινοπνευματοποιείο, με πρώτες ύλες σταφίδα, σούμα, μελάσα, χαρούπια και απόσυκα και παραγωγή οινοπνεύματος ποτοποιίας, αρωματοποιίας και φωτιστικό, β) Τμήμα παραγωγής σταφιδίνης, γ) Πυρηνελαιουργείο, δ) Ραφινερία ελαίων, με παραγωγή πυρηνελαίου, καλαμποκελαίου και φοινικοπυρηνελαίου ραφινέ, ε) Σαπωνοποιείο, με πρώτες ύλες πυρηνέλαια σαπωνοποιίας και άλλα, στ) Σπορελαιουργείο, με πρώτη ύλη το φυτόρο καλαμποκιού, και ζ) Αποθηκευτικούς χώρους. Ενώ Το Β' εργοστάσιο, Ακτή Δυμαίων 85, περιλαμβάνει: α) Οινοποιείο, με παραγωγή ξηρών και γλυκών κρασιών, β) Τμήμα παραγωγής αμύλου και γλυκόζης, με παραγωγή από καλαμπόκι αμύλου τροφής. Και γ) Αποθηκευτικούς χώρους, δεξαμενές (σιλό) καλαμποκιού, τσιμεντένιες δεξαμενές οίνου κ.α.

Οι δεκαετίες 1960-1970 αποτελούν τη χρυσή εποχή της ΒΕΣΟ, που επεκτείνει και εκσυγχρονίζει τις εγκαταστάσεις της, ειδικά στο Α' εργοστάσιο. Παράλληλα, διατηρεί μικρότερα εργοστάσια και σε άλλες πόλεις. Παράγει το χρόνο 1800 τόνους οινόπνευμα, 2500 τόνους πυρηνέλαιο, 400 σαπούνια, 5000 κρασιά, 900 άμυλο και 3200 τόνους γλυκόζη. Έχει πρατήρια στην Πάτρα, Αγίου Ανδρέου 62 και στην Αθήνα, Σοφοκλέους 53. Η επιχείρηση διέκοψε τη λειτουργία της το 1985, ενώ απασχολούσε 180 εργαζομένους. Οι εγκαταστάσεις της αγοράστηκαν από την εταιρεία ΕΝΣΑΠ ΑΕ, η οποία μετέφερε τμήμα των μηχανολογικών εξοπλισμών σε δικό της εργοστάσιο. Πέρασαν χρόνια, οι εγκαταστάσεις απαξιώθηκαν και καταστράφηκαν. Το Α' εργοστάσιο αποξηλώνεται, καθαρίζονται τα κτίρια και ξεκινά η θεμελίωση νέου πολυχώρου (Vesso Mare) κινηματογράφων και συμπληρωματικών δραστηριοτήτων.

2.3 Η ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΒΕΣΟ ΜΕΤΑ ΤΟ ΚΛΕΙΣΙΜΟ ΤΟΥ ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΟΥ.

Εσωτερικοί χώροι

Εξωτερικοί χώροι

2.4 Σημερινή Κατάσταση ΒΕΣΟ

Όπως προαναφέρθηκε και στο ιστορικό ,το άλλοτε βιομηχανικό εργοστάσιο Ελαίων Σάπωνος οίνων και Οινοπνευμάτων Βέσο μετατράπηκε σ'εναν υπερσύγχρονο πολυχώρο κινηματογράφου και λοιπών δραστηριοτήτων.(καφετερίες χώρους εστίασης μπόουλινγκ και κατάστημα βρεφικών ειδών). Πρόκειται για μια ιδιωτική επιχείρηση (τύπου mall) που αποσκοπεί στην κερδοσκοπία μέσω της ψυχαγωγίας του κοινού του. Η σημερινή διαμόρφωση του κτιρίου σύμφωνα με το μοντέλο της σύγχρονης αρχιτεκτονικής δεν έχει απολύτως καμία αντικειμενική πολιτιστική αξία αφού πλέον έχει αντικατασταθεί από ένα τριώροφο μοντέρνο κτίριο ευρωπαϊκών προδιαγραφών.

Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται στο site της veso mare :«Η Veso Mare είναι το πρώτο σύγχρονο κέντρο ψυχαγωγίας & διασκέδασης στην Πάτρα και άνοιξε τις πόρτες της στο κοινό το 2001. Με 2.600.000 επισκέπτες ετησίως, η Veso Mare φαίνεται ότι πέτυχε τον στόχο της, να προσφέρει δηλαδή στον ίδιο χώρο μια μεγάλη γκάμα επιλογών διασκέδασης και αγορών για όλα τα γούστα και όλες τις ηλικίες.Ο μεγαλύτερος πολυκινηματογράφος της πόλης 8 αιθουσών και 2.000 θέσεων σας φέρνει κοντά στη μαγεία της μεγάλης οθόνης! Ένα από τα μεγαλύτερα Bowling της Ελλάδας με 16 διαδρόμους, αλλά και μια πληθώρα επιλογών από εστιατόρια, καφέ, bar και καταστήματα λιανικής είναι εδώ για να ομορφύνουν τις ημέρες και τις νύχτες σας!Η Veso Mare είναι κοντά σας όλο το 24ωρο, σερβίροντας τον πρωινό σας καφέ και το βραδινό ποτό σας! Ο ασφαλής και άνετος χώρος στάθμευσης διευκολύνει τις αγορές και τη διασκέδασή σας! **Συνδυάζοντας βιομηχανικά κτίρια των αρχών του προηγούμενου αιώνα, σύγχρονες εγκαταστάσεις και υπαίθριους χώρους, η Veso Mare σας περιμένει να την εξερευνήσετε.»**

2.5 Αρνητική επανάχρηση βιομηχανικού κτιρίου της ΒΕΣΟ

1. Μη διατήρηση βιομηχανικότητας κτιρίου
2. Έλλειψη εκθεσιακών χώρων
3. Σύγχρονη Αρχιτεκτονική με αποτέλεσμα να χαθεί η ιστορικότητα και σημασία του κτιρίου ως βιομηχανικό κατάλοιπο
4. Εμπορευματοποίηση πολιτιστικής κληρονομιάς – Η έννοια της κληρονομιάς χρησιμοποιείται ως λύση για την οικονομική παρακμή και όχι για την βαθιά κατανόηση της ιστορίας και του χαρακτήρα της περιοχής.
5. Δεν επιτυγχάνεται ο στόχος της επανάχρησης που είναι η επανένταξη του βιομηχανικού κελύφους στον αστικό ιστό

Κάθε είδους αλλαγή θα πρέπει να γίνεται με τέτοιο τρόπο έτσι ώστε να μην κινδυνεύει να χαθεί η αξία και η αυθεντικότητα του βιομηχανικού χώρου. Οι παράγοντες που θα πρέπει να ληφθούν υπόψη είναι η ιστορική αξία και σημασία του κτιρίου, η ταυτότητα του , η αρχική του χρήση, η τυπολογία του , τα κατασκευαστικά του χαρακτηριστικά , η θέση του στον αστικό ιστό και η φυσιογνωμία του άμεσου περιβάλλοντος. Η επανάχρηση και η ανασυγκρότηση ενός βιομηχανικού τοπίου είναι επιθυμητό να γίνεται με γνώμονα τις αξίες που εμπεριέχει και τα χαρακτηριστικά που το καθιστούν αναγνωρίσιμο ως μνημείο.

2.6 Επανάχρηση εργοστασίου Λαδόπουλου

Με αφορμή το παράδειγμα του εργοστασίου της Βεσο ,βλέπουμε οτι τα βιομηχανικά κατάλοιπα που επιβιώνουν, σπανίως αντιπροσωπεύουν την ιστορία του παρελθόντος που διηγούνται, αφού συχνά χρησιμοποιούνται με τέτοιο τρόπο που δεν αναγνωρίζονται. Η ιδέα της πολιτιστικής κληρονομιάς χρησιμοποιείται ως αντικείμενο εκμετάλλευσης και θέαμα που αποφέρει εισοδήματα.

Απορρίπτοντας τέτοιου είδους μοντέλα, αποφασίσαμε να παρουσιάσουμε την δική μας πρόταση επανάχρησης βιομηχανικού κτιρίου, χρησιμοποιώντας ως μελέτη περίπτωσης το εργοστάσιο Λαδόπουλου (ΕΓΛ) που βρίσκεται στην παραλιακή ζώνη της Πάτρας , Ακτή Δυμαίων 50.

Ο συγκεκριμένος χώρος επιλέχθηκε έπειτα από εκτενής έρευνα της ιστορίας του , που περιελάμβανε πολλαπλές επισκέψεις στο χώρο αυτό , συνεντεύξεις και συζητήσεις με κατοίκους της περιοχής και εργαζομένους του εργοστασίου καθώς και μια ογκώδης βιβλιογραφία με σκοπό την συλλογή όσο το δυνατόν περισσότερων πληροφοριών.

Παράγοντες όπως :

- ο καθοριστικός ρόλος του στην βιομηχανική ανάπτυξη της Πάτρας και γενικότερα του νομού Αχαΐας εξαιτίας της μεγάλης παραγωγικότητας και του μεγάλου αριθμού δυναμικού προσωπικού που απασχολούσε
- Οι συνθήκες εργασίας των εργαζομένων
- Ο πρωτότυπος και σύγχρονος για την εποχή εξοπλισμός του
- Η προσπάθεια αυτονομίας του στις φυσικές μορφές ενέργειας που χρησιμοποιούσε(νερό, ηλεκτρική ενέργεια).
- Η τεράστια έκταση που καταλάμβανε
- Οι συνθήκες και τα γεγονότα που μεσολάβησαν απ'την οικονομική άνθηση στην οικονομική παρακμή και την πτώχευση
- Οι κοινωνικοπολιτικές συνιστώσες που οδήγησαν στην οριστική διακοπή της λειτουργίας του
- και η αρχιτεκτονική του δομή

έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην απόφασή μας αυτή.

2.7 Ιστορικό ΕΓΛ

Η εταιρία << ΕΓΛ –Χαρτοποιία Ε.Γ Λαδοπούλου>> ιδρύθηκε στη συνοικία Κρύα Ιτέων της Πάτρας το 1928 από τον Ευάγγελο Λαδόπουλο. Το εργοστάσιο τέθηκε σε πλήρη λειτουργία το 1931. Η πρώτη χαρτοποιητική μηχανή(PM1), πλάτους 1,5 και μήκους 50μ.(Γερμανική τύπου FULLNEVERKE με πολλές τροποποιήσεις) εγκαθίσταται το 1929.(εικόνα 1). Η ανάπτυξη της εταιρίας υπήρξε συνεχής και στη δεκαετία του 1930 εγκαταστάθηκε η δεύτερη μηχανή(PM2) , πλέον σύγχρονη (τύπου YANKEE) , για παραγωγή λεπτών χαρτιών. Έχει πλάτος 2,40μ. και μήκος 40μ.(εικόνα 2) Οι μηχανές διαθέτουν δικά τους κοπτικά, σπλιβωτικά και περιτυλικτικά μέσα. Το 1955 τοποθετήθηκε η τρίτη χαρτοποιητική μηχανή (PM3)(οίκου ESCHER WYSS) παραγωγής χάρτου γραφής και τυπογραφικού, έχει πλάτος 3,20μ. και μήκος 50μ.(εικόνα 3)

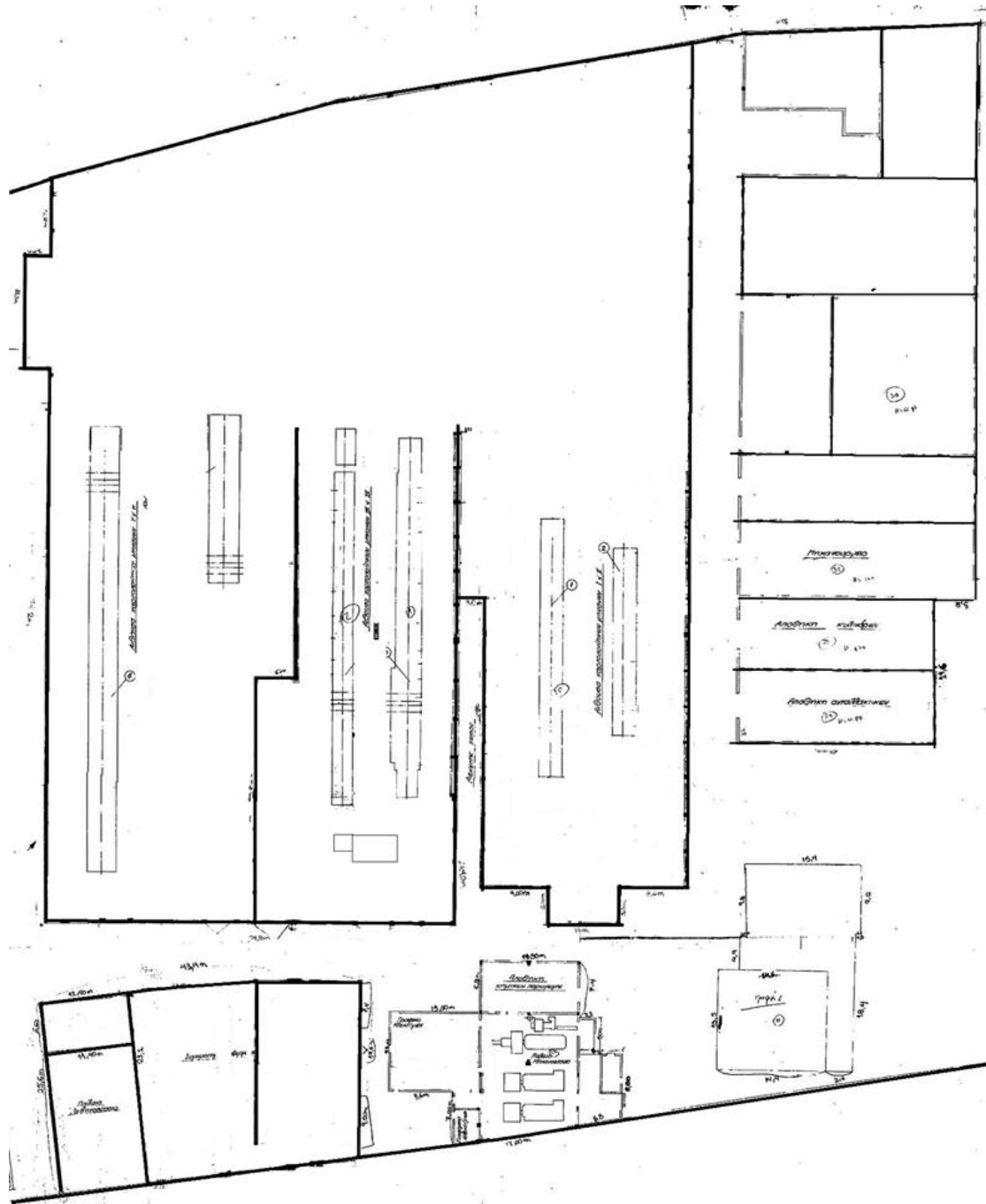
Το 1959 η εταιρία μετατράπηκε σε ανώνυμη και έως το 1963 ενίσχυσε τον εξοπλισμό της με άλλες τρεις χαρτοποιητικές μηχανές. Την μηχανή 4(PM4) (τύπου ESCHER WYSS),(εικόνα 4) παραγωγής χαρτονιών με πλάτος 2μ η οποία βρισκόταν στην ίδια αίθουσα με την μηχανη 3. Η μηχανή 5(PM5) (οίκου DORRIES, τύπου YANKEE) , παραγωγής χαρτιών υγείας , με πλάτος 3,15μ. και μήκος 40μ.(εικόνα 5). Τέλος , η μηχανή 6(PM6) (η νεαρά DORRIES) , παραγωγής τυπογραφικού χάρτου και χάρτου σάκων , έχει πλάτος 3,30μ. και μήκος 90μ. (εικόνα 6)Απ' το 1965 την ουσιαστική διαχείριση της εταιρίας ασκεί ο Γεώργιος Λαδόπουλος, υιός του ιδρυτή της << ΕΓΛ>>. Στα χρόνια που ακολουθούν εκδηλώνεται ένας έντονος και ανέλεπτος ανταγωνισμός , μεταξύ της <<ΕΓΛ>> και της <<Αθηναϊκής χαρτοποιίας >>, για την κυριαρχία της αγοράς. Η <<ΕΓΛ>> δημιουργεί νέα χαρτοποιία στην Θεσσαλονίκη(1964-1965), τη <<ΜΕΛ>> (Μακεδονική εταιρία χάρτου ΑΕ). Το 1968 πέθανε ο ιδρυτής της Ευάγγελος Λαδόπουλος και την διεύθυνση της εταιρίας ανέλαβε τον επόμενο χρόνο ο γιός του Γεώργιος . Στο μεταξύ , τον Οκτώβριο του 1968, η <<ΕΓΛ>> εξαγόρασε την Ανώνυμη Ελληνική εταιρία χαρτοποιίας , που είχε ιδρυθεί το 1924 και διέθετε ένα εργοστάσιο στο Αίγιο με τέσσερις χαρτοποιητικές μηχανές σπ' τις οποίες οι τρεις ήταν προπολεμικές. Την ίδια περίοδο η <<Αθηναϊκή χαρτοποιία >> επεκτείνεται στην Αθήνα και δημιουργεί δεύτερο εργοστάσιο στη Δράμα. Ο χωρίς κανόνες ανταγωνισμός και η έλλειψη στρατηγικής στον κλάδο του χαρτιού οδηγούν σε βαθεία και πολύχρονη κρίση.

Το 1972 μειώνεται η παραγωγή της <<ΕΓΛ>> και τίθενται σε διαθεσιμότητα 180 εργαζόμενοι. Οι χρηματοοικονομικές επιβαρύνσεις είναι πλέον υπέρογκες και οι καθυστερήσεις πληρωμών σύνθητες φαινόμενο. Το 1974 εκδηλώνεται η πρώτη απεργία και το Σεπτέμβριο του 1975 , απεργία 100 ημερών. Η εταιρία άρχισε να δανείζεται , με αποτέλεσμα το 1976 η πλειοψηφία των μετοχών της να περιέλθει στην Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος ενώ δεν γινόταν πια καμία ανανέωση του εξοπλισμού της. Το 1978 η ΕΤΕ ανέθεσε στον Φινλανδικό οικο " JAOKO PAIRY" την εκπόνηση μελέτης εκσυγχρονισμού για το εργοστάσιο της Πάτρας , η οποία πρότεινε σοβαρές επενδύσεις για την προσαρμογή στις σύγχρονες απαιτήσεις. Η μελέτη αυτή δεν εφαρμόστηκε (την ίδια εποχή η ΕΤΕ προχώρησε σε παραγγελία νέου εξοπλισμού για τον εκσυγχρονισμό των δυο νεότερων χαρτοποιητικών μηχανών του εργοστασίου του Αιγίου .Ο εξοπλισμός έφτασε στο Αίγιο αλλά δεν τοποθετήθηκε ποτέ.) Τον Ιούλιο του 1984 η εταιρία ΕΓΛ κηρύχθηκε σε κατάσταση πτώχευσης και στην συνέχεια εντάχθηκε στις προβληματικές επιχειρήσεις του ΟΟΑΕ. Η <<ΕΓΛ>> πέρασε σε εκκαθάριση απ' το 1986 και τον Νοέμβριο του 1987 ο ΟΟΑΕ ίδρυσε μια νέα εταιρία , την <<ΕΓΛ- Χαρτοποιίες Δυτικής Ελλάδας ΑΕ>>, στην οποία μετείχε με μικρό ποσοστό και η Μακεδονική εταιρία Χάρτου ΑΕ , στην οποία εντάχθηκε και το

εργοστάσιο της Πάτρας. Η νέα διοίκηση της εταιρίας κατάρτισε επενδυτικό πρόγραμμα που προέβλεπε εκσυγχρονισμό των μηχανών 5 και 5 στο εργοστάσιο της Πάτρας . Έως το 1990, το πρόγραμμα αυτό είχε εν μέρει υλοποιηθεί .Η πολιτική των κυβερνήσεων μετα το 1991 στο θέμα των προβληματικών επιχειρήσεων οδήγησε σε οριστική παύση λειτουργίας της εταιρίας.

Το 1998 έγινε αγορά του κτηριακού συγκροτήματος του εργοστασίου απ'τον Δήμο Πατρέων και το 2006 επανάχρηση κάποιων χώρων του εργοστασίου απ'την <<Πάτρα πολιτιστική πρωτεύουσα 2006>>(γραφεία διοίκησης -εκθέσεις- αποθήκες) τα οποία ανακαταλήφθηκαν και δεν χρησιμοποιούνται πλέον. Από τότε μέχρι σήμερα, τα κτήρια παραμένουν εγκαταλελειμμένα, δηλώνοντας διακριτικά την ιστορία της πόλης, μάρτυρες των συνθηκών ζωής της εργατικής τάξης, η άλλη όψη της μέχρι τώρα ισχύουσας κουλτούρας γύρω από την πολιτιστική κληρονομιά, για την οποία οι επίσημοι φορείς αδιαφορούν. Κτήρια-Μνημεία μιας τάξης που δεν έχει τη δυνατότητα να αφήσει σημάδια στο χώρο, γιατί της λείπουν τα μέσα και η μόνη μαρτυρία ύπαρξης της είναι οι χώροι παραγωγής που παραμένουν φανεροί στο περιβάλλον της πόλης.

Κάτοψη εργοστασίου

2.8 Η εγκατάσταση. Κτίρια και εξοπλισμός

Το εργοστάσιο χαρτοποιίας της ΕΓΛ στη Πάτρα καταλαμβάνει έκταση 48.000 τ.μ περίπου τα κτίρια καλύπτουν σήμερα συνολική επιφάνεια 29.000τ.μ. Το συγκρότημα βρίσκεται στο ΝΔ άκρο της πόλης , επί της παραλιακής οδού (Ακτή Δυμαίων) και στην έξοδο προς τον Πύργο, και στην ανατολική πλευρά του εφάπτεται με την σιδηροδρομική γραμμή του ΟΣΕ (πρώην ΗΣΑΠ) , απ' όπου παρακαμπτήριος κλάδος οδηγεί σε ράμπα εκφόρτωσης εντός του συγκροτήματος. Η θέση αυτή εξυπηρετούσε άριστα την τροφοδοσία του εργοστασίου με εισαγόμενες πρώτες ύλες, που έφταναν ακτοπλοϊκώς και σιδηροδρομικώς. Το απαιτούμενο νερό εξασφαλιζόταν από 30 γεωτρήσεις που πραγματοποιήθηκαν σταδιακά στον χώρο του εργοστασίου , καθώς αύξανε η δυναμικότητά του. Τα τελευταία 15 χρόνια , η υπεράντληση νερού στη περιοχή , τόσο απ'την <<ΕΓΛ>> όσο και απο άλλες βιομηχανίες αλλα και απ'τον Δήμο της Πάτρας, έχει προκαλέσει διείσδυση του μετώπου της θάλασσας στην ξηρά, μ'αποτέλεσμα το 25-50% του αντλούμενου νερού να είναι υφάλμηρο και να προκαλεί αυξημένη φθορά στα μηχανήματα. Όπως φαίνεται σε σχεδιάγραμμα της εγκατάστασης του 1960 περίπου (εικ.2) και σε φωτογραφία του 1955 (εικ.3) , το συγκρότημα καταλάμβανε έως τότε ένα τμήμα μόνο της σημερινής έκτασης.Η επέκταση στα γειτονικά γήπεδα (βόρειο+ ανατολικό) , έγινε μετά το 1960.

Τα κυρίως παραγωγικά κτίρια βρίσκονται στο αρχικό (νότιο) τμήμα της εγκατάστασης (εικ.2) πρόκειται για 3 επιμήκη κτιριακά συγκροτήματα που στεγάζουν τις 6 γραμμές παραγωγής (PMI-VI) ανά ζεύγη. Στη μία πτέρυγα του κτιρίου Α στεγάζεται η παλαιότερη γραμμή παραγωγής ,η PMI του 1928 , με δυναμικότητα 6-8 τόνους το 24ωρο.Στο ίδιο συγκρότημα βρίσκονται και ορισμένα άλλα μηχανήματα ,όπως ο μύλος πολτοποίησης , που μαρτυρούν ότι το εργοστάσιο αρχικά τροφοδοτούσε ένα (μικρό) τμήμα της παραγωγής του με χαρτοπολλτό που παρασκεύαζε το ίδιο από εγχώρια υλικά. Το γεγονός αυτό μαρτυρείται και από ένα γεωργικό μηχανήμα συμπίεσης χάρτου ,κατασκευασμένο στο μηχανουργείο Γκλαβάνη του Βόλου, που βρίσκεται εκτεθειμένο στο προαύλιο του εργοστασίου (εικ.6). Η μονάδα PMI διέκοψε την λειτουργία της περί το τέλος της 10ετίας του 1960.Η 2η πτέρυγα του κτιρίου Α στεγάζει την γραμμή παράγωγης PMII η οποία είχε δυναμικότητα 10-12 τόνους το 24ωρο.Και αυτή διέκοψε την λειτουργία της γύρω στο 1970.

Στις αρχές της 10ετίας του 1950 πραγματοποιήθηκε η 1η σημαντική επέκταση της κτιριακής υποδομής του εργοστασίου, με την οικοδόμηση του συγκροτήματος Β (εικ1,3-4), στο οποίο στεγάστηκε η νέα γραμμή παραγωγής PMIII (εικ.8) η οποία είχε δυναμικότητα 30-35 τόνους το 24ωρο, δηλαδή 3πλασια εκείνης της PMII και 5πλασια της PMI. Μπορούσε να παράγει 11-12.000 τόνους δημοσιογραφικό χαρτί τον χρόνο , όγκος που κάλυπτε τότε τις ανάγκες της χώρας. Την ίδια εποχή κατασκευάστηκαν και συμπληρώθηκαν οι γραμμές παραγωγής PMI κι PMII με σκοπό την αύξηση της δυναμικότητάς τους. Με το δυναμικό αυτό , η συνολική παραγωγική ικανότητα του εργοστασίου στα 1955 ήταν 15.000 τόνοι χαρτιού κάθε είδους και 4.500-5.000 τόνοι χαρτονιού καπνοβιομηχανίας τον χρόνο. Αναλυτικότερα, τα προϊόντα του εργοστασίου , όπως διαφημίζονται σε οδηγούς της εποχής ήταν : χαρτί γραφής, τυπογραφίας, γραφομηχανής , ιχνογραφίας, εξωφύλλων, πολυγράφου, μπρίστολ, περιτυλίξεως,σελιλόζα,κράφτ,μακαρονοποιών,καπνού,νηματουργίας,αδιάβροχο, σακουλόχαρτο, περγαμηνή, σταφιδόχαρτο, πετσετόχαρτο και χαρτί λευκό καπνοβιομηχανίας, ζαχαροπλαστικής και λοιπών χρήσεων. Σε ορισμένες εκδόσεις της εποχής εξάλλου σημειώνεται στον κολοφώνα η προέλευση του χαρτιού απο την <<ΕΓΛ>> (εικ.10). Η τέταρτη γραμμή παραγωγής εγκαταστάθηκε στο ίδιο συγκρότημα Β περί το τέλος της 10ετίας του 1950 (εικ.9).Στις αρχές της 10ετίας του 1960 πραγματοποιήθηκε η 2η σημαντική επέκταση των οδομών και του εξοπλισμού του εργοστασίου, με την οικοδόμηση του κτιριακού συγκροτήματος Γ, που στέγασε

τις νέες γραμμές παραγωγής PM V (εικ.11) και PM VI (πρέπει να είχε ολοκληρωθεί το 1961). Η τελευταία και μεγαλύτερη χαρτοποιητική μηχανή, η PM VI (εικ.13), είχε δυναμικότητα 45 τόνων την ημέρα και προοριζόταν για την παραγωγή χαρτιού γραφής. Γύρω στα 1980, όταν είχαν παροπλιστεί οι δύο παλαιότερες γραμμές παραγωγής, το εργοστάσιο έβγαζε 55 τόνους χαρτί ανά 8ωρο. Εργάζονταν τότε σε 24ωρη βάση και απασχολούσε 774 άτομα, απ'τα οποία 198 γυναίκες. Η εγκατεστημένη ισχύς του ήταν 18.000 HP και απορροφούσε 26-30.000 τόνους πρώτης ύλης τον χρόνο.

Το εργοστάσιο Λαδόπουλο διέθετε δικό του σταθμό παραγωγής ηλεκτρικού ρεύματος που λειτουργούσε με πετρελαιομηχανές Ντήζελ και με τους εικονιζόμενους στρόβιλους AEG (εικ.12) που διασώζονται ανέπαφοι στο κτίριο Δ, όπως και ο αντίστοιχος πίνακας ελέγχου. Ο σταθμός αυτός τροφοδοτούσε το δίκτυο του <<Γλαύκου>> σε περιόδους ανεπάρκειας του υδροηλεκτρικού σταθμού. Για να τεθεί σε κίνηση χρειάζεται περίπου 7.000 κιλοβάτ. Το εργοστάσιο χαρτοποιίας στην Πάρα αποτελεί σπάνιο δείγμα παραγωγικής μονάδας με τέτοια ποικιλία μηχανημάτων, που καλύπτουν την εξέλιξη της τεχνολογίας του χαρτιού απ'την 10ετία του 1920 μέχρι τις μέρες.

Εικόνα 1

Εικόνα 2

Εικόνα 3

Εικόνα 4

Εικόνα 5

Εικόνα 6

2.9 Μέθοδοι και τρόποι επανάχρησης Εργοστασίου Λαδόπουλου

Τα βιομηχανικά κτήρια δεν πρέπει να αντιμετωπίζονται ως τροχοπέδη στην ανάπτυξη, ούτε ως ταριχευμένο πολιτιστικό αγαθό, αντίθετα πρέπει να ενσωματώνονται στον αστικό ιστό, να αποτελούν «ζωντανά» μνημεία, πολυλειτουργικά και προσαρμοσμένα στον χώρο ώστε να συμβάλουν στην αφύπνιση της μνήμης και στην επανασύνδεσή της.

Έτσι λοιπόν οραματιστήκαμε την μετατροπή του εργοστασίου του Λαδόπουλου σε πολιτιστικό χώρο. Τα πλεονεκτήματα που διαθέτει ένας πολιτιστικός χώρος ήταν καταλυτικά για την επιλογή μας αυτή.

Αρχικά σ' έναν πολιτιστικό χώρο, το κοινό έχει την δυνατότητα να παρακολουθεί και να συμμετέχει σε πολλαπλές δραστηριότητες διαφορετικού τύπου : καλλιτεχνικές, πνευματικές και εκπαιδευτικές που συμβάλλουν στην πνευματική καλλιέργεια και την αισθητική παιδεία καθώς και στην ψυχαγωγία του.

Ακόμα, δίνεται η ευκαιρία στον επισκέπτη να έρθει σε επαφή με παραπάνω απο μία μορφή τέχνης, αφού ο πολιτιστικός χώρος φιλοξενεί και προάγει όλων των ειδών τις Τέχνες (κεραμική, γλυπτική, ζωγραφική, κ.α).

Τέλος, ως πολυχώρος πολιτισμού διαφοροποιείται και δεν περιορίζεται στη μουσειακή επιστήμη, αφού τόσο κατά την διαδικασία πραγμάτωσης του έργου όσο και κατά τη λειτουργία του, αποτελεί σημείο συνάντησης διαφορετικών επιστημονικών αντικειμένων με αναφορές στον πολιτισμό.

Για την υλοποίηση του εγχειρήματος αυτού αρχικά χρειάζεται η εύρεση των κατάλληλων οικονομικών πόρων.

Οι βιομηχανικές εγκαταστάσεις καταλαμβάνουν μεγάλη έκταση κατά συνέπεια μεγάλα είναι και τα έξοδα συντήρησης ενώ τεράστια είναι και τα οικονομικά συμφέροντα, συνήθως ιδιωτικά , που επιζητούν ανταποδοτικότητα και επαρκές κέρδος.

Για τον λόγο αυτό αποφασίσαμε να στραφούμε σε συγκεκριμένα Ευρωπαϊκά προγράμματα χρηματοδότησης του πολιτισμού και όχι σε ιδιωτικές επιχορηγήσεις. Πιο αναλυτικά στο πλαίσιο του προγράμματος «Δημιουργική Ευρώπη (2014-2020)», το υποπρόγραμμα «Πολιτισμός» παρέχει στήριξη σε έργα ευρωπαϊκής συνεργασίας. Ο γενικός στόχος του προγράμματος είναι η ανάδειξη ενός κοινού πολιτιστικού χώρου για τους Ευρωπαίους , με σκοπό να προωθηθεί η διαμόρφωση μιας Ευρωπαϊκής ταυτότητας.

Οι τρεις βασικοί του στόχοι είναι οι εξής :

- προώθηση της διακρατικής κινητικότητας των εργαζομένων στον τομέα του πολιτισμού.
- ενθάρρυνση της διακρατικής κυκλοφορίας των καλλιτεχνικών και πολιτιστικών έργων και προϊόντων πέρα απ'τα εθνικά σύνορα.
- ενθάρρυνση του διαπολιτισμικού διαλόγου.

Το Πρόγραμμα υποστηρίζει:

- Έργα διασυνοριακής συνεργασίας μεταξύ πολιτιστικών δημιουργικών οργανώσεων εντός της Ε.Ε και πέραν αυτής.
- Δίκτυα που βοηθούν τους πολιτιστικούς και δημιουργικούς τομείς να ενεργοποιηθούν σε διεθνικό επίπεδο και να ενισχύσουν την ανταγωνιστικότητά τους.
- Μετάφραση και προώθηση λογοτεχνικών έργων στις αγορές ολόκληρης της ΕΕ.
- Πλατφόρμες πολιτιστικών φορέων που προωθούν ανερχόμενους καλλιτέχνες και ενθαρρύνουν ένα πραγματικά (-ο) ευρωπαϊκό προγραμματισμό πολιτιστικών και καλλιτεχνικών έργων.
- Δημιουργία ικανοτήτων και επαγγελματική κατάρτιση για επαγγελματίες του οπτικοακουστικού τομέα.
- Ανάπτυξη έργων μυθοπλασίας, κινουμένων σχεδίων, δημιουργικών ντοκιμαντέρ και βιντεοπαιχνιδιών για τις ευρωπαϊκές αγορές του κινηματογράφου, της τηλεόρασης και για άλλες πλατφόρμες.
- Διανομή και πωλήσεις οπτικοακουστικών έργων εντός και εκτός Ευρώπης.
- Φεστιβάλ κινηματογράφου που προωθούν τις ευρωπαϊκές κινηματογραφικές ταινίες.
- Κονδύλια για τη διεθνή συμπαραγωγή κινηματογραφικών ταινιών.
- Ανάπτυξη ακροατηρίου για την καλλιέργεια της κινηματογραφικής παιδείας και για αύξηση του ενδιαφέροντος για τις ευρωπαϊκές κινηματογραφικές ταινίες μέσα από ένα ευρύ φάσμα εκδηλώσεων.
- Σήμα Ευρωπαϊκής Πολιτιστικής Κληρονομιάς
- Συνολικός Προϋπολογισμός: 1,46 δισ. Euro
- Ποσοστό Επιχορήγησης/Συγχρηματοδότησης: 50%-80%

Ο Maurice Halbwachs εισήγαγε πρώτος τον όρο *συλλογική μνήμη* αναφέροντας ότι «η μνήμη δεν περιορίζεται στην ανάμνηση απλώς και ανάκληση του παρελθόντος, αλλά περιλαμβάνει ένα πλέγμα εξωτερικών προς το άτομο σχέσεων, μορφών και αντικειμένων που στηρίζουν, εξαντικειμενικεύουν και ενσαρκώνουν το παρελθόν». Σύμφωνα με τον Halbwachs, αυτές οι εξωτερικές προς το άτομο σχέσεις είναι οι κοινωνικές σχέσεις και ως εκ τούτου, τα άτομα ως μέλη κάποιας κοινωνικής ομάδας είναι αυτά που θυμούνται.

Η συλλογική μνήμη είναι μεταφορικά μία κατασκευή. Η διαμόρφωση και η εδραίωσή της, λοιπόν, έχει ανάγκη από κάποιο μέσο. Η αρχιτεκτονική έχει την ικανότητα να περνά νοήματα και να συμβολίζει πράγματα, έχοντας επιπλέον και το πλεονέκτημα της εικόνας που εντυπώνεται εύκολα στον ανθρώπινο νου. Τα μνημεία, ως κατασκευές του ανθρώπου στο χώρο, αποτελούν μέρος των συλλογικών αναπαραστάσεων που στοχεύουν στη δημιουργία μιας κοινωνικής μνήμης. Συμπυκνώνουν ένα χώρο αφηγηματικό που συνθέτει τον «έμμεσο» λόγο της ιστορίας με τον «άμεσο» λόγο της μνήμης και επιβιώνουν υλικά και νοητικά στο χώρο και το χρόνο. Επομένως, τα μνημεία διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στη διαδικασία δημιουργίας σταθερών ηθικών αξιών: εγγράφουν στο χώρο ένα μόνιμο διαρκές ίχνος, το οποίο αποτελεί το θεμέλιο της μνημονικής και της ιστορικής συνοχής των τόπων.

Έτσι λοιπόν κάθε νέα χρήση οφείλει να σέβεται τη σημασία και την αξία του μνημείου, να τις προβάλλει στη σύνθεση που θα προκύψει με την εισαγωγή της νέας χρήσης και να λαμβάνει υπ' όψιν διάφορες παραμέτρους, όπως την αρχική λειτουργία του και την κατασκευαστική δομή του.

Σε γενικές γραμμές, οι νέες χρήσεις πρέπει να εντάσσονται δημιουργικά στο κτίριο, να ενδυναμώνουν την ιστορική του μνήμη, να σέβονται την πολιτιστική του σημασία και να συνδιαλέγονται με τις λειτουργίες και τον χαρακτήρα του περιβάλλοντος. Επομένως κύριο μέλημα μας, είναι η διατήρηση του βιομηχανικού κελύφους και των αρχιτεκτονικών στοιχείων του ως έχουν , χρησιμοποιώντας την μέθοδο της αναστήλωσης.

Όμως τα βιομηχανικά κτήρια, απομονωμένα δεν έχουν να διηγηθούν καμία ιστορία. Είναι άρρηκτα συνδεδεμένα με τους ανθρώπους που εργάζονταν εκεί. Έτσι κρίνεται απαραίτητη η ύπαρξη μιας μόνιμης συλλογής , μέσω της οποίας θα αναβιώνονται οι μνήμες και η συμβολή της εργατικής τάξης.

2.10 Κοινωνία :

Όπως θα αναλυθεί και στους στόχους παρακάτω, η κοινωνία έχει πρωταγωνιστικό ρόλο στο εγχείρημα αυτό. Επιδιώκουμε λοιπόν να δημιουργήσουμε τις συνθήκες αυτές , όπου η κοινωνία έχοντας κατανοήσει τους βαθύτερους σκοπούς του πολιτιστικού αυτού χώρου αλλά και την σημασία του , θα μπορέσει να τον νιώσει κτήμα της , με αποτέλεσμα να συμμετέχει ενεργά σ'αυτόν ,εντάσσοντας τον στην ζώσα καθημερινότητά της.

2.11 Παγκόσμια επιστημονική κοινότητα :

Ο υπερτοπικός και διεθνής χαρακτήρας που διέπει το εγχείρημα , βασίζεται στην πεποίθηση που θέτει την πολιτιστική κληρονομιά ενός κράτους ως κτήμα όλης της

ανθρωπότητας και που αναζητά τρόπους να γεφυρώσει διαφορετικούς πολιτισμούς και διαφορετικές προσεγγίσεις ,πάνω στην έννοια του πολιτισμού.

Έτσι υποστηρίζοντας την θέση ότι ο πολιτισμός και τα στοιχεία που τον συντελούν , προορίζονται να είναι προσβάσιμα απ'το σύνολο της παγκόσμιας επιστημονικής κοινότητας με σκοπό να αποτελέσουν αντικείμενο μελέτης, επιδιώκουμε ενα παγκόσμιο κάλεσμα φορέων που ασχολούνται με θέματα που συμπεριλαμβάνουν τον πολιτισμό, να παραβρεθούν , να συμμετάσχουν και να εμπλουτίσουν με διαφορετικούς τρόπους την προσπάθεια μας αυτή.

2.12 Στόχοι

Βασικότερος στόχος του εγχειρήματος αλλά και προϋπόθεση για την λειτουργία του είναι να συμβαδίζει με την έννοια του πολιτιστικού οργανισμού έχοντας μια τέτοια πολιτική η οποία αφενός να του εξασφαλίζει την βιωσιμότητα του και αφετέρου και σημαντικότερο να το καθιστά προσβάσιμο απ όλη την κοινωνία.

Είμαστε υποχρεωμένοι δηλαδή να εφευρίσκουμε τρόπους με τους οποίους θα είμαστε σε θέση να μοιραζόμαστε τα πολιτιστικά αγαθά με ολόκληρη την κοινωνία χωρίς διακρίσεις .Γιατί η αξία του πολιτισμού βρίσκεται στις γνώσεις και στα ερεθίσματα που είναι σε θέση να παράγει και τα οποία θα πρέπει να καθίστανται αξιοποιήσιμα από το σύνολο να τους προσδώσει την δίκια του σημασία και ερμηνεία.

Άλλωστε το ουσιαστικό πεδίο δράσης και αναμόρφωσης του πολιτισμού είναι η ίδια η κοινωνία. Όλα όσα παρέχει το κράτος πρέπει να υπηρετούν τον πολίτη-δημιουργό. Να του παρέχουν μόρφωση, τεχνογνωσία και υλικά μέσα, χωρίς να καθορίζουν το περιεχόμενο της δημιουργίας του, που πηγάζει από το έμφυτο προσωπικό ταλέντο του καθενός, τις ανάγκες του, τις κοινωνικές του σχέσεις, την παράδοση κλπ.

Επιχειρείται η τροποποίηση του ρόλου του επισκέπτη και η μεταφορά του στο προσκήνιο με διαφορετικούς τρόπους από τους συνηθισμένους. Στη μουσειακή επιστήμη λ.χ ο επισκέπτης βρίσκεται στο επίκεντρο και λειτουργεί ως γνώμονας που καθορίζει τους τρόπους δόμησης των εκθέσεων αλλά υπό περιπτώσεις και τον ίδιο τον οργανισμό μιας και είναι ο τελικός αποδέκτης του μηνύματος.

Χωρίς να αναιρούνται τα παραπάνω στο συγκεκριμένο εγχείρημα εισάγουμε τον επισκέπτη σε μια τέτοια θέση όπου μπορεί να είναι συνδιαμορφωτής του ίδιου του κεντρικού νοήματος του οργανισμού. Του δίνεται η δυνατότητα να αναπτύξει μια τέτοια σχέση αλληλεπίδρασης με τον οργανισμό, που θα του επιτρέψει να εγκαταλείψει τον ρόλο του απλού παρατηρητή και θα του καλλιεργεί την ανάγκη και την αντίληψη να παρεμβαίνει. Αν υποθέσουμε πως η πλειονότητα των επισκέψεων στους πολιτιστικούς χώρους χαρακτηρίζεται από ένα κοινό το οποίο περνάει , παρατηρεί και αποχωρεί χωρίς να του καλλιεργείται η ανάγκη πως μπορεί να παρέμβει και να δώσει το δικό του στοιχείο στο εγχείρημα αυτό γίνεται μια προσπάθεια τόσο μέσα από το μεσοδημοκρατικό μοντέλο διοίκησης όσο και από την συνολική πολιτική του οργανισμού απέναντι στο κοινό , το άτομο να ενσωματώσει στην καθημερινότητα του την επαφή με τον πολιτισμό ως ανάγκη και όχι μονό ως ψυχαγωγία αλλά και ο ίδιος ο οργανισμός να εντάξει το κοινό στις διαδικασίες της λειτουργίας του.

Επομένως αν η κληρονομία προορίζεται να ανήκει στον κόσμο και όχι να αποσπάται από αυτόν και να οργανώνεται για λογαριασμό του , τότε θα πρέπει αυτός ο κόσμος να είναι σε θέση να μοιράζεται την στιγμή της δημιουργίας της , αξιοποιώντας τα διδάγματα που παρέχει . Το συγκεκριμένο εγχείρημα έχει ως σημεία αφετηρίας την αναγνώριση αυτής της ανάγκης : **<< Η κληρονομία δεν είναι μόνο για αριστοκράτες – δεν είναι μόνον υψηλή αρχιτεκτονική και σπουδαία κτίρια.**

Οι περισσότεροι από εμάς ζουν σε περιβάλλον πιο ταπεινό. Η “καθημερινή κληρονομιά” μας δίνει την αίσθηση του τόπου , της συνέχειας , της σταθερότητας. Το επίκεντρο της ταυτότητας μας είναι το περιβάλλον μας...

Οι αποφάσεις και οι πόροι των μεμονωμένων ατόμων θα προσδιορίσουν το μέλλον της “καθημερινής κληρονομιάς” : Αν αγαπούν περισσότερο τη ζωή της πόλης από τη ζωή σε αγροτικά σπίτια στην εξοχή , αν είναι έτοιμοι να κατοικήσουν σε παλιά κτίρια , να τα φροντίσουν προσεχτικά και σωστά , αν έχουν φαντασία ώστε να επινοήσουν νέες χρήσεις για τα παλιά κτίρια . Η κληρονομιά εξαρτάται απ το πώς την αξιολογούν οι άνθρωποι που τους ανήκει.
>> (Bottomley 1989)

Έτσι , τα καθιερωμένα σχήματα της κληρονομιάς αλλάζουν όψη. Καθώς τα υποκείμενα αλλάζουν , αλλάζει και η επιλογή των αντικειμένων προς παρατήρηση η αναγνώριση . Κι όσο περισσότεροι μπορούν να διαλέγουν - και έχουν περισσότερους λόγους να διαλέγουν – τα αντικείμενα της δικής τους ταυτότητας τότε τίθεται και το ζήτημα της διαχείρισης της κληρονομιάς . Το θέμα δεν είναι απλώς να γίνουν δεκτοί στο πάνθεον περισσότεροι , πιο πρόσφατοι , πιο καθημερινοί πόροι κληρονομιάς ούτε και τα φαινόμενα της κληρονομιάς να αποκτήσουν περισσότερες ή πιο ποικίλες χρήσεις και αποχρώσεις. Το θέμα είναι να εμπλακούν στις πολιτισμικές διαδικασίες που έχουν επίκεντρο την κληρονομία πολύ περισσότερα υποκείμενα , τα οποία δεν θα συγκροτούν απλώς τους δικούς τους κόσμους αντικειμένων ούτε θα είναι παθητικοί μόνο δέκτες κάποιας τυποποιημένης ταυτότητας , αλλά θα εντάσσονται στις συναφείς διαδικασίες ως αυτοπροσδιορισμένα άτομα με δικές τους κυρίως επιλογές.

Ένας ακόμη από τους στόχους είναι η εξασφάλιση των αναγκαίων μέσων και συνθηκών που θα επιτρέπουν και θα ωθούν την κοινωνία στην ελεύθερη και αδέσμευτη έκφραση και δημιουργικότητα χωρίς εξαρτήσεις καταναγκασμούς και λογοκρισία . Τόσο η δημιουργικότητα όσο και η άνευ περιορισμού έκφραση κατέχουν εξέχουσα σημασία για το ίδιο το άτομο και κατ' επέκταση για την ίδια την κοινωνία.

Σε ατομικό επίπεδο :

- Έκφραση βιωμάτων, αντιλήψεων οραμάτων , προβληματισμών
- Ψυχική καλλιέργεια , ισορροπία , εμπλουτισμός
- Έκφραση εσωτερικού κόσμου
- Ερμηνεία του ανθρώπου
- Συναισθηματική λύτρωση και πλούτος
- Πνευματική ανάπτυξη , ανάταση και καλλιέργεια
- Προβληματισμός ,αφύπνιση , αγώνας

Σε κοινωνικό επίπεδο :

- Κώδικας επικοινωνίας – διάδοσης ιδεών , απόψεων
- Μορφωτικά ερεθίσματα
- Διδασκαλία , μόρφωση , παιδεία
- Προβολή αξιών , ιδανικών
- Ερμηνεία του κόσμου
- Επικοινωνία καλλιτέχνη κοινού
- Κοινωνική ευαισθητοποίηση, ενεργοποίηση , προβληματισμός
- Κοινωνική εγρήγορση , παρότρυνση για σκέψη , δράση , δημιουργία
- Διαμόρφωση κοινωνικών συνθηκών
- Συνδετικός κρίκος λαών πολιτισμών
- Ιστορική μαρτυρία – πηγή

Στο σημείο αυτό θα αναφερθούμε στον εξής στόχο που επιχειρείται μέσω του εγχειρήματος την χειραφέτηση του ατόμου μέσω της παιδείας που παράγει ο πολιτισμός ευρύτερα αλλά και μέσω των στοιχείων που απορρέουν από την ανάδειξη της βιομηχανικής κληρονομιάς και η ενθάρρυνση του κοινού σε έναν αυτόνομο τρόπο σκέψης ο οποίος ενισχύει τον πλουραλισμό στην ερμηνεία.

Σε αντίθεση με την πρότερη μορφή του το εργοστάσιο από πυρήνας εκμετάλλευσης εργατικού μόχθου για το προσωπικό όφελος ενός ιδιώτη αξιοποιώντας την βαθιά ιστορία του και τα υλικά τεκμήρια που μας παρέχει η παρούσα μορφή του είμαστε σε θέση να το μετατρέψουμε σε έναν πολυχώρο πολιτισμού με βασικό του πρόταγμα τη δημιουργία αυτοτελών ανθρώπων ικανών να αντιστέκονται σε οποιαδήποτε μορφή εκμετάλλευσης και δει σε αυτή , ανθρώπου από άνθρωπο. Διανύουμε την εποχή όπου οι κοινωνίες των ανθρώπων αφέθηκαν να εξουσιάζονται έχοντας παύσει πια να αμφισβητούν , να αναπτύσσουν κριτική σκέψη να δημιουργούν γράφοντας την δική τους ιστορία.

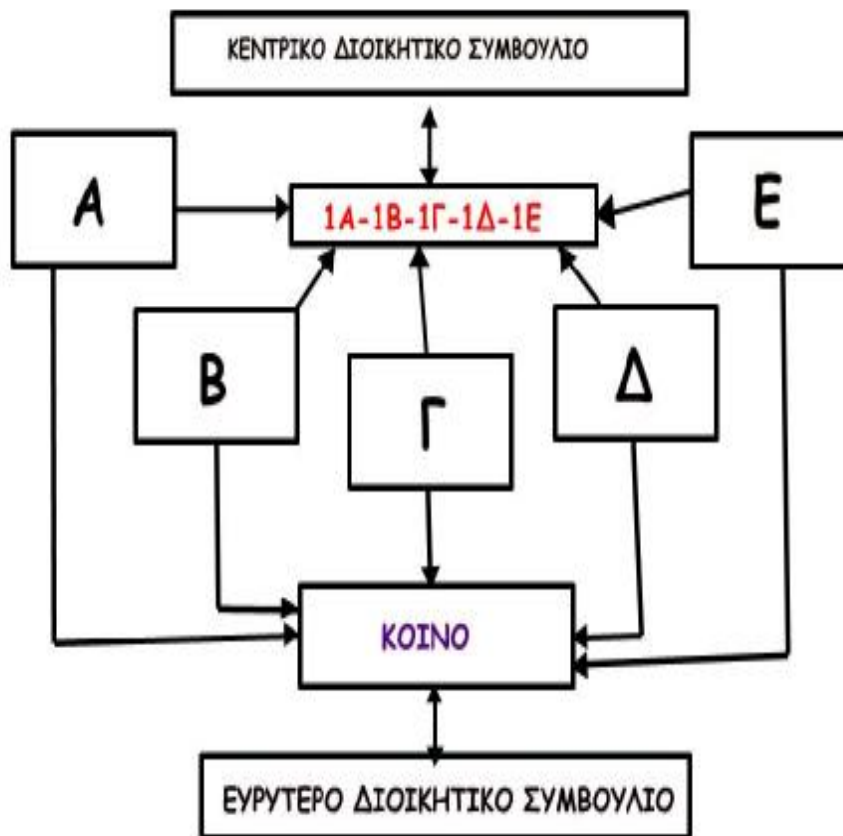
Τέλος, ένας πολιτιστικός οργανισμός έχοντας τις ρίζες του απλωμένες στη κοινωνία , τροφοδοτούμενος από αυτήν , δεν δύναται να μένει αμέτοχος στα κοινωνικά ζητήματα. Θα πρέπει να βρίσκει τρόπους και να έρχεται σε ρήξη ακόμη και με το ίδιο του το συμφέρον προκειμένου να βρίσκεται όλο και πιο κοντά στην κοινωνία.

Στο παραπάνω εγχείρημα λοιπόν γίνεται μία προσπάθεια να πέσουν οι τοίχοι εκείνοι που χωρίζουν την κοινωνία από τον πολιτισμό και να δημιουργηθεί μεταξύ τους μια σχέση αμεσότητας . Επιδιώκεται δηλαδή το άτομο να αναζητά λύσεις στα κοινωνικά ζητήματα και στο επίπεδο του πολιτισμού. Αυτό δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί από έναν ιδιωτικό οργανισμό που προσανατολίζεται στη δημιουργία μιας επιμέρους κ επιφανειακής σχέσης με την κοινωνία αποστασιοποιημένος από τα ζητήματα που την απασχολούν , αλλά μόνο από έναν πολιτιστικό οργανισμό που αναζητά την ουσία του στους κόλπους της.

2.13 Διοίκηση

Για την πραγμάτωση και τη σωστή λειτουργία του εγχειρήματος κρίθηκε απαραίτητη η δημιουργία ενός μοντέλου διοίκησης που να προωθεί τη συμμετοχή εξειδικευμένου προσωπικού από διαφορετικά αντικείμενα , με συμμετοχή στη διοίκηση και διαχείριση του οργανισμού καθώς και να ενσωματώνει σε αυτά την ίδια την κοινωνία. Παρουσιάζουμε ένα μοντέλο διοίκησης δηλαδή όπου αμφισβητεί την ιεραρχική πυραμιδική δομή διοίκησης και υποστηρίζει μια διοικητική δομή με αναφορές στην αυτοοργάνωση και την συλλογική διαχείριση , όπου δεν παραλείπει να καταστήσει σαφές πως δεν υπάρχει πιο ουσιαστικός τρόπος γεφύρωσης της κοινωνίας με τον πολιτισμό από το να την τοποθετήσει στην θέση εκείνη που να της επιτρέπει την αμεσότερη παρέμβαση στα του οργανισμού, το δικαίωμα της συμμετοχής στην διοίκηση.

Με απλά λογία, μίας και μιλάμε για έναν οργανισμό, σημείο συνάντησης διαφορετικών αντικειμένων , που φιλοξενεί μια ευρεία γκάμα δραστηριοτήτων , αλλά και όπου είναι φυσικό δραστηριοποιούνται και υφίστανται εργαζόμενοι διαφορετικών κλάδων, η δομή διαγράφεται ως εξής :

Όπως βλέπουμε και στο διάγραμμα το διοικητικό – διαχειριστικό προσωπικό αποτελείται από διάφορες ομάδες επιστημόνων διαφορετικού κλάδου η κάθε μία.

Πιο συγκεκριμένα οι ομάδες αποτελούνται από :

- Αρχαιολόγοι (Α)
- Μουσειολόγοι (Β)
- Ιστορικοί Τέχνης (Γ)
- Πολιτισμιολόγοι (Δ)
- Ανθρωπολόγοι-Κοινωνιολόγοι (Ε)
- Ψυχολόγοι (ΣΤ)
- Συντηρητές έργων τέχνης (Ζ)
- Καλλιτέχνες (Η)
- Λοιποί συνεργάτες (οικονομολόγοι , αρχιτέκτονες κ.λ.π)

Κάθε επιστημονική ομάδα , επιδιώκεται να έχει την αυτονομία της σε όσο το δυνατόν περισσότερα επίπεδα. Έτσι λοιπόν , κάθε ομάδα καλείται να δημιουργήσει το δικό της συμβούλιο όπου τα μέλη θα μπορούν ελεύθερα να συναποφασίζουν την πολιτική διαχείρισης που θα επιλέξουν , καθώς και τους τρόπους θα συνευρίσκονται και θα λαμβάνουν αποφάσεις (συμβαδίζοντας όσο το δυνατόν με την πολιτική του οργανισμού). Τις συζητήσεις , τις ιδέες του , προβληματισμούς , τα επιτεύγματα τις ενδεχόμενες δράσεις της κάθε

επιστημονικής ομάδας επιβαρύνεται ένα άτομο το οποίο θα τις μεταφέρει στην Κεντρική Συνεδρίαση του Οργανισμού. Τα άτομα αυτά από την κάθε ομάδα θα αποτελούν το 8-μελές διοικητικό συμβούλιο. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να αναφερθεί ότι το 8-μελές Δ.Σ δεν έχει ανώτερες διοικητικές δυνάμεις ,είναι αντιπρόσωποι των ομάδων τους και δημιουργείται για λειτουργικούς λόγους.

Αναπόσπαστο κομμάτι του μοντέλου αυτού είναι και το κοινό, το οποίο δεν θα μπορεί να συμμετέχει στο κεντρικό Δ.Σ όπου θα αποφασίζονται τα διοικητικά θέματα αλλά θα συμμετέχει ενεργά στο ευρύτερο διοικητικό συμβούλιο όπου θα λαμβάνονται αποφάσεις καθοριστικές για την πορεία του οργανισμού.

Η επιλογή του συγκεκριμένου μοντέλου έγινε για τους εξής λόγους :

- Απάλειψη ανισοτήτων και προνομιακών θέσεων μεταξύ των εργαζομένων. Το έργο που παράγει ο κάθε εργαζόμενος διαφέρει και ενδέχεται να είναι πιο απλοϊκό η και πιο σύνθετο από κάποιο άλλο , όμως ως εργαζόμενα άτομα έχουν την ίδια αξία και τα ίδια δικαιώματα. Αφού και χωρίς το απλοϊκότερο αντικείμενο η εκπόνηση και η σωστή λειτουργία του εγχειρήματος θα ήταν αδύνατη.
- Αμεσοδημοκρατικό μοντέλο διοίκησης κατά το οποίο το άτομο μαθαίνει να συναποφασίζει και συνδιαμορφώνει χωρίς μεσάζοντες έχοντας άμεση επαφή με τα ζητήματα του χώρου , δικαίωμα λόγου σε αυτά εισάγοντας έτσι ένα νέο κοινωνικό μοντέλο που τείνει στην αυτοδιαχείριση.
- Επιδιώκεται η μεταφορά του επισκέπτη στο προσκήνιο με διαφορετικό ρόλο από εκείνον του παθητικού δέκτη μ ευρεία συμμετοχή στην διαχείριση και στα ζητήματα του οργανισμού , γεφυρώνοντας το χάσμα του ατόμου με τον πολιτισμό , καλλιεργώντας παράλληλα την αντίληψη του για τον πολιτισμό ως κτήμα , παράλληλα δικό του και καθιστώντας απαραίτητη την συμμετοχή του σε αυτό με απώτερο στόχο την διεύρυνση του.
- Λειτουργικότητα και απάλειψη της γραφειοκρατίας
- Δημιουργία δεσμών μεταξύ των ατόμων
- Γεφύρωμα διαφορετικών επιστημονικών κλάδων

2.14 Πολιτική του Οργανισμού

Γενική πολιτική

Γίνεται μια γενικότερη προσπάθεια ανάπτυξης μιας πολιτικής αυτονομίας.

Η προσπάθεια αυτή εμπεριέχει την ενθάρρυνση της συλλογικής δράσης σε όλους τους τομείς του εγχειρήματος, όπως είναι η διαχείριση και ο σχεδιασμός και την απόρριψη των ιδιωτικών και κρατικών φορέων.

Πολιτική μόνιμης συλλογής

Όλη η μόνιμη συλλογή εκτίθεται στους χώρους του πολιτιστικού κέντρου και είναι προσβάσιμη από το κοινό. Απαραίτητες ενέργειες που πραγματοποιήθηκαν πριν την έκθεση, ήταν η καταγραφή και η τεκμηρίωση όλης της συλλογής καθώς και η προληπτική συντήρηση όπου κρίθηκε απαραίτητο

Πολιτική δανεισμού μόνιμης συλλογής

Τα σημαντικότερα εκθέματα του πολυχώρου αποτελούν οι μεγάλης έκτασης και βάρους μηχανές παραγωγής, οι οποίες εκτίθενται in situ και δεν μπορούν να απομακρυνθούν από τον χώρο, άρα και να δανειστούν.

Τα υπόλοιπα εκθέματα είναι διαθέσιμα για δανεισμό, υπό όρους και έπειτα από συμφωνία με το Δ.Σ.

Πολιτική περιοδικών εκθέσεων – εκθέσεων κοινού – Πολιτική δανεισμού

Ο πολιτιστικός χώρος λόγω της τεράστιας έκτασης του αλλά και της πολιτικής που πρεσβεύει δέχεται με χαρά να φιλοξενήσει τα έργα όλων των καλλιτεχνών (και μη) που το επιθυμούν.

Ο οργανισμός ακολουθεί ανοιχτή πολιτική δανεισμού που στηρίζεται στην πεποίθηση ότι τα νοήματα και οι επιδράσεις των έργων τέχνης, οφείλουν να είναι διαθέσιμα σε ένα κατά το δυνατόν ευρύτερο κοινό και όχι να μένουν εγκλωβισμένα. Βέβαια τον τελικό λόγο τον έχει ο ίδιος ο καλλιτέχνης.

Επικοινωνιακή πολιτική

- Επικοινωνία πολυχώρου με κοινό :
- **ΜΕΣΑ** :
Εκθέσεις / Δραστηριότητες / εκπαιδευτικά προγράμματα.
Είναι το βασικότερο μέσο του οργανισμού το να επικοινωνήσει με το κοινό του. Χρησιμοποιείται ένας κώδικας, ένα είδος επικοινωνίας που πρέπει να αποκωδικοποιηθεί κατάλληλα ώστε να κατανοηθεί
- **Μ.Μ.Ε** :
Στην προσπάθεια μας για αναζήτηση αυτόνομων μορφών επικοινωνίας και όχι χρησιμοποιώντας τους κρατικούς φορείς, δημιουργήσαμε μέσα στον πολυχώρο ραδιοφωνικό σταθμό και ιντερνετικό κανάλι. Μέσα από τις συγκεκριμένες μεθόδους θα ενημερώνουμε και θα επικοινωνούμε με το κοινό.

Οικονομική πολιτική

Διατήρηση του όρου “μη κερδοσκοπικός οργανισμός” .

Ο οργανισμός στην προσπάθεια του να αυτονομηθεί , πέρα από την αρχική επιχορήγηση του προγράμματος της Ε.Ε για την υλοποίησή του , δεν δέχεται χορηγίες ιδιωτικές η κρατικές.

Κρίνεται απαραίτητη όμως για την εξασφάλιση της βιωσιμότητας του μόνο , και όχι για ιδιωτικό όφελος , η ύπαρξη ενός εισιτηρίου της αξίας του 1 Ε.

Με το εισιτήριο αυτό , ο επισκέπτης θα μπορεί να δραστηριοποιηθεί σε όλους τους χώρους του πολιτιστικού κέντρου χωρίς καμία περαιτέρω οικονομική επιβάρυνση.

Στις ειδικές ομάδες (φοιτητές , πολύτεχνοι, άνεργοι) θα υπάρχει μείωση 50% του εισιτηρίου.

Πολιτική σχετικά με το κοινό

Προσπάθεια ώστε το κοινό να έρθει σε μια τέτοια θέση , όπου θα μπορεί να είναι συνδιαμορφωτής του ίδιου του κεντρικού νοήματος του οργανισμού.

Η βιομηχανική κληρονομία και κατ' επέκταση και ο νέος αυτός χώρος , ανήκει στον άνθρωπο –δημιουργό και δημιουργείται αποκλειστικά από αυτόν για αυτόν.

Πολιτική για Α.Μ.Ε.Α

Σε όλο τον πολυχώρο θα υπάρχουν ράμπες οι οποίες θα κάνουν εύκολη την προσβασιμότητα και σε Άτομα με ειδικές ανάγκες – ικανό.

2.15 Περιγραφή χώρων και δυνατοτήτων των επισκεπτών

Μόνιμη συλλογή – περιοδικές εκθέσεις – εκθέσεις κοινού

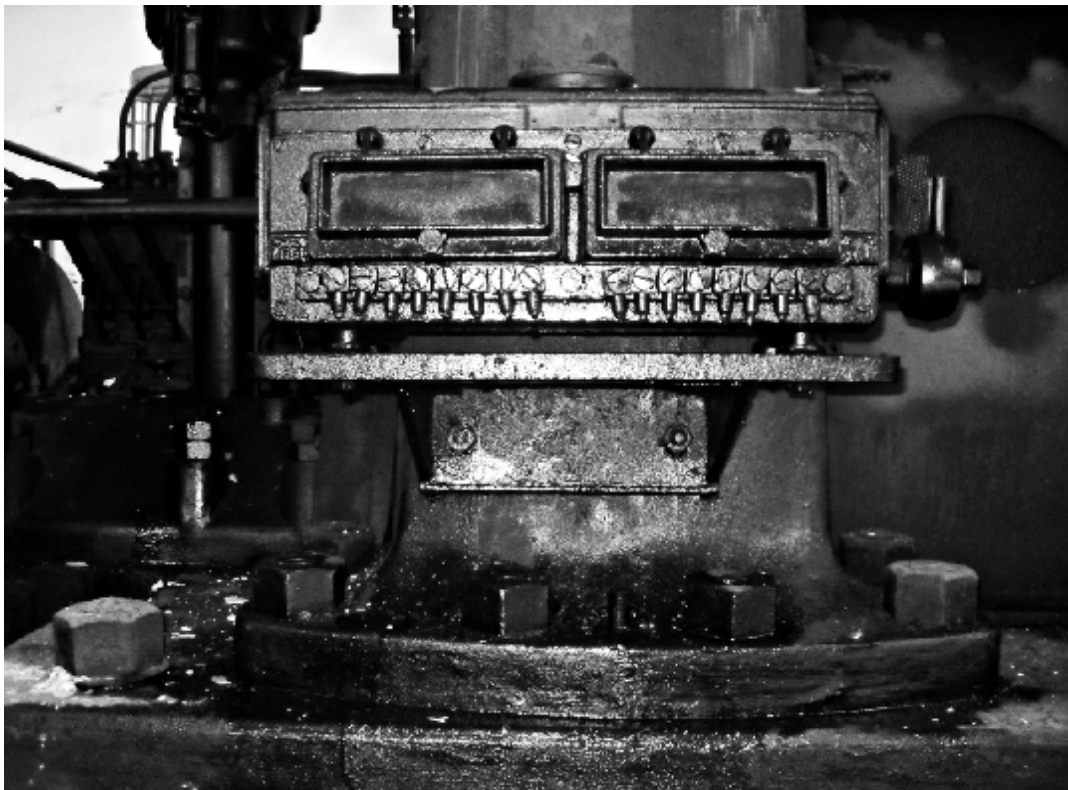
Η μόνιμη συλλογή του πολιτιστικού χώρου περιλαμβάνει έντυπο αρχαιακό και φωτογραφικό υλικό . Τα στοιχεία αυτά είναι συμβόλαια, αφηγήσεις, ζωγραφικοί πίνακες, διαφημιστικό υλικό, εφημερίδες , ή απλά χειρόγραφες αναφορές σε καθημερινά γεγονότα, σελίδες λογιστικών βιβλίων κ.α . Περιλαμβάνει ακόμη μία αίθουσα ψηφιακής αναπαράστασης της λειτουργίας του εργοστασίου πλήρως εξοπλισμένη(video, dvd, video projector, large screen, sound ampl., slide projector) , μια αίθουσα με εκθέματα που δημιουργήθηκαν από τα κατάλοιπα του εργοστασίου . Τέλος, στην μόνιμη συλλογή περιλαμβάνονται και οι 6 βασικές μηχανές παραγωγής χαρτιού (PM1-6). Οι περιοδικές εκθέσεις περιλαμβάνουν έργα διαφόρων καλλιτεχνών και όσο το δυνατόν περισσότερων μορφών τέχνης (ζωγραφική , γλυπτική , κεραμική , χαρακτική κ.α) με συνεχής ανανέωση των έργων της. Όσον αφορά στις εκθέσεις του κοινού πρόκειται για μια καινοτομία στον χώρο και την πολιτική εκθέσεων . Πιο συγκεκριμένα θα παραχωρούνται κάποιες αίθουσες στο κοινό στις οποίες θα έχουν την δυνατότητα να εκθέτουν ελεύθερα την δική τους συλλογή , χωρίς καμία οικονομική επιβάρυνση.

Φωτογραφικό υλικό από την μόνιμη συλλογή

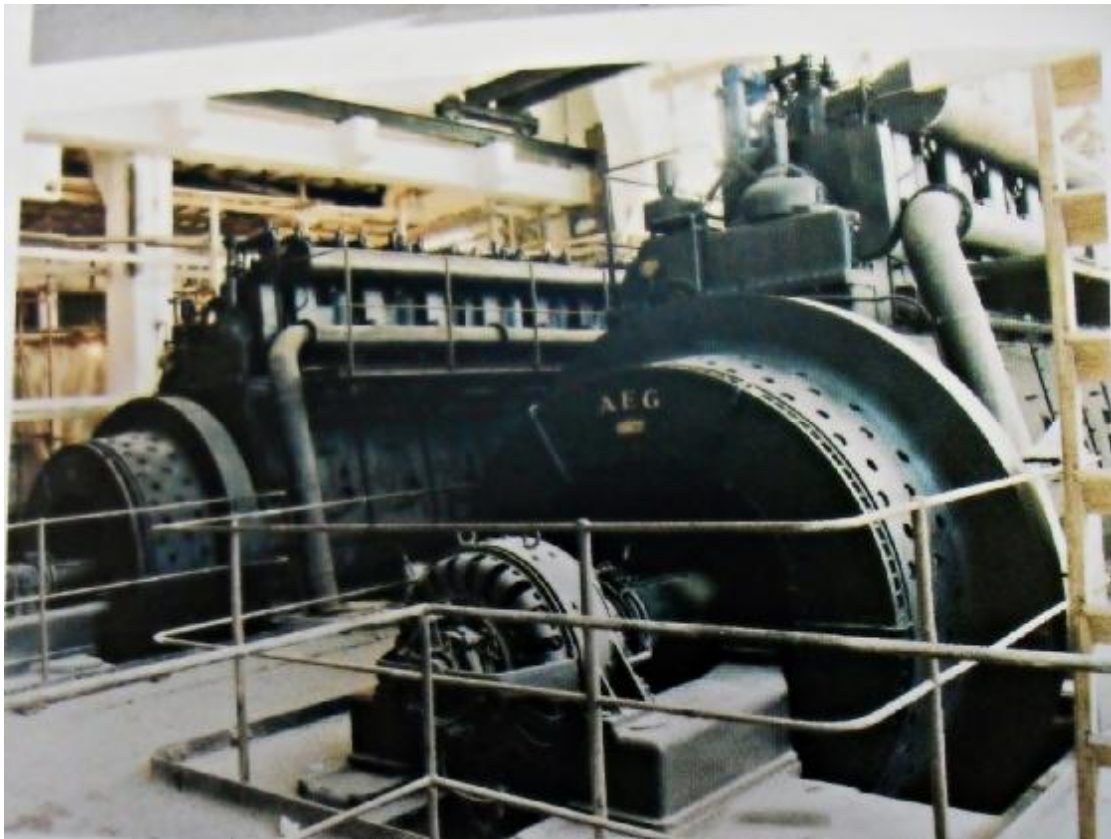

Χώροι σεμιναρίων – εκπαιδευτικών προγραμμάτων

Πρόκειται για πλήρως εξοπλισμένους χώρους στους οποίους θα πραγματοποιούνται σεμινάρια κοινωνικού , πολιτιστικού η κ άλλου περιεχομένου καθώς και εκπαιδευτικά προγράμματα.

Εργαστήρια

Τα εργαστήρια θα είναι ανοιχτά για το κοινό στα οποία θα μπορεί να παρακολουθεί μαθήματα γλυπτικής/ ξυλογλυπτικής , κεραμικής , χαρακτικής , ζωγραφικής κ.α . Το κοινό που θα παρακολουθεί τα μαθήματα θα επιβαρύνεται οικονομικά μόνο για τον προσωπικό του εξοπλισμό που θα χρειαστεί για να συμμετέχει στα εργαστήρια αφού η συμμετοχή θα είναι δωρεάν.

RE-culture

Στον πολυχώρο θα στεγάζεται και το διεθνές εικαστικό φεστιβάλ Πάτρας. Πιο συγκεκριμένα θα υπάρχουν κάμποιοι χώροι που θα στεγάζονται οι εκθέσεις και τα εργαστήρια του εικαστικού φεστιβάλ.

Θέατρο-σινεμά

Οι επισκέπτες θα έχουν την δυνατότητα να παρακολουθούν παραστάσεις και προβολές που θα λαμβάνουν χώρο στο θέατρο και το σινεμά. Οι παραστάσεις – προβολές θα έχουνε κοινωνικό-πολιτιστικό χαρακτήρα και θα είναι δωρεάν προς τους επισκέπτες του πολυχώρου.

Βιβλιοθήκη

Το κοινό θα έχει την δυνατότητα να δανείζεται βιβλία καθώς και να μελετά στον χώρο της βιβλιοθήκης. Η βιβλιοθήκη του πολυχώρου δημιουργήθηκε συλλογικά και διαθέτει μια μεγάλη και σπάνια συλλογή βιβλίων με συνεχή ανανέωση και εμπλουτισμό της.

Καφέ - Χώρος φύλαξης ανηλίκων

Την δυνατότητα ξεκούρασης θα έχουν οι επισκέπτες σε χώρους εστίασης που βρίσκονται στο κτιριακό συγκρότημα καθώς θα υπάρχει κ ξεχωριστός χώρος φύλαξης ανηλίκων. Οι τιμές (αναψυκτικά , καφέ φαγητό) θα είναι χαμηλές. Όλα τα έσοδα θα χρησιμοποιούνται για την συντήρηση του πολυχώρου και μόνο.

Ραδιόφωνο – συναυλιακός χώρος

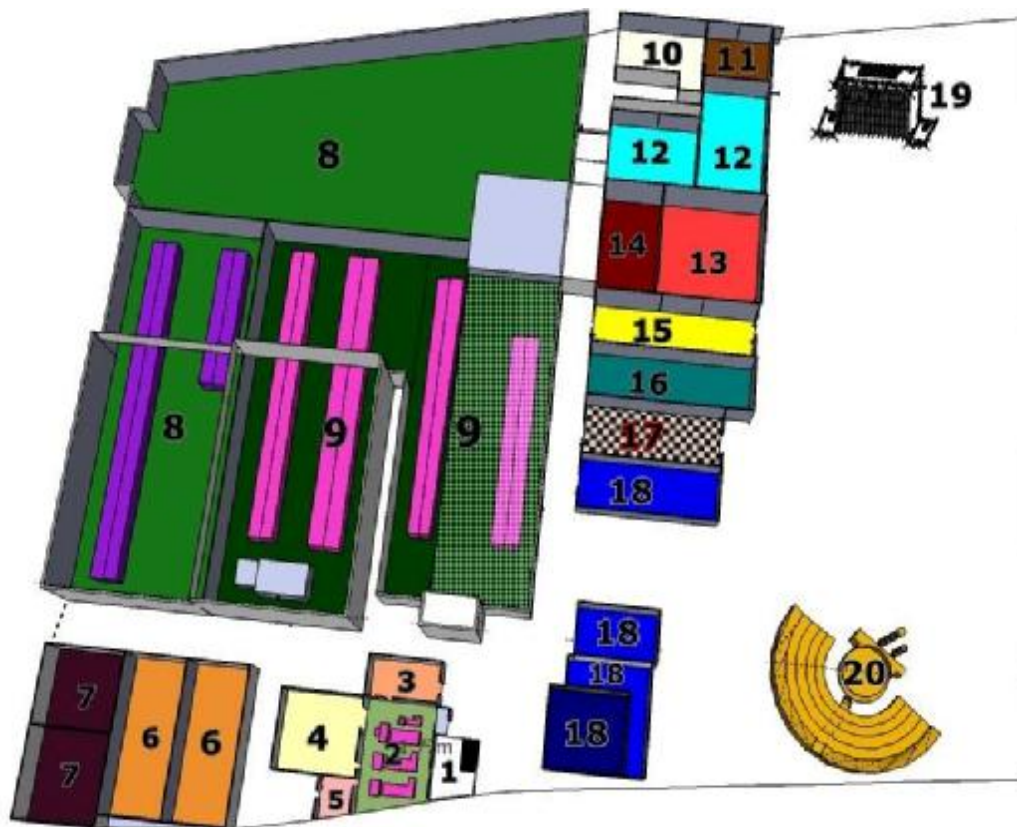
Δικό του ραδιοφωνικό σταθμό θα διαθέτει ο πολυχώρος. Μέσα από αυτόν το κοινό θα μπορεί να μαθαίνει τα νέα και της δραστηριότητες που θα πραγματοποιούνται. Ο σταθμός θα είναι αυτοδιαφημιζόμενος και δεν θα εξαρτάται από κρατικά-ιδιωτικά ΜΜΕ.

Ο συναυλιακός χώρος διατίθεται δωρεάν για μουσικές εκδηλώσεις και παραστάσεις.

Υπαίθριοι χώροι

Κατά τους θερινούς μήνες θα λειτουργεί στον πολυχώρο υπαίθριο θέατρο και υπαίθρια μουσική σκηνή . Όπως ήδη προαναφέρθηκε οι παραστάσεις του θεάτρου θα έχουν κοινωνικό-πολιτιστικό χαρακτήρα και η μουσική σκηνή θα είναι διαθέσιμη προς κάθε είδους συναυλία από το κοινό.

2.16 Νέες χρήσεις κτιρίου

- Ø **Αριθμος 1:** Χώρος Υποδοχής – Εκδοτήριο
- Ø **Αριθμος 2 :** Χώρος Έκθεσης Μόνιμης Συλλογής
- Ø **Αριθμός 3:**Χώρος με εκθέματα απ'τα υλικά του εργοστασίου
- Ø **Αριθμός 4 :** Χώρος ψηφιακής αναπαράστασης της λειτουργίας του μουσείου
- Ø **Αριθμός 5 :** Χώρος εκθεμάτων "origami"
- Ø **Αριθμός 6 :** Χώρος φιλοξενίας Διεθνούς Εικαστικού Φεστιβάλ Πατρών "reculture"
- Ø **Αριθμός 7 :** Χώρος εργαστηρίων (workshops)
- Ø **Αριθμός 9 :** Χώρος έκθεσης κοινού
- Ø **Αριθμός 10 :** Χώρος μουσικών εκδηλώσεων με πλήρη εξοπλισμό και ηχοσυστήματα
- Ø **Αριθμός 11 :** Αίθουσα ραδιοφωνικού σταθμού
- Ø **Αριθμός 12 :** χώρος εκδηλώσεων με οπτικοακουστικό εξοπλισμό (video, dvd, video projector, large screen, sound ampl., slide projector)
- Ø **Αριθμός 13 :** Αναψυκτήριο (café)
- Ø **Αριθμός 14 :** Χώρος φύλαξης ανηλίκων
- Ø **Αριθμός 15:** Αίθουσα κινηματογράφου
- Ø **Αριθμός 16 :** Βιβλιοθήκη
- Ø **Αριθμός 17 :** Κλειστό θέατρο
- Ø **Αριθμός 18 :** Αίθουσα σεμιναρίων 100 θέσεων με οπτικοακουστικό εξοπλισμό (video, dvd, video projector, large screen, sound ampl. PC, slide projector)
- Ø **Αριθμός 19 :** Υπαίθριος συναυλιακός χώρος (μουσικο stage)
- Ø **Αριθμός 20 :** Υπαίθριο θέατρο

2.17 Μαρτυρίες εργαζομένων του εργοστασίου

Σε μια προσπάθεια να συλλέξουμε όσο το δυνατότερο μεγαλύτερο ποσοστό πληροφοριών γύρω από τα ζητήματα που αφορούν το εργοστάσιο Λαδοπούλου τα οποία με την σειρά τους θα αποτελέσουν στην βάση πάνω στην οποία θα στοιχειοθετηθεί ο τρόπος και τα χαρακτηριστικά της διαδικασίας της επανάχρησης συναντήσαμε δυο πρώην εργάτες του εργοστασίου με προϋπηρεσία τριάντα και πλέον χρόνια σε αυτό. Το περιεχόμενο των ερωτήσεων στο πρώτο μέρος αφορούσε τις συνθήκες εργασίας, την καθημερινότητα στο εργοστάσιο, τις σχέσεις εργατών με την εργοδοσία, τις διεκδικήσεις των εργατών, την αξιολόγηση τους για τη σημασία του εργοστασίου για την Πάτρα αλλά και την ευρύτερη περιοχή της Πελοποννήσου, τις κατά τη γνώμη τους αιτίες οικονομικής ακμής και παρακμής του εργοστασίου, την περιγραφή της δουλειάς τους και του εξοπλισμού τους.

Στο δεύτερο και τελευταίο μέρος τους αφήσαμε ελεύθερους να μας μιλήσουν για το αν θα ήθελαν αλλά και με ποιον τρόπο να το ξαναδούν να λειτουργεί αλλά και το αν θα το επισκέπτονταν ως πολιτιστικό χώρο, δομημένο εξ ολοκλήρου στο παλιό εργοστάσιο ζωντανεύοντας συνάμα και την παραμικρή μνήμη.

Από τις απαντήσεις τους στο πρώτο μέρος του ερωτηματολογίου μας συνειδητοποιήσαμε ότι η εργασία στο Λαδόπουλο αν και προνομιούχα για τα δεδομένα της εποχής ήταν σκληρή και οι εργατικές ώρες εξωπραγματικές σε σημείο, που όπως αναφέρουν οι δυο πρώην εργάτες, να απαιτείται, ανά περιπτώσεις, να βρίσκονται στο εργοστάσιο 24ωρα, κάτι το οποίο υποστηρίζεται και από τις προδιαγραφές και την αρχιτεκτονική δομή του συγκροτήματος του εργοστασίου. Υποστήριζαν όμως πως ανάλογα με το πόστο και την ειδικότητα του κάθε εργάτη ήταν διαβαθμισμένη η κόπωση της δουλειάς. Ωστόσο, όλοι οι εργάτες που προσλαμβάνονταν έως ότου να φτάσουν εκεί είχαν μετρήσει αρκετά χρόνια σκληρής και πολύωρης και κακοπληρωμένης δουλειάς, σε σύγκριση με το έργο που παρήγαγαν. Αν και στη συνέχεια ο μισθός ήταν αρκετά καλός για τα δεδομένα της εποχής και της περιοχής τουλάχιστον κατά την περίοδο ευημερίας του εργοστασίου. Ο όρος όμως ήταν ότι η δουλειά θα έπρεπε να βγαίνει γρήγορα και αυτή η ταχύτητα ήταν όπως μας είπαν από την μία το "εισιτήριο" για καλύτερο μισθό αλλά και η αιτία για έναν αριθμό σοβαρών εργατικών ατυχημάτων. Αξίζει να σημειωθεί πως δεν υπήρχε η παραμικρή πρόβλεψη για τα εργατικά ατυχήματα.

Το εργοστάσιο του Λαδόπουλου πρωτοπορούσε σε όλα σχεδόν τα επίπεδα, σε επίπεδο παραγωγής, ταχύτητας, χρήσης αυτόνομων μορφών ενέργειας. Όπως είναι λογικό λοιπόν, αλλά κυρίως όπως μας ξεκαθάρισαν οι δύο συνταξιούχοι πρώην εργαζόμενοι, φιλοξενούσε μια τεράστια γκάμα ειδικοτήτων ενώ αποτελούσε μια άτυπη <<σχολή>> για το κάθε εργαζόμενο αφού κατά την διάρκεια της εργασίας του εκεί μάθαινε να εργάζεται πάνω σε διαφορά πόστα. Στο εργοστάσιο πέρα από τις μεμονωμένες προσλήψεις πληροφορηθήκαμε πως υπήρχε ένα άτυπο καθεστώς "οικογενειοκρατίας". Στο Λαδόπουλο εργάζονταν γενιές ανθρώπων ενώ μας αναφέρθηκε πως ένα μεγάλο ποσοστό του εργατικού δυναμικού αποτελούνταν από γυναίκες (περισσότερο υποταχτικές-λιγότερο συνδικαλίζουσες;). Αν και είχαν να μας μιλήσουν για τους δύο ιδιοκτήτες του εργοστασίου με τα καλύτερα λόγια,

σκιαγραφώντας τους ως εξαιρετες προσωπικότητες που διατηρούσαν μια σχέση αμεσότητας με τους εργαζομένους του εργοστασίου , μας έγινε ξεκάθαρο πως αυτό δεν ήταν σε θέση να εμποδίσει τους εργάτες να αναπτύξουν συνδικαλιστική δράση , διεκδικώντας δικαιώματα που τους είχαν αφαιρεθεί καθώς και πιο ήπιες συνθήκες εργασίας. Κοινή παραδοχή τους ήταν πως παρά τους καλούς μισθούς, η περιουσία και τα κέρδη που συσσώρευαν οι ιδιοκτήτες ήταν κατά τεράστιο ποσοστό πολλαπλάσια από εκείνα των εργατών. Στο εργοστάσιο λοιπόν εκείνη της εποχή δημιουργούνται δύο σωματεία , ένα που ήταν πιο κοντά στην εργοδοσία και ένα πιο ριζοσπαστικό με το όνομα “ αντάρτες” , ενώ όπως μας αναφέρθηκε υπήρχαν υπόνοιες πως ο Λαδόπουλος ακολουθούσε την τακτική εξαγοράς των συνδικαλιστών. Μας πληροφόρησαν, επίσης, για διακρίσεις που γινόντουσαν απ την εργοδοσία προς τους εργάτες προκειμένου να δημιουργήσουν τους “ έμπιστους” προς αυτήν, οι οποίοι, βέβαια, έχαιραν και άλλης αντιμετώπισης.

Όπως είναι γνωστό αλλά και όπως μαρτυρούν οι ίδιοι οι εργάτες , την περίοδο οικονομικής παρακμής του εργοστασίου , ξέσπασε ένα απεργιακό ρεύμα σε όλη την χώρα όπου φυσικά δεν θα άφηνε έξω και το εργοστάσιο Λαδόπουλου. Οι εργάτες εξέφρασαν την αντίθεση τους προς το παρόν καθεστώς εργασίας διεκδικώντας καλύτερες συνθήκες δουλειάς , κάνοντας μαζικές απεργίες , προχωρώντας σε κατάληψη του εργοστασίου και συνένωση με το υπόλοιπο απεργιακό κίνημα.

Τελικώς το κλείσιμο του εργοστασίου δεν απφεύχθη και οι εργαζόμενοι έμειναν άνεργοι δίχως να τους καταβληθεί η παραμικρή αποζημίωση ενώ ακόμη και σήμερα υποστηρίζουν πως ο αγώνας τους ξεπουλήθηκε από ανθρώπους της εργοδοσίας.

Στο δεύτερο μέρος οι απαντήσεις που λάβαμε ήταν θετικές στην επαναξιοποίηση του συγκροτήματος και μάλιστα όπως μας είπαν οι ίδιοι θα προτιμούσαν να ήταν ανοιχτό σαν εργοστάσιο ώστε να έχει δουλειά ξανά ο κόσμος από το να ζει στην ανεργία ενώ για την ιδέα του πολιτιστικού χώρου δήλωσαν πως θα τον επισκέπτονταν οπωσδήποτε με πολύ χαρά.

2.18 ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Afrey J. – Putnam, *Η Βιομηχανική κληρονομιά*, εκδ. Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, 1992.
2. Alfrey Justin /Putnam Tim , *Η βιομηχανική κληρονομιά διαχείριση πόρων και χρήσεις* ,πολιτιστικό τεχνολογικό ίδρυμα ΕΤΒΑ , 1992
3. Αγριαντώνη Χ., *Βιομηχανική Αρχαιολογία και Κληρονομιά: Επικοινωνίες και Εντάσεις*, περιοδικό «Αρχαιολογία», Τεύχος 89, 2003.
4. Αγριαντώνη Χ., *Οι Απαρχές της Εκβιομηχάνισης στην Ελλάδα τον 19ο αιώνα*, Β' έκδοση, Αθήνα, 2010.
5. Βογιατζόγλου Δάκουρα Ο., *Βιομηχανική Κληρονομιά. Η προσφορά στην αναβάθμιση του περιβάλλοντος*, 2007.
6. Γκανζιάς Κ. Γιώργος, *Πολιτιστική Πολιτική, Χορηγία και Εταιρική Κοινωνική Ευθύνη*, εκδ. Παπασωτηρίου, 2010
7. Εθνικό Μετσόβειο πολυτεχνείο , *Ιστορικός βιομηχανικός εξοπλισμός στην Ελλάδα*
8. Επιστημονικό Πάρκο Πατρών , *Ιστορικό λεύκωμα αχαϊκής βιομηχανίας 1825 – 1975*
9. Ζήβας Δ., *Νέες Χρήσεις σε Παλιά Βιομηχανικά Κτίρια*, περιοδικό «Αρχιτεκτονικά Θέματα», τεύχος 22, Αθήνα, 1988
10. Κόνσολα Ντόρα , *Η Διεθνής προστασία της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς*, εκδ. Παπαζήσης , 1995
11. Μουλιάς Α. Χρήστος , *Το λιμάνι της σταφίδας : Πάτρα 1828-1900. Εμπόριο βιομηχανία, τράπεζες ,ασφάλειες*
12. Ξηροτύρης Ηλίας , *Για να γνωρίσουμε την Πάτρα, Πατριδογνωστικό ανάγνωσμα*, Εκδόσεις Χαρ. & Ιω. Καγιάφα

Ηλεκτρονικές πηγές

www.library.tee.gr

www.nemertes.lis.upatras.gr

www.ticcih.gr

www.greekarchitects.gr